

БЕРДАК

«КАРАКАЛПАКСТАН»

Бердақ

Сайланды шығармалары:–Нөкис:Қарақалпақстан, 1997. 220. бет

„Быйыл уллы шайыр бабамыз Бердақ(Бердимурат) Қарғабай улының тууылғанына 170 жыл толады.

“Шайыр едим, көзим көргенін жаздым,
Көкирегімнің сезіп, билгенін жаздым,
Заман қысқетинен сарғайдым – аздым,
Болар ма деп жақты күнлер халық үшін.

– деп жырлаған шайыр шынында да өз дәуірінің уллы ойшылы еді. Арадан бір әсирден аслам ұақыт өтсе де шайыр сөзі еле халық жүрегінде, тилинде жаңлап киятырыпты.

Уллы шайыр бабамыздың 170 жыллық мерекесине арнап, дәуірдің түрлі дегишиие байланыслы өзгериске ушырап, өз келбетін жойта жазлаған қосық қатарларын қайта тиклеп, биз шайырдың нағыз жүрек төринен шыққан қасыл дөретпеси сыпатында ұсы китапты сизлерге ұсынып отырмыз .

Б а с п а ғ а т а я р л а ғ а н л а р :

Ибрайым Юсупов – *Өзбекстан ҳам Қариқалпақстан халық шайыры.*

Хүсниддин Хамидов – *Өзбекстан илимлер академиясының хабариты агзасы, филология илимлери докторы.*

Б 4803270202-465
М—357(07)—97 97

ISBN – 8272 – 0086 – 7

© “ Қарақалпақстан” – баспасы, 1997

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛҚЫНЫҢ МИЛЛИЙ МАҚТАНЫШЫ

*Бердимурат халықты, халық Бердақты
Жалғзындай көрер жаннан жақсырақ.*

БЕРДАҚ.

Заманында хәр бир халық өзи руўхый туў етип көтергендей. дүньяға бир келген дана перзентин туўып, оны өзиниң миллий алтын бесигинде тербетеди. Тәғдир оны ҳақыйқатлықтың тикенли соқлағынан жалаң аяқ жуўырғып, отқа таплап, суўға басып шынықтырады. Ол енди өз халқының бахыт - саадаты ушын, адамгершилик, ҳақыйқатлық ушын жанын жаббарға берип гүресиў үлгисин көрсетеди. Қарақалпақ халқының уллы шайыры, миллетимиздиң руўхый тымсалы хәм мақтанышы Бердақ сондай тулғадағы инсан болды.

Өткен заманларда қарақалпақта Жийен жыраў, Күнхожа, Әжинияз және басқа да жүйрик тилли шайырлар болды. Олардан хәр бириниң руўхый мәдениятымызда гиреўли орны, ат көтермес абырайы бар. Деген менен олардың арасында Бердақ бийик шың болып, айрықша көзге түседи.

Бердақ (Бердимурат) Қарғабай улы 1827–жылы Әмиўдорьянын теңизге қуярлығында, кубла Арал жағасында Аққала деген жерде дүньяға келген. Әкеси балықшы Қарғабай хәм анасы Қарқара гедей адамлар болған. Ата мирас гедейлик шайырдың өзин де өмир бойы қуўдалайды. Бердақ он жасында ата-анасынан жетим қалып, ағайинлериниң есигинде күнелтеди. Аўыллық мектепте оқыл саўат ашып, Қарақум медресесинде оқыйды. Бирақ турмысы көтермей, оқыўын аяқламай шығып кетпуге мәжбүр болған. Буннан кейинги жағында шайыр бақсышылық пенен күнелтип, өз бетинше оқып, билимин жети-

листриәеди. Мүйгеннің Бийбитхан деген қызына үйленіп, бес қыз еки уллы болған.

Олардың ишинде Хұрлиман деген қызы әке жолын қуып, белгили “қыз баақысы” болып, елге танылған. Шайыр кимсең Бердақ болып, халыққа і кең танылды хәм қартайғанда Қарақум ийшанға қол беріп, суұпы (болады.

Ол 11900 - жылы 73 жасында қайтыс болады хәм Қарақум ийшанға қойылады. Сүйикли шайырдың өлимине халық қайғырады, заманласы Өтеш шайыр “Бердақ еди шайырлардың данасы, сөзине ийилди адам баласы” і” деп басланатуғын белгили қосығында бул азаны сүүретлегени бар.*

Бердақтың өз заманластарынан бийиклиги соннан ибарат, ол удайы мийнеткеш халықтың арын арлап, жырын жырлады. Оның қосықларын оқығанда қорланған мийнет адамының қайғы -ызасы кеўлинди тиретип, і, әдалатсызлыққа қарсы гәзеп отының хәуири жүзиңе урып турады.

Соның менен бирге, Бердақтың қосықларын улыўма қарақалпақ халқының миллий муңлары деўге болады. Шайыр дәуиринде бул этирапта буўншелли кемситилген, тәғдир тақазасына ушыраған халықты таўып болмаслығы жөнинде тек Бердақ емес, бәлки усы жағалаўлардан өткен саяхатшылардың, алымлардың жазып кеткен хұжетлери де аз емес.

Бердақ өзинің усындай мүсәпирлик халда тиришилик етиўши халқының қайғы-хәсиретин жырлаў менен бирге, оны жасаўға жигерлендирди, социаллық теңлик,ғәрезсизлик ушын гүреске руўхландырды. Шайырдың “Халық ушын”, “Жақсырақ” сыяқлы азаматлық қосықлары, “Ерназар бий”, “Амангелди” поэмалары, “Ақмақ патша” дэстаны усындай мәнидеги, халықтың ой -сезимине күшли тәсир жасайтуғын гүгүресең руўхтағы шығармалар болды.

Бердақтың қосықларынан хәр тәреплеме зулымлық қысыметин шеккен, н, күшлилер атқа көп қақтырған қарақалпақ миллетинің ашшы шыңғырған қулындағы даўысы еситилип турады. Бирақ бул мәзи зулымлық “тақым бураўы” нан шыққан налыш емес, бәлки халық ығбалы ушыын өзін отқа урған мәрт шайырдың көкирегин қарс айырып

**) И.И. Сағитов. Бердақтың творчествосы. 1985.*

шыққан азаматлық сүрени еди.

Өз өмирінди халық, ұатан хызметине бағышлау, керек жеринде ол ушын жанынды да қурбан ете билиуі хаққында көп шайырлар қосық шығарған хэм еле жазыла береді. Бул жақсы әлбетте. Лекин дүнья әдебияты сондай шайырларды биледи, олар халық ушын жүрек қайғысын, күш-жигерин, қосығын арнап ғана қоймай, өз өмирин, жанын гиреуғе қояды, бул муқаддес мақсет жолында ықтыярлы қурбан бола алады. Бул жағынан Бердақ, венгер шайыры Шандор Петефи, украин кобзары Тарас Шевченко, өзбек шайыры Машраб, куба шайыры Хосе Марти, татар Ғабдулла Тоқай, осетин Коста Хетагуров, шотланд шайыры Роберт Бернс сыяқлы мәрт - жансерек шайырлар тайпасына жатады. Инсан хэм халық азатлығы ушын гүрес майданында булар жанын қурбан еткен “шейит” шайырлар деуғе арзыйды. Бул шайырлардың биразы хэм Бердақ та урыс майданында оққа ушып, ямаса қылыштан қаза таппағаны менен, халық бахыты ушын әдалатсызлыққа қарсы айбынбай гүресип, руўхый азапланыудан қурбан болған азамат тулғалар болды. Усы нәзерден қарағанда, Бердақтың “Өлгениңше хызмет исле халық ушын” деген сөзи мәзи декларативлик үсият емес, шайыр өзи усы уран астында “халқым” деп жауға шапты хэм жанын пидә етти.

Бердақты не ушын қарақалпақ әдебиятының тийкарын салыушы деп айтады? Бердаққа дейинги қарақалпақ әдебияты көп жағдайда ауыз еки дәстүрге ийек артқан жыр, қосық тәбиятлы (Жийен жырау), нама қосықлары жолына шығарылған лирикалық, философиялық, сатиралық ямаса тәрийп қосықлары (Күнхожа, Әжинияз) дәрежесинде болды. Әлбетте, бул сыпатламалар әдебиятымыз сағасында жасаған бул даңқлы шайырлардың шанына шек келтирмейди. Бердақтай олар да халық тәғдири деп гүңиренип өткен сөз шеберлери. Деген менен, Бердақ олар тәрбия етип кеткен поэзияның өрисин кеңейтип, тематикалық хэм жанрлық жақтан оны түрлендирип, оның халықлық, демократиялық мәнисин күшейтип, оған гүресшенлик руўх үрлеп, ойшыллығын теңдетип, миллий әдебият дәрежесине көтерди. Мәселен, “Ақмақ патша” дәстаны бул бурын бизде көрилмеген жазба әдебияттың эпикалық дөрөтпеси. “Амангелди”, “Айдос баба”, “Ерназар бий” жеке адамның ғана емес, бәлки халықтың тарийхый тәғдиринің, қахарманлық, трагедиялық көриниси. Бул шығармалар хэм “Шежире”, “Хорезм”, поэмалары алымлардың Бердақты биринши қарақалпақ тарийхшысы деп атауына негиз болды. Минен, бул рауажланыу өзгешеликлери Бердаққа

дейинги әдебиятымызда болмаған еди. Оның үстине Бердақтың дәре-
тейишлиги қарақалпақ әдебий тилин жетилистириўде үлкен орын тута-
ды. Бердақ өзиниң кемсаўат “сахрайы” халқына қалыўсыз түсиникли
қосық жолын, сол дәўирдин қарақалпақша сөйләў тилин, сол тилдин
әпиўайы көркемлигин шебер ислетип, әдебийлестирип байытты. Ол өзи-
не “Сахраның сары бүлбили” деген лақапты берийиниң усыған дәрекли
жер де бар екенин аңлатады. Бул әлбетте ол дәўирде қарақалпақлар
ғалаба саўатсыз болды, онда оқымыслы адамлар болмады. Бердақ та со-
лай деген мәни аңлатпаўы тийис. Бердақтаныў тәлимине тийкар салған
Н. Дәўқараев, И. Сағитов хәм басқа да изертләўшилердин пикирлерин
куўатлап айтсақ, Бердақ өз заманының озық ойлы оқымыслы адамы
болған, медреседе оқыған, өз билимин жетилистириўге удайы итибар
берген. Әдебияттағы китабый дәстүрлерди, ески түркий әдебий тил
қашырымларын ол бир кисидей билген хәм ислете алған. Буларды Бер-
дақтың әсиресе ғаррылық шағында жазған “Шежире”, “Хорезм” атлы
шығармаларынан айқын көриўге болады. Бул еки шығарманың да ески
қолжазбалары бар. Оларды хәм “Ақмақ папша” дәстанын, “Излер
едим”, “Маған бер” қосығын оқып отырсаң, шайырдың Күншығыс
илим - ағартыў булақларынан суўсынлаған, оқымыслы инсан болғаны-
на хасла гүман қалмайды. Оның қосықларында Эрасту (Аристотель)
Эплатун (Платон) атлары, “Науайыдан саўат аштым, Физулидан
дүрлер шаштым”, “Мақтымқулыны оқығанда, кемис барма, беглер, ан-
да”, деген қатарлары, Фердаўсий, Бедил, Атгар, Андалибтей даңқлы
шайырлардың атлары бийкарга айтылып жүрмегенине исеним хасыл
кыласаң.

Бердақ ҳаққындағы бул пикирлерди биз өзимизше “Америка ашып”
айтып отырғанымыз жоқ. Шайыр мийраслары, өмир тарийхы хәм
жәмийетлик көз - қараслары жөнинде көп ғана алымлар изертләў жу-
мысларын жүргизип, мийнетлер жазған, өзинше баҳалы пикирлер
айтқан хәм айтып атыр. Көрнекли алымлар Н. Дәўқараев, Қ. Айымбе-
тов, И. Сағитов, О. Кожуров, шайыр мийрасларын халық арасынан жый-
наўшылар Шәмшет Хожаниязов, Сәдирбай Мәўленовлар Бердақты
(1917 - жылы “Шежире” ни баспада жәриялаған И. Беляевтен кейин) ба-
спа сөз жүзинде дәслепки “гәп ашқанлар” болды.

Шайыр мийрасларын изертләўде хәм орыс жәмийетшилигине таны-
стырыўда М. Нурмухамедов, мектеп оқыўлықларында Бердақты түсин-
дириўде Б. Исмаилов, С. Ахметов, өзбек тилине аўдарып, китабын

шығарыўда шайыр Миртемир дамла, орысшаға аўдарыўда Н.Гребнев көп ғайрат етти. (Илайым бул мағрифетши инсанлардың руўхы шад болгай!).

Хәзир де бизиң көплеген көрнекли хәм жас алымларымыз, әдебиетшыларымыз шайыр бабамыздың бай руўхый мийрасларын изертлеп, Бердақтаныў илимине тынымсыз үлес қосып атырыпты.Өзбек, орыс, түркмен, қазақ, қырғыз алымлары, көрнекли жазыўшылары Бердақ ҳаққында жазған хәм айтқан ужыбатлы пикирлер оқымыслы жәмийетшилигимизге кең белгили.

Усы жерде уллы шайырымыздың мийрасларын изертлеў, бахалаў, жыйнаў хәм басып шығарыўда жиберип атырған кемшиликлеримиз хәм бүгинги ўазыйпаларымыз ҳаққында бир -еки ауыз айтпақшыман.

Гәўхәрды оған жабысқан басқа қосымталардан тазаламаған шенли ол жилўаланбайды. Сол дегендей, Бердақтың ҳасыл мийрасларын шаңқоңлардан, шөп -шардан аршып, халыққа шайырдың гәўхәрдай ҳасыл өз сөзлерин бериўимиз лазым.Қашанда да халық аўзынан жыйналды деген сөздиң арасында бундай қосымталар болады.Буны серлеў, айырып таныў алым хәм әдебиетшының билиминен көре, бәлки эстетикалық сезими, талғамы дәрежесинен көбирек ғәрезли. Изертлеўшиде “көркем сөзди шәлкем сөзден” айырып танырлық эстетик талғам болса, бул ўазыйпаны илимге қылап келтирмей атқарыў қыйын емес.Өйткени, Бердақтай шайырлардың ҳасыл гәўхәр сөзи хәм оған қапталдан қосылған қосымта сөзлер мәйектиң ақ уўызы менен сары уўызындай айырылып, анық танылып турады.Мәселен, “Ақмақ патша” дәстанының ертеде Шәмшет-Сәдирбай жазып алған вариантында дәстан сюжетине үйлеспейтуғын ўақыялар, Бердақтың шайырлық тәбиятына жат биймәни, көркемлиги насаз қатарлар шығарманың шырайын шығармай турады.Ал 1941 -жылы мархум Узақ Раметуллаев жазып алған вариант мине бул Бердақтың ҳақыйқат өз шығармасы екенлигине ҳеш гүман туўдырмайды. Бул вариант Бердақтың 1977 -жылғы топلامында басылды.Өкинишке көре, шайырдың 1987 -жылғы шығармалар жыйнағына және сол баяғы көп сөзли, көркемлиги төмен вариант жиберилип қойылды. Және де шайырдың бул китабының түсиник бөлимінде “Ақмақ патша” ның Узақ Раметуллаев жазып алған вариантының қол жазбасы жоқ” делинген (317 бет). Ал ҳаслында дәстанның У. Раметуллаев жазып алған қолжазбасы Өзбекстан илимлер академиясы Қарақалпақстан бөлиминиң илимий китапханасы қолжазбалар фондында Р - 343 №

112467 сандағы шифр менен қашаннан берли сақлаулы турыпты. Бул алымларымыз арабша жазыуды оқый алмағанлықтан оны жоққа шығарып отырса керек.

Сондай -ақ, ауызеки терме менен шығарылған “Айдос бий” деп аталған жыр Бердаққа бес қайнатқанда сорпасы қосылмайды. Айдос бий тууралы айтылып жүрген айырым қодирең сөзлер тийкарында соңлары кимдур ебетейсиз биреу буны жазып, Бердаққа таңған. (Бирақ “Айдос баба” поэмасы бул хақықат Бердақтики екени даўсыз). Сол сыяқлы “Еркебай” атлы поэмасымақ нәрсе тууралы да усыны айтыуға болады.(Бул өтирик шығарма Бердақтики емеслиги жөнинде ўақтында М.Нурмухамедов, Г.Есемуратовлар да дурыслығын айтқан еди).

Бундай қосымталар Бердақтың бираз қосықларында да елеге дейин қыстырылып, салының арқасында шигин суў ишип келмекте. Шайыр мийрасын бундай қосымталардан аршып тазалау илимге де, китап шығарғанларға да минәсип ис болады. Сол сыяқлы, Бердақтаныў илимин биреу -биреуди қайталаудай “ақ соқпақ” тан кең сүрдеўге шығарып, оны бүйтип қабызлатпай, жақсылап самаллатыў керек. Өйткени, соңлары шайыр мийрасларын изертлеп жазылып атырған көп ғана монографиялар мәзи илимий дәреже алыў ушын ғана хызмет қылып кең жәмийетшилик қызығып оқығандай сыпатқа ийе болмай атыр.

Көркем өнер майданында мархум халық сүүретшиси Кәўендер Бердимуратов салған әжайып жақсы портретлери, шайырдың 150 жыллық мерекесинде пайтахтымызда орнатылған монумент ескерткишинен басқа дыққат аударарлық сүүретлер жоқ. Оның шығармаларына графикалық иллюстрациялар да исленбеди. Мектептер шайырдың иреңли сүүретлерин излеп таппайды, сувенир бюстлери де жоқ.

Халқымыздың сүйикли шайыры хәм руўхый мақтаншы болған Бердақ бабамыздың 170 жыллық мерекеси енди мине ғәрезсизликке ояныў дәуирине туўра келип атырыпты. Бул демек, шайырдың бай әдебий мийрасларын мәзи идеологиялық шеңгеллик арасынан сүйреп, әуерелеўге тыйым салыуға, оның шайырлық мийрасын алағадасыз, дурысына мәни берип изертлеўге хәм бахалауға шараят туўылмақта деген сөз.

Булай деп атырғанымыздың мәниси, “қызыл идеология” хәкимшилиги хәтте өтмиште жасаған шайыр- жазыўшылардан да революцияға, марксизмге “хызмет қылыуды” талап еткени мәлим. Усы талапқа уйқасымлы пикир излеймиз деп, Бердақты базы бир изертлеўшилер, жыйнаўшылар “Бердимурат хақтың қулы” деген қосық қатарларын

“Бердимурат халықтың улы” деп өзгертп те көрди.”Куран ашып, халықты алдаған ийшанларға жоқдур салық” деген сөзлерди шайыр қосықларының қулағына қыстырған жерлери де болды. Сөйтп, Бердақ бир де атеист, бир де динди, феодаллық дүзимди жырлаушы, диншил, суфыномай шайыр болып бахаланды.

Булардан Бердақты “демократ”, “атеист” қылып көрсеткиси келгенлердин бир қанша қәтелигин кеширіуе де болады.Өйткени, олардың ой-пикир қаршығасына, Бердақ айтқандай, “томаға” кийгизилип, идеология “туғрысына” қондырылған еди.Екиншиден, хаслында олардың Бердаққа деген нийети дүзиу болды, солай исленсе, шайырды заман рәсмий мойынлап, оның әдебий мийраслары кең көпшиликтиң иркинишсиз ийгилигине асатуғынын олар билер еди.

Ал Бердақ феодаллық дүзимди жырлаушы, диншил шайыр болды деп дәлиллемекши болғанлар өңкей нийети бузық, шайырды пүткиллей жоққа шығарыуға урыныушы топар болды. Бул топардағыларға Бердақ керек емес еди, бәлки Нәжим Дәуқараев басында турған туңғыш миллий алымларымызды муқатыу—олардың бас мүддәхасы болды.Усы тақиллеттеги дүбелейлер тек Бердақ емес, бәлки Наўайы, Мақтымқулы, Абайдың мийрасларының үстинен де талай рет алашаңғыт уйытқып өткени жәмийетшиликтиң есинде....

Бердақтың пайтахтымыздағы монумент ескерткешине гүл қойып атырған жәмийетшилик яки поэзия шәйдалары, жаңа некелескен жас жубайлар ямаса қонақларымыз онда тасқа жазылған қосыққа көзи түседи:

Шайыр едим, көзим көргенин жаздым,
Көкирегимнің сезип, билгенин жаздым,
Заман қыслетинен сарғайдым, аздым,
Болар ма деп жақты күнлер халық ушын.

1977- жылы қыста Бердақтың 150 жыллық мерекесинде орнатылған усы ескерткешиги ашып атырып, жаңа туркий дүньяның данышпан жазыушысы Шыңғыс Айтматов өз сөзинде былай деген еди: “Ала тауда ең бийик шынларды “туу шоққы” деседи. “Сол айтқандай, Бердақ көп миллетли тууысқан әдебиятлардың “ туу шоққыларының бири” (“Совет Қарақалпақстаны “. 1977 -жыл 1-март).

Жаңа әсир босағасы алдында турып, уллы шайырымызды еске алар-

да келеси әўладлар да бул ескерткиш етегине терең хұрмет пенен гүл қоятуғынын ойлап, ләззетли сезимге бөленесең. Бул сезимлер, соның менен бирге, шайыр мийрасларының келешеге ҳаққында терең ойла-ныўға да миннетлейди...

Инсан өзін-өзи таныўға, еркин ой-пикир жүритиўге, өзиниң әдиўли миллий қәдириятларын тартынбай услап - тутып қәстерлеўге, ата-баба-ларын еркин еслеп, олардың руўхын шад етиўге, өзиниң дин-ийманын-хұждан еркинлигин тартынбай таўап етиўге қолы жетсе, бул ғәрезсиз-лик деген муқаддес қуяштың арқаннан қаққаны емес пе? Бердақтың атына мәмлекетлик университетимиз хәм театрымыздың қойылыўы да ғәрезсизликтің шарапаты. Уллы шайырымыздың быйыл белгилене-туғын 170 жыллық мерекеси де усындай ғәрезсизлик дәўириниң руўхында тойланады деп исенемиз.

Ибрайым Юсупов, июнь, 1997- жыл.

ҚОСЫҚЛАР

ЖАҚСЫРАҚ

Ақ буұдайы турып сулы сепкеннен,
Таза салы турып, шигин еккеннен,
Жөнсіз қырық күн қайғы-уғайым шеккеннен,
Деп саўлықта бир күн шадлық жақсырақ.

Дуньяға шыққан соң бахтың ашылса,
Душпанларың аяғыңа бас урса,
Жау бағынып, еки қолын қаўсырса,
Көзди алартқаннан иззет жақсырақ.

Жумыс исле, туўылған соң ел ушын,
Жаныңды аяма елде ер ушын,
Киндиктен қан тамып, туўған жер ушын,
Өлип кеткениңше хызмет жақсырақ.

Ғеш уақыт досларың болмасын ғайран,
Қолдан келсе салың душпанға ўайран,
Ел-халық бир болып, әйлеңиз сайран,
Туўылған жер ушын ҳүрмет жақсырақ.

Ғайры биреўлерди етип қурдасың,
Жүрме ағзып дилбарыңның көз жасын,
Жаман болса ҳәм өмирлик жолдасың,
Уақытша қол берген ҳүрден жақсырақ.

Адам баласында болсын ар-намыс,
Ең кеми жүз болсын көз көрген таныс,

Мәгәр билмей қолды қыйса бир қамыс,
Сол ұақ қанын тыйған ардан жақсырақ.

Ер жигитке намыс пенен ар керек,
Хақ кеуил, қәлем қас. сәуер яр керек.
Мийман келсе, күтип алар хал керек.
Соймаға бир ешки малдан жақсырақ.

Хош келдің деп аттан түсирилген қонақ,
Отырған болмағай сол үйди сынап,
Көзли хәм аяқлы, тилли бир шолақ,
Өнерсиз, билимсиз қолдан жақсырақ.

Хийұа хан қаст етип, посты журт қаңғып,
Малсыз жарлыларға түсти көп салғырт,
Узыны келискен жууан бир арғыт,
Саны жүз сапасыз талдан жақсырақ.

Түргелип ертеден жумысқа шығып,
Қолыңды қабартып, белиңди бүгип,
Дизенди сызлатып, мийнетин шегип,
Жеген бир зағараң палдан жақсырақ.

Терең ақыл керек сөзди дизбеге,
Тынық қыял керек бәрин сезбеге,
Суу ишинде ууайымсыз жүзбеге,
Бир қайық жүзлеген салдан жақсырақ...

Не хасыл сөз айттым, өтти аянсыз,
Не хызметлер еттим, кетти паянсыз,
Мен де бир жан едим журтқа зыянсыз,
Хорлық көрдим, тек өлгеннен жақсырақ.

Бердимурат айтар, көре алмай жақты,
Өлип кетер болды, ашылмай бахты,
Бердимурат – халықты, халық – Бердақты,
Жалғызындай көрер, жаннан жақсырақ.

ЖАЗ КЕЛЕР МЕ?

Даўыл болды, үргин үрди,
Қосымның қамысын түрди,
Думан басты аспан, жерди,
Пухараға жаз келер ме?

Жанымды алды сыран суўық,
Суўықтан жарылды уўық,
Жаз бизге келмеди жуўық,
Булкәраға жаз келер ме?

Тамағым жоқ ишерге,
Көлигим жоқ көшерге,
Төсегим жоқ төсерге,
Мен сорлыға жаз келер ме?

Жүрген жерим Айырша атаў,
Аяғыма салды матаў,
Қай ўақытта тарқар татаў,
Қыслар өтип жаз келер ме?

Ағалар, бул ис әбести,
Қашан жыйнар адам ести?
Теңизлер сеңге сирести,
Биз сорлыға жаз келер ме?

Теңиз ашшы, суў сорлақ дуз,
Қостың иши болып тур муз,
Қатты ғәзеп етип тур қыс,
Қыслар кетип жаз келер ме?

Арқам Тоқтас, суы терең,
Еситпейди-ау құдай герең.
Ақыр заман усы дер ем,
Қыслар өтип, жаз келер ме?

Жалайыр көпир бойында,
Күн көриу түсти қыйынға.
Бармадық тойға, жыйынға,
Биз сорлыға жаз келер ме?

Ашлықтан болмады тамақ,
Отынымыз қарабарақ.
Құдай болды жалғыз шабақ,
Пухараға жаз келер ме?

Ауылда маллар қалмады,
Сыран суықлар жалмады.
Жайнап-жаснар ұақ болмады,
Биз сорлыға жаз келер ме?

Қытай, Қоңырат қатты бүлди,
Ақша жүзге сарғыш енди,
Қырар болды суық елди,
Пухараға жаз келер ме?

Қызыл тилим болды айғақ,
Аяқ бассам бар жер тайғақ.
Жүре алмадық күлип-ойнап,
Қыстар кетип, жаз келер ме?

Көсиліп жағар үйім жоқ,
Ийинге тарғар кийім жоқ,
Тоқтан бизлерге бұйым жоқ,
Биз сорлыға жаз келер ме?

Ялғаншыда қақлық қайда?
Сын қалмады қадди-бойда.
Қыс азабы бәрха ойда,
Пухараға жаз келер ме?

Қараңлар қаслы затыма,
Пәрияд еткен шын дадыма,
Жүдеген бул елатыма,
Жайнап-жаснап жаз келер ме?

БОЛҒАН ЕМЕС

I

Бул дүнья дүнья болғалы,
Пағша әдил болған емес.
Шайырлар қалем алғалы,
Хатқа туұры салған емес.

Инағый-бектин баллары,
Бәрине жетти коллары,
Қыйсық болса да жоллары,
Хешұақ ҳарып-талған емес.

Қарақалпақ халық болғалы,
Халық атағын алғалы,
Ұақ таала жол салғалы,
Бир теңликти алған емес.

Қарақалпақтың халқы бүлип,
Қоңсы отырған ели күлип,
Биразлары жолда өлип,
Жүз жыл қоныс басқан емес.

Бүлген ел қарақалпақ болды,
Қырылса да урпақ болды,
Бердимұрат Бердақ болды,
Дағын хеш ким билген емес.

Бизия халықтың бийлери,
Саздур жаҳанда үйлери,

Таймастай җешўақ кўйлери,
Дуўры жуўап айтқан емес.

Кеўилге қайғы толтырып,
Жетимниң гўлин солдырып,
Өзлери наймыт болдырып,
Җешўақ жолда калған емес.

Болмады мақсет-нийетим,
Хор қылып мынаў үмметим,
Жылай-жылай барлық жетим,
Кўлер ўағы болған емес.

Биразлардың кеўли хошты,
Залымлар шалқыды-йошты,
Қанат байлап көкке ушты,
Кемтарлықты билген емес.

Қолда барды тартып алды,
Бәле-мәтер артып алды,
Аласысын артық алды,
Бересисин берген емес.

Кимселер җәдден зор болды,
Биразлар шыннан хор болды,
Лашынға қурған тор болды,
Торды җеш ким үзген емес.

Нәпсин урадай ашқаны, —
Абырайының қашқаны,
Җешўақыт шошқа-шошқаны,
Азыўласып жарған емес.

Биразлар аш, биразлар тоқ,
Тоқ адамның қайғысы жоқ,
Аш адамның уйқысы жоқ,
Аны тоқлар билген емес.

Аспанды кара булт басып,
Ғаплетте бенделер сасып,
Ғариплердиң кеўли тасып,
Җешўақ шағлап жүрген емес.

Ийшанларда мириўбет жок,
Ағабийде әдалат жок,
Байда қайыр-сахаўат жок,
Бир инсапқа кирген емес.

Бул заманның түри бетер,
Хәр ким бастың ғамын етер,
Қара думан қашан кетер?
Шырақ шалқып жанған емес.

Бул дүнья қайғы-ғаплетти,
Адамларды әўере етти,
Нешшениң басына жетти,
Хеш бир әдил болған емес.

Досқа дослар зыян етпен,
Опасызды яран етпен,
Хәргиз жолдан шығып кетпен,
Жолдан шыккан онған емес.

Өлген өлди, өлмегенлер —
Бул дүньяға келмегенлер,
Ахырет азап көрмегенлер,
Хеш уўайым қылған емес.

Бердимурат менин өзим,
Гиреў тартты еки көзим,
Такыйық шежиредур сөзим,
Қадирим, бирақ, болған емес.

2

Гүл болдым, гүл жайнамадым,
Ойшы болдым, ойламадым,
Бұлбил болдым, сайрамадым,
Қонар гүлим болған емес.

Қарағай емес, сөкит болдым,
Қартаң емес, жигит болдым,
Таудан ушқан бүркит болдым,
Қонар төбем болған емес.

Узын емес, ырғай болдым,
Хәр муқамға шырғай болдым,

Дән жоқ жерде торғай болдым,
Жемисегім толған емес.

Сыбызғы болдым, саз болдым.
Үнім шықпай сам-саз болдым,
Тобынан қалған ғаз болдым,
Қонар көлім болған емес.

Қаршыға болдым, қорықтым,
Томағам болды, торықтым,
Тастай түнекке жолықтым,
Ұеш ким қадирим билген емес.

Қурғақ күни жауын болдым.
Желсиз ескен дауыл болдым,
Дүзде еккен қауын болдым,
Шошқасыз күн болған емес.

Бир жазымай пәлегімди,
Көклей үзип қагегімде,
Шошқа түйип түйнегімди,
Урқаным жайдырған емес.

Сондай болса да жумыр бас,
Жарылмады бул кара тас,
Көзімнен ақса қанлы жас,
Аны ұеш ким сүрткен емес.

Зая өткердим өмиримди,
Тилемедим жүримимди,
Бастан өткен күнлеримди
Ұеш бир адам билген емес.

Басканда уллы қонысты,
Еткенде барып жумысты
Ұәм мақтап Кулен болысты,
Ағаң сарпай алған емес..

3

Ата-бабам малды қынап,
Шыбын жанын бәрхә қынап,

Шакакласып күлип-ойнеп,
Ашлықтан жалшыған емес.

Баўырлас баўыр ханамда,
Ғамхорым мениң панамда,
Туўған ғарип ол анамда,
Қалын мал ҳеш болған емес.

(Бурынғылар көрген екен,
Көрип зейни илген екен,
Атам тухым берген екен,
Бул айтқаным жалған емес).

Аға беглер сыртым пүтин,
Ишим жаиып болды түтин,
Асырып залымлар исин,
Ҳеш бир реҳим қылған емес.

Геўдем пүтин, кеўлим курақ,
Өмир қысқа, жодым жырақ,
Астымда ғашырым пырақ,
Атлыға жете алған емес.

Бул дүнияға келген адам,
Ҳәсирет шегип жүрген адам,
Дәўран атын сүрген адам,
Ол ҳәм тулға болған емес.

Бәзирген өтти дүньядан,
Гөруғлыбек сүрди дәўран,
Әрмаида кетти олар ҳәм,
Кеткен қайтып келген емес.

Бердимурат мениң өзим,
Күнхожавы көрди көзим,
Еситтим Әжинияздың сөзин,
Олар ҳәм шад болған емес.

МАҒАН БЕР

Бәршени яратқан қадир кудайым,
Берсен бул бендене ҳақлық жолын бер,
Игри жүрсем артар мениң гүнайым,
Бул қалбиме туўрылықтың иурын бер.

Пәлек гәрдишииен етсем шикаят,
Тынлағанға ҳәсиретли бир ҳикаят,
Жәбри-жапам болып тур бийниҳаят,
Зибаныма әдалатлык ҳүкмин бер.

Әзел әмри билән дүньяға келдим,
Кәбийр болып жақсы-жаманды билдим,
Қайғы-әлем билән баўырымды тилдим,
Қутыләйин, бул қайғының емин бер.

Бай дәўлетин бергил, бийғам жасайын,
Несийбе ырысқымды молдан асайын,
Әрмансыз ойнайын, сүйип қушайын,
Маған дүнья жәяветивиннн ҳүрин бер.

Бир дем еткен мағрып-машрық арасын,
Пырақ бер, күниме мениң жарасын,
Жаҳан маған ҳәўес етип қарасын,
Хәзирети Юсуптиң ҳусии-көркин бер.

Устинен жол берсе не теңиз-дәрья,
Мени тоздырмаса не заман гирья,
Мың жылдан соң қандай болады дүнья,
Кәрейин, Лукманның узақ өмирин бер.

Бостан бер, гүллери әтир анқысын,
Арасында ел сайранлап шалқысын,
Колымда сом темир отгай балқысын,
Темирши хәзирети Дауыт сеҳрин бер.

Дүньяда тилсимлер сырын ашпаға,
Рәфраф минип, жерден көкке ушпаға,
Душпайды өз зинданына баспаға,
Жер-көктеги Суләйманның хәмирин бер.

Жахан ғазийнесин алсам колыма,
Сарп әйлемек ушын хақлық жолына,
Бердмурат киби хақтың кулына,
Тәңрим, сахауатлы ана меҳрин бер.

Туркстан, Хорезм мәсканым менип,
Бес қала, теңизднн әтирапы елим,
Айшы-әширет, арзыу әйлейди кеулим,
Маған да дәулетли нисан өмирин бер.

Бердақ дер, сөзимди айтып нетейни,
Бак-болмаса, қор өмирди нетейни,
Болмаса дүньяны қарап етейни,
Қане, маған Ибрапылдың сүрин бер!

ХАЛЫҚ УШЫН

Жигит болсаң арысландай тууылған,
Хызмет еткіл удайына халық ушын,
Жигит болса арысландай тууылған,
Ғеш кашан да жұмыс етпес өзи ушын.

Өзи ушын ис етер ақылға зайыл,
Болып усынындай заманға қайыл,
Ел қыдырған қыдырымпаз гил сайыл,
Жұмыс етпес ғеш ұақытта халық ушын.

Залымдар тыңламас мәхминнің зарын,
Олар ойлар өзлеринің оңарын,
Ғеш ұақытта залым қолында барын,
Жаратпаслар бар болса да халық ушын.

Жетерсең мұратқа хызметлер етсең,
Елатың силтесе ғайры елге кетсең,
Душпаның қарқашан басына жетсең,
Аянбағыл хызметинди халық ушын.

Берлямұрат, ойлап айтқыл сөзинди,
Көтерме лап урып, текте өзинди,
Қызартпағай халқың сеинн жүзинди,
Қолдн келсе хызмет еткіл ел ушын.

Жигит болар жигит адам ертеди,
Айтқан сөзин палдн шекер етеди,
Айтса бир сөз ықрарына жетеди,
Соған мезгес хызмет егер халық ушын.

Ойшыл жақсы жигит билимпаз келер,
Айтқан гәплерине түсiмпаз келер,
Ақылсыздың қасийети аз келер,
Ақмақлар хеш хызмет етпес халық ушын.

Ақыл адам сөзлер ертпес-изине,
Шөп салмас ярының хәргиз көзине,
Бақмас нәмәхремнің хасла жүзине,
Шулар хызмет етер бәрха халық ушын.

Ермес жақсы пасықлардың сөзине,
Көп берилмес өз басының хәзине,
Файрат берип өлгенише өзине,
Хызмет етер мудам уллы халық ушын.

Жақсының үйине адам көп келер,
Жаман болса оның көзи жеп келер,
Қуры тили менен „аға“ —деп келер,
Булар хызмет етпес хешұақ халық ушын.

Жақсы адам душпанларын күлдирмес,
Қолдан келсе ана дәўран сүрдирмес.
Бөри арығын хеш ұақытта билдирмес,
Сол жигиттің жаны құрбан халық ушын.

Исинде жигитлер, камлық болмасын,
Ғумшаланса гүлиң хәргиз солмасын,
Билек күшли болып әлин талмасын,
Хызмет әйле қолыңызда бар ушын.

Дослық пенен хәр бир иске тақ тұрсаң,
Жан аямай ет-журт ушын ис қылсаң,
Қайғыланбай уллы иске қол ұрсаң,
Сонда мениң кеўлим питер халық ушын.

Ғош жигиттің мәдет болса елаты,
Хеш ұақытта кемлик қылмас қуұаты,
Изинде қалады жигиттің аты,
Қалыс хызмет етсе егер халық ушын.

Бул замаида жәбириў-жапа шегермен,
Қара көзден қанлы жаслар төгермен,
Залымлардың жәбирин айтып сөгермен,
Күйгенликтен жан қыйналар халық ушын.

Болмады бир дарқан мәнзил меканым,
Зәхәр-заққым болды ишип-жегеним,
Болмады айтсам да мениң дегеним,
Кеуил жубатпасам текте халық ушын.

Кууат бергей алла нәзик беллерге,
Мәўсим бергей таза ашылған гүллерге,
Бахыт келермекен бизиң еллерге?
Өлгеише айтарман сөзди халық ушын.

Әжел жетип өлсем бул күнде өзим,
Кейнимде қаларлар гәрийп боп сөзим,
Көрди не заманды тириде көзим,
Паркын билген хызмет етер ел ушын.

Бердимурад тыңлап сөзиңди көргил,
Жүрген соқпағыңнан изиңди көргил,
Ғамгүң шекпе, ғариплерге қол бергил,
Сонда ис еткениң мөхминлер ушын.

Көрсен қайтармағыл достың нәзерин,
Қолдан келсе, құрғыл шадлық базарын,
Өткермегил досқа гәптиң қазарын,
Дослар хызмет етер яраны ушын...

Жаманлар қасынан қоңсы көширер,
Өзиниң дедикли антын иширер,
Жаксы адам болса гийне кеширер,
Сонда раўажланар кеулиң ел ушын.

Жаман адам билмес гәпиниң паркын,
Бәрқулла жаманлар ағайин-халқын,
Көтеремен дейип өзиниң даңқын,
Удайына зыян етер халық ушын.

Жаксы адам сөз мәнисин аңлайды,
Жаман адам пасық сөзди тыңлайды,
Айтсаң хәргиз ақылыңды алмайды,
Кеулим мениң ўайран болар сол ушын.

Душпаннан ғаплетте таппадым саўа,
Қурғақ сөзди айтып, деменлер „аўа“,
Жас үлкенлериңнен алыңлар дуўа,
Пайдасы болар ма ғарип ел ушын.

Ер жигиттиң атын ҳаял шығарар,
Жаманы сезилсе жигит не қылар?
Жары жолда жаман сырын алдырар.
Олардың кереги болмас халық ушын.

Жаманнан ул туўса атаға тартар,
Күн санап гәззаплық қыслети артар,
Халыққа жақпас, кесапатлы жол тутар,
Ондайдың пайдасы болмас халық ушын.

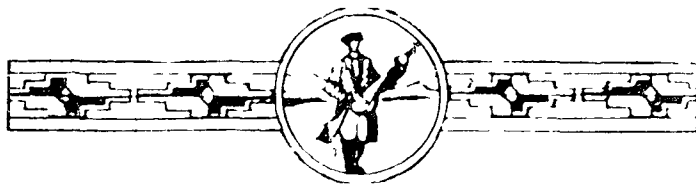
Сөйле Бердимурат, сөзлеме ялған,
Бул дүнья узақ жол атаңнан қалған.
Қор болмас жақсының ақылын алған,
Жақсылар хызметин етпес өзи ушын.

Ойлансам сөз келер избе-из өзи,
Өзи емес дүзетер ақылдын тези,
Жойылмас жақсының айтқан ҳәр сөзи,
Кеуилим бәржай табар айтсам сол ушын.

Шайыр едим, көзим көргенин жаздым,
Көкирегимнің сезип билгенин жаздым,
Заман қыслетинен сарғайдым-аздым,
Болар ма деп жақты күнлер халық ушын.

Атым Бердимурат, мен ҳақтың қулы,
Саҳрада сайраған шәйда бүябили,
Он гүлинен ашылмады бир гүли,
Дегенине жете алмады халық ушын.

БАЛАМ

Алтақлама, талтақлама,
Биреу урды деп жылама,
Аш боламан деп ойлама,
Жигерли бол жастан балам.

Өшиңди ал душпаныңнан,
Күшиңди жыйна жасыннан,
Халқың қалмасын қасыңнан,
Киши пейил бол жастан, балам.

Менмен болма Пиримбайдай,
Қудайым етпесин ондай,
Селдир болып сенсен тондай,
Сылбырап хәм жүрме балам.

Белиңди буу, жеңиңди түр,
Дос-душпаныңды сынап жүр,
Жақсы сөзге қулағың түр,
Жаман сөзден қашқыл балам.

Малым жоқ деп хеш муңайма,
Берер қудайым маңлайға,
Душпанға түспе оңайда,
Көзин ашып жүргил, балам.

Жаман атың түсип көзге,
Сарғыш ендирмегил жүзге,
Ерме хасла шуғыл сөзге,
Ғыйбат сөзден қашқыл балам.

Атым жоқ деп арсынба да,
Тоным жоқ деп тартынба да,
Жаманлардан уялма да,
Орын тауып отыр, балам.

Тойға барсаң барғыл бұрын,
Душпаныңның үзип торын,
Жоқарыдан алғыл орын,
Ҳеш ұяқ төмен болма балам.

Биреу сеи жаманласа,
Көрмегенге датқаласа,
Айтқан сөзінде турмаса,
Оннан қашып жүргил балам.

Маңлайыңнан ағызып тер,
Жақсы-жаманды сынап көр,
Жақсы адамиың кейнине ер,
Сонда жолың болар балам.

Жаманларға сырыңды айтпа,
Келген жерде сөзден қайтпа,
Достыңды Ҳасла муңайтпа,
Душпаныңды мата, балам.

Малым бар деп асып-таспа,
Биреулер менен жарыспа,
Орынсыз жерге тарыспа,
Ретінде сөйле, балам.

Көпти қасыннан қашырма,
Барыңды жоқ деп жасырма,
Қуулықты қалеп асырма,
Әлпайым болғыл балам.

Жақсылығыңды халық билсин,
Дурыслығыңды айтып жүрсин,
Мәзи душпайлар жек көрсин,
Туұры жолдан жүргил балам.

Орынсыз жерге уытылма,
Биреуге жөнсіз жутынба,
Еки рет өтпик айтпа,
Ҳағына жүр бәрҲа, балам.

Ойланбастың түби ойран,
Ақыры бир күн болар хайран,
Теңиң менен салғыл сайран,
Нәмэрт пенен жүрме балам.

Басынды қос жақсы досқа,
Дос таппай хәм жүрме босқа,
Қасыңа келмесин шошқа,
Соннан аман болғыл, балам.

Қасыңа ерсе бир жаман,
Зыянәти тийер саған,
Сондайлардан болғыл аман,
Анластырып қара балам.

Атаңнан пәнди нәсият,
Хәммеден де усы зыят,
Орынлы ет-етпе уят,
Кейнинди ойлап жүргил балам.

Жалғызбан деп жалтақлама,
Көппен ғой деп талтақлама,
Жорта күлип шақақлама,
Орынлы ис исле балам.

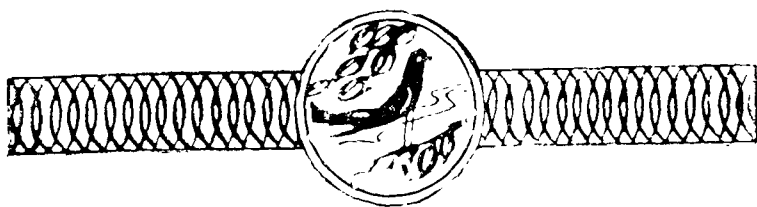
Жаман ушын түспе отқа,
Сөзге ерип кетпе жатқа,
Қыянет ойлама журтқа,
Оңарыңа жақсы, балам.

Ата-ананды кәдирле,
Өлгенинше жақсы сөйле.
Мал тапсаң торқаға бөле,
Өсериңе жақсы балам.

Жетим көрсен қолыңды бер,
Аға болса, кейнине ер,
Онша булғыйып болма шер,
Әлипайым болғыл балам.

Ғарип көрсен, ақылыңды айт,
Оңлы болса, қасыңа тарт,
Ол да болса үлкен мұрағ,
Оныдағы ойла, балам.

Алдында жатыр бийик жар,
Соны ассан, көп дүнья мал..
Атаңның сөзин есиңе ал,
Нәсияты болдым, балам.

БҮЛБИЛ

Шенгелге қонған бұлбилдің,
Шымшық құрлым сәни болмас.
Ышқысында қызыл гүлдің,
Сайраса дәрманы болмас.

Пәри түсіп қыяғынан,
Сыйқы кетип сыяғынан,
Тикен тырнап аяғынан,
Қанатқанда қаны болмас.

Жылан аңлып жылға сайдан,
Жылып келсе анадайдан,
Шөл бұлбили билсин қайдан?
Шақса оның еми болмас.

Нама тапса, ырғак таппай,
Шалқып сайрар бир бағ таппай,
Тыңлауына кулак таппай,
Сайрауында мәни болмас.

Ғақылдасып қара қарға,
Жемтик аңлып қонар жарға,
Байыұлыдай байғұс бар ма?
Жарғанаттың пәри болмас.

Бардың иси пәрман менен
Жоқтың иси әрман менен.
Зары-гириян болған менен,
Кеуілінің кумары болмас.

Толқынды тайдай туўлатып,
Даўыл келер қуйынлатып,
Путаны паналап жатып,
Шақмақ шақса жаны қалмас.

Тәрк әйлеп паный дүньяны,
Жолға шықса дос яраның,
Йықылып көшки-әйуаның,
Пал шайнасаң дәмі болмас.

Жетим қалған боға бозлап,
Әруана көшегин излеп,
Таушан-кийик тауын гөзлеп,
Жазийрасыз жазы болмас.

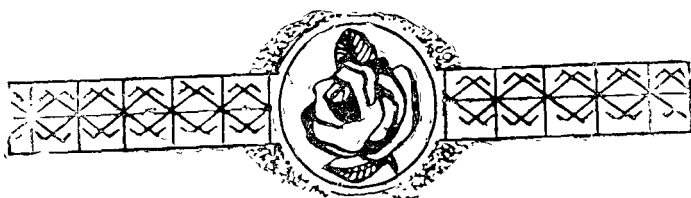
Күнлер өтер әрман менен,
Жүгиң кетер кәрұан менен,
Аты бүлбил болған менен,
Торғайдай дәўраны болмас.

Султан болма ғайры елде,
Шопан бол туўған жерінде,
Шағала қус өз көлинде,
Шарқылдамай сәни болмас.

Ақшам жулдыз ағып өтер,
Жүрек-баўырым жағып өтер,
Ғаисыз күним нағып өтер,
Дәртимнің дәрманы болмас.

Бердимурат ҳақтың кулы,
Сахраның сары бүлбили,
Беш күн мийман адам улы,
Әрмансыз бир күни болмас.

ЗАМАНДА

Шаққан аяқ басып хызмет етпесен,
Күнлер көриу қыйы бундай заманда.
Ойлап-ойлап мақсегине жетпесен,
Өмир сүриу қыйын бундай заманда.

Азаматлар, аяғыңды шаққан бас,
Шаққанлап баспасан көзден ағар жас,
Болмайын десеңиз қайғыға жолдас,
Қасла албау болмаң мына заманда.

Жолда душпан орды қазып жатарлар,
Язитлердің жолын беккем тутарлар.
Өзи тиймегенге қесек атарлар,
Аман жүриу керек бундай заманда.

Ситемкерлик етсе мийримсиз залым,
Бириксең жетерлер бәлентке қолын.
Шашау жүрсең, кимге болар обалың,
Бул қайғылы аласағлы заманда?

Көллер жуда болды өрдек-сонадан,
Ерлер жуда болды қатын-баладан,
Ул-қыз айра түсер ата-анадан,
Боз думан қаплаган қайғы заманда.

Тилла кекиллери маржан төкилмиш,
Айтсам көзде жасым бәрха егилмиш,
Қабырға сай болып дал-дал сөкилмиш.
Қайран болдым бул қайғылы заманда.

Кеўлим исьян¹ табар кайғы дәрт билән,
Шериң тарқар журтта батыр мәрт билән,
Жолдас болма өзиң бимәс гүрт билән,
Халың қыйын болар бундай заманда.

Жәхиллерден ҳешўақ алма аманат,
Көтерерсең ақырында жаманат,
Бул заманда болып атыр әламанат,
Кимсе ғамгүн, кимсе шад бул заманда.

Байлаўлыдур бул заманда қолларың,
Бердимурат, қыйын сениң ҳалларың,
Тириңде болмады ҳасла жолларың,
Әрман менен кетер болдың заманда...

Залым қысым етер халқыма сансыз,
Жүзинде нуры жоқ гилең иймансыз,
Мөхмин куллар отыр телмирип нансыз,
Жоқшылық жәбири өтти заманда.

Дүнья деп ғам шексең оннан пайда жоқ,
Шадланармыз деген енди ойда жоқ,
Ғәриплерге ҳайт-мереке, той да жоқ,
Кеўлиң зийнет таппас бундай заманда.

Заман жылдан-жылға терис айналды,
Ақыллылар жол таба алмай ойланды,
Жүйрик шешенлердиң тили байланды,
Қараңғы қаплаған кайғы заманда.

Кыз-жаўанлар сүйгенине кетпеди,
Шәрият шарымына илаж етпеди,
Бийдәртлердиң буған ақылы жетпеди,
Ақылы жеткен қолы жетпес заманға...

Бас аманлық ушын еткен тобаңыз,
Бир бас емес, мәгер қоңсы-қобаңыз,
Кепин таўып өлсе ата-анаңыз,
Шүкирлик әйлерсең бундай заманда-

¹Исьян –ғаўға, көтерилис мәнисинде.

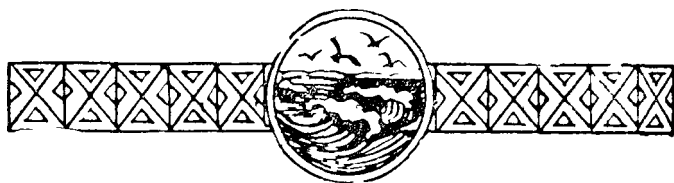
Бай болсаң малың көп, —болдың әрмансыз,
Жарлы болсаң, —исің болды пәрмансыз,
Қалай қылар аш-арықлар дәрмансыз,
Бундай кайғы хәсирет турған заманда?

Өз-өзім отырып пәрман етермен,
Сөзімди дәртлиге дәрман етермен,
Тилим байлаулықтан әрман етермен,
Бир жазылысып айта алмадым заманда.

Хәсиге кетпейин. тәўбе етейин,
Хәй ағалар, ялған сөйлеп нетейин.
Өлсем сөзім қалар айтып кетейин,
Не көрдим бул әдира қалған заманда.

Атым Бердимурат, алланың кулы,
Сахрада сайраған сары бүлбили.
Ел әпшин қуұырған шул доңыз жылы,
Бул бир хикаятым айтқан заманға.

ТЕҢИЗ БАЛЫҒЫН БЕРМЕДИ

Ау салдым барып теңизге,
Теңиз балығын бермеді,
Алла нәзер салғай бизге,
Көз жасты неге көрмеді?

Қытай, Қонырат бүлер болды,
Әулийеге түнер болды,
Ашлықтан жұрт өлер болды,
Теңиз балығын бермеді.

Мен өзим бардым сал миніп,
Сал емес уллы хал миніп,
Әлибим „ире“, „дал“ болып,
Теңиз балығын бермеді.

Әбеший болды замана,
Күн көрмегеміз гүмана,
Қудайым бергей амана,
Теңиз хәм балық бермеді.

Қалай болды халларымыз,
Болмады хәм малларымыз,
Боларма екен жолларымыз,
Теңиз балығын бермеді.

Сапырысып голқын урды,
Кәхәрленип дауыл турды,
Бир әламағ заман болды,
Теңиз балығын бермеді.

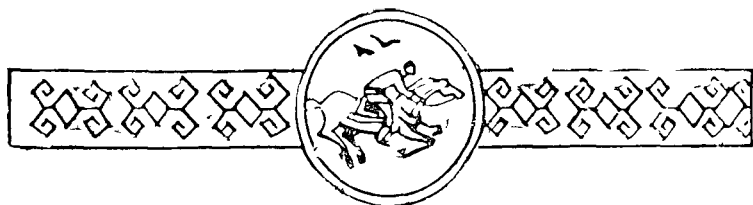
Эй, ағалар. ығбал болғай,
Хак нурына мийрим қанғай,
Душпанлардың үйи жанғай,
Заман түринен бермеди.

Байда сақауат қалмады,
Ханда әдалат болмады,
Сонда да гүлі содмады,
Тилегимди дөш бермеди.

Кетпеди кеуилдин дағы,
Көпир сынды гүзардағы,
Ғәриплер ашылмай бағы,
Теңиз балығын бермеди.

Бердимурат менин өзим,
Ялған емес айтқан сөзим,
Көп жаманлық көрди көзим,
Жақсылығынан бермеди.

ҚАШАН РӘХӘТЛАНАДУРСАҢ

Илмиғайыптан сөзлеме,
Кисиниң ярын гөзлеме,
Мийнетсиз дүнья излеме,
Жанды отқа саладурсаң.

Талап ислеп тап дүньяны,
Сүттен ақдур билсең аны,
Көп етсең өзиң гүнаны,
Жамаң атлы боладурсаң.

Өзиңнен пәске жүз салма.
Нәмәхремлерге сөз салма,
Киси ярына көз салма.
Өз ярыңнан қаладурсаң.

Дәс еллиде пирден қайтпа,
Таўып айт, сөзди молайтпа.
Достың сырын душпанға айтпа,
Ел бузыўшы боладурсаң

Ер болсаң елинди бақла,
Елдиң берген дузын ақла,
Достың сырын беккем сақла,
Елге мырза боладурсаң.

Болай десең елге мырза,
Ел-журтынды қылғыл ырза,
Ғәриплерге берме ыза,
Өзиң зыян көредурсаң.

Дуўры тутсаң нийетинди,
Халыққа бурсаң бетинди,
Сыйласаң гәрип-жетимди,
Шын азамат боладурсаң.

Лейлин кетип, нәпсинди ашпа,
Малым бар деп толып-таспа,
Жарлыны аяққа баспа,
Сен де жарлы боладурсаң.

Колың үзбе ел-елаттан,
Кашық жүрме жәмәәттан,
Қашар болсаң, каш ғыбаттаң,
Ғыбат жаман, бийледурсаң.

Мийнет пенен жанды қыйнап,
Көрмей бир күн қонақ сыйлап,
Ишпей-жемей малды жыйнап,
Қашан рәхәғланадурсаң?

Парқы болар сөз дегеннің,
Нырқы болар бөз дегеннің,
Халқын болсын излегеннің,
Сонда дәўрян сүредурсаң.

Бердимурат дер шертп сазды,
Бәхәр етип қысы-жазды,
Руўза тутпай, бес намазды, —
Мудам қаза қыладурсаң.

ИЗЛЕР ЕДИМ

Жоғымнан таппадым дәрек,
Сардарымды излер едим,
Мен сорлыға дәуран керек,
Дәуранымды излер едим.

Заман нешик заман болды,
Қарағай басын шортан шалды,
Дүньядан көп кеудим қалды,
Қардарымды излер едим.

Ҳаққа налыш етейин мен,
Өтирик сөйлеп нетейин мен,
Ҳақ жол излеп кетейин мен,
Бир имканын гөзлер едим.

Узяқта кәўми-қардашым,
Не саўдаға түсти басым,
Мәрт жигит болғай жолдасым,
Қаўендерим излер едим.

Бир көкирек, еки арыс,
Жоллар аўыр, мәнзил алыс.
Жүреги мисли жолбарыс,
Нағыз шерди излер едим.

Аға беглер, болмаң қапа,
Суриң беш күн заўқы-сапа,
Шеккен болсаң жәбири-жапа,
Саған дәрман излер едим.

Берселер алла ладымды,
Еситселер пәрьядымлы,
Шад әйлесем елатымды,
Дәртке дауа излер едим.

Қам сүт емденмен аиадан,
Бир ушқан көзсиз сонаман,
Соған дым күйип-жанаман,
Жақтылы жол излер едим.

Жолынан адасып қалған,
Мәхминлерге сәрдар болған,
Ғарип-қасерди қблаган,
Мийрибаным излер едим.

Созсам колымды ҳауаға,
Дәртим дус келсе дауаға,
Кетсем булманнан Кабаға,
Ҳақлық жолын излер едим.

Көпги көрген қарияны,
Актарып павий дуньяны,
Кешип тениз ҳәм дәрьяны,
Мен жоғымды излер едим.

Қоялды өлтирер қамыс,
Жигитти өлтирер намыс,
Едиге менен Алламыс'
Тиријсе мен излер едим.

„Шар китаптан“ тура қаштым,
Науайыдан сауат аштым,
Физуулыдан дүрлер шаштым,
Дилуарларды излер едим.

Мақтымқулыны оқығанда,
Айтар едим ҳәр заманда:
„Кемис бар ма, беглер, анда?“
Сөзин тауап қылар едим.

Мен шарк урып Шамға кетсем,
Билгенимди баян етсем,
Ҳаслы ғайры елге жетсем,
Қандай мәдет алар едим?

Берсе маған Дағыстанды,
Түсирсе де зимистанды,
Жақсы десе Ҳиндстанды,
Жоғым ізлеп кетер едим.

Бендем десе бийшараны,
Тәрк әйлейип бу кәраны,
Мен ақтарып Бухараны,
Луқманымды ізлер едим.

Ғақлық ушын салып күшти,
Алыўға залымнан өшти,
Араласам Ургеништи,
Яранымды табар едим.

Жолдас ертип жолға шықсам,
Жайхүнде сал болып ықсам,
Яқшылардың аўзын бақсам,
Айтар сөзим табар едим.

Өткен Арасту, Әфлатун,
Жаратып илиминн кәнтин,
Шешиў ушын пикир бәнтин,
Мен мағрифат ізлер едим.

Төрт нәрсе—дүнья төркини,
Әўел ғақ, нисан, бил буны,
Бул дүньяның жоқдур минн,
„Бахыт бол!“ деп ізлер едим.

Ақылы кәмл, илими зор,
Билимли ел болмайды хор,
Бахыт ушын силтесе жол,
Орысыятты ізлер едим.

Бедил, Аттар хәм Биданды,
Тәкирарлап атырдим таңды,
Замаң қыйнап тур адамды,
„Ҳидаяны“ ізлер едим.

Бир себепкер жалғыз алла,
Фердаўсыйдай дана бар ма?
Түсиндирер, „Шәрхи молла“.
Мен алымлық ізлер едим.

Каратаў қарсыман келсе,
Әйлархасы алам жесе,
Сол жерде жоғын бар десе,
Мен тайсалмай барар едим.

Кулақ сал меин сөзиме,
Саргыш екип тур жүзиме,
Раҳим етсе ҳақ өзиме,
Исим раўаж әйлер едим.

Ҳаққа әсилик әйлемейин,
Дәнекерсиз жүйлемейин.
Ҳасла жалған сөйлемейин,
Мудам туўры сөзлер едим.

Бердимурат, изле-изле,
Ҳақ жолыны туўры гөзле,
Не сөйлесен, жақсы сөзле,
Ҳақ дийдарын излер еди.

КӨРИНДИ

Бул дүнья курысын, көз жетпес жериң,
Айтыўға тил жетип, тарқамас шериң.
Ашлықтың азабын көрдилер елим,
Жер бети аядай маған көринди.

Жарғанат жүр, үсти қызыл, пәри жоқ,
Тамақ табар тық-тықтайын кәри жоқ,
Сууықта жүрерге аның халы жоқ,
Ұаз күнлери қыстай болып көринди...

Аламға мийримсиз жәлладлар, жаўлар,
Халықты жылатқан аталық, ханлар,
Басқа аўыр қайғы салған залымлар
Көзлериме жылан—шаян көринди.

Көринди-көринди өзимдей ғарийп,
Ақша жүзи солғын тартып сарғайып,
Ағалар, бул сөзди көрмеңлер айып,
Бәршеси көзиме ялған көринди.

Думан тарқап, күннің көзи көринсе,
Жорға минген омбасына сүринсе,
Ығбал деген нәрсе түсиме енсе,
Өңимде хәммеси әрман көринди.

Дүнья десен, қара жумбай көзиңди,
Зулматлары отқа салар өзиңди,
Пәтиұасыз етер айтқан сөзиңди,
Заман маған мисли зиндан көринди.

Әдалат жоқ, беги, патша, ханларда,
Хош кеуіл жоқ ғарип пақыр инсандо,
Биздер келген бул ұапасыз дүньяда,
Хәммеси көзиме ялған көринди.

Көринди бул дүнья аздур ұапасы,
Кеулимниң кетпейди жәбриў-жапасы,
Хәк болмаса бейдесиниң панасы,
Бул дүньяның иси ҳайран көринди.

Дүньясы қурысын қазан урғандай,
Жасауыллар найза алып турғандай,
Қара басқа ақыр заман қурғандай,
Заман маған кара-думан көринди.

Дүнья деп жууырар өлгенше беиле,
Азабын тартарман мен оның күнде.
Жаным бир аманат тар қәлес тәнде,
Не ислесе, бәри пинҳам көринди.

Ойлан Бердимурат, қысқарт сөзинди,
Нәмәртлерге сарғайтпағыл жүзинди.
Беш күн ялғаншының ақыр изинди
Жамалың бир саат мийман көринди.

ӨМИРИМ

Дүнья-фаный, келмек-ғаный,
Келдимйү енди, не көрдим?
Бир пуш дәне билсең аный,
Бир күнше жоқдур өмирим.

Бердимурат мениң өзим,
Билмеске биймәни сөзим,
Запырандек солды юзим,
Өтти әрманда өмирим.

Биримде хәўлеп күлгеним,
Ата-анамды билгеним.
Үшимде ғаз-ғаз жүргеним,
Алақанда турған өмирим.

Бес жасымда кеўлим өсти,
Жети жаста тисим түсти.
Билмей жақсы-жаман исти,
Қус талпыныслы өмирим.

Он жасымда оқып кәлам,
Жасы үлкенге бердим сәлем.
Өтип дүньядан ата-анам,
Қан жылап қалған өмирим.

Он биримде жаным жақтым,
Он үшимде бузаў бақтым,
Жетимлик гүлшесин таттым,
Ғамлы балалық өмирим.

Мен энди он төрт жасымда,
Ышкы саўдасы басымда,
Қыз-жаўан енип түсимде,
Таўыс сүүретли өмирим.

Он алтыда, он жетиде,
Зәрделер толып кеўилге.
Жакпай ойын-заўық бизге,
Машкала түскен күнлерим.

Қәдди дамы назлар менен,
Кеўил хошы сазлар менен,
Илме султан сөзлер менен,
Дегишип өткен күнлерим.

Налыш етип бир алаға,
Медиресе истәб бармаға,
Илму фан ҳасыл қылмаға,
Талабан болған күнлерим.

Жигирмада дардай болып,
Жүк көтерген нардай болып,
Гүриреген шердей болып,
Күшке толысқан күнлерим.

Жигит жигирма биринде,
Тақат таппас бир орында,
Бир батпан самал мурында,
Сәнкийип салған күнлерим.

Кеўил әнжамсыз, қайғы-дәрт,
Ышкы хәсер дщиде өрт,
Төрелик жоқ жигирма төрт,
Шоғы дәўирли күнлерим.

Түйилсе тис пенен шешкен,
Топылса қылышсыз кескен,
Жигитлик жигирма бестен,
Толыксып өткен күнлерим.

Бир ғарғысаң жигирма алты,
Енди айтар сөздің салты:
Илму сәўбет еснмди алды,
Маный излеген күнлерим.

Белғили халыққа нышаны,
Ядымдадур хәр кашаны,
Қартайғанда Күнхожаны,
Көрген күнлерим, күнлерим.

Айтып сөзлерим тынлатып,
Кемис жерини оңлатып,
Бир ярым ай бирге жатып,
Хәз етип өткен күнлерим.

Отызында отағасы,
Тапсаң бергил конак асы,
Боларсаң жигит ағасы,
Ақыл токтатқан күнлерим.

Биймәни гәп сөзленбеген,
Сөз келгенде егленбеген,
Шалкып аға беглер менен,
Хәм сәүбет болған күнлерим.

Паяны жоқ паный дүнья,
Алдады жол салып қыя,
Көп өмирим кетти зая,
Ахыў-афғанлы өмирим.

Кимлер өткен өмирин билмес,
Қартайса хәм қырққа келмес,
Қырққа келсе, нырққа келмес,
Қырқ машакатлы өмирим.

Байдың малы, жоқтың халы,
Бул дүньяның ғалмағалы,
Шеп есип дәўран самалы,
Қазан урғандай өмирим.

Қырк хәм қалып, келди елиў,
Қыйын емес парқын билиў,
Жарасар ма ойнап-күлиў,
Еллиде белли өмирим.

Алпыс хәм алқымлап келер,
Шапаның жалпылдап келер,
Келинлер тоңқылдап келер,
Әлип қәдди дал өмирим.

Дүнья-дүнья болғаның ба?
Енди бизден қалғаның ба?
Қазан урып солғаның ба?
Суў киби тынған өмирим.

Көрдим Хорезм, Бухарды,
Даңқы шыққан көп шәхәрди,
Кемлик пенен шаш ағарды,
Өгти эрманда өмирим.

Бул дүньяның басы қызық,
Тили—шийрин, көзи—сүзик,
Акыбети аның бузық,
Көп пушайманлы өмирим.

Ким жетпистен хәзлик тапқан?
Халың мүшкил кулбарақтан,
Дизең асарлар қулақтан,
Мүсәпирхана өмирим.

Отырсаң боларсан опак,
Турсан боларсаң-соп-сопақ,
Күнлер қайда апақ-шапақ?
Әўере болған өмирим.

Адам менен болмай исиң,
Дахан кеўип, түсер тисиң,
Дизиңнен сарқылып күшиң,
Өтер дәўранлы өмирин.

Шайыр хәм билгенин жазар,
Хак кимлерге салса нәзер,
Соның иси болар базар,
Базарын саўған өмирим.

Дәртлерим көп көкей кесер,
Өткен дәўран еске түсер,
Жигирма бес—жилли хәсер,
Енди жоқ саған, өмирим.

Кәрўан көшер, дүнья өтер,
Бенде нешик илаж етер?
Кылыш сүйреп әжел жетер,
Келдиң—келмедиң, өмирим.

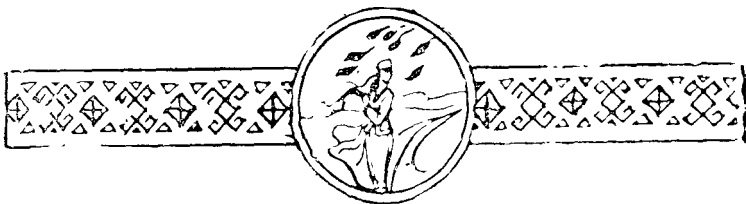
Бақ я әжел жетсе дедим,
Залым шырағы өшсе дедим,
Сонша налып қайғы жедим,
Өтип әрманда өмирим.

Хаққа налыс еткіл енди,
Әрман менен кеткіл енди,
Айтар сөзиң питкіл енди,
Өтти дүньядан өмирим.

Келме-кетпели сөз айттым,
Я билмеймен терис қайттым,
Пирге дақыл басым шаттым,
Өтти қапесте өмирим.

Бердимурат хақтың қулы,
Сахрада өскен бұлбили,
Жазылды бул жылқы жылы,
Хош бол, әрманлы өмирим.

КЕЛИН

Қасың қара, белиң нәзік,
Оң қолыңда тилла жүзік,
Ғайратыңды бүгін көрдик,
Купияда илдің келин.

Қолаң шашлы, жүзің аппақ,
Құндыз кирпик, жупқа долақ,
Писте мұрын, ләбиң қаймақ,
Келбет жағың келген келин.

Жарқырайды жүзің айдай,
Тууған анаң сенин қандай,
Сөзің шийрин, тилиң палдай,
Перийзаттан артық келин.

Құлағыңда алтын сырға,
Тилиң шийрин, кеуің мырға,
Келдим саған зордан-зорға,
Қарсы алдында турман, келин.

Көпке үлгі еткен исиң,
Жалтырайды қинжи тисиң,
Жұрттан артық ақыл-есин,
Қапа болып тұрсаң келин.

Артық сениң ақыл-ойың,
Тал шыбықтай талма бойың,
„Қарма-жарма“ болып тойың,
Әрман менен тұрсаң келин.

Қайнағаға басыңды ийип,
Қайғы менен қабақ үйип,

Әрман менен ишин күйип,
Ар-сар болып турсаң келин.

Өнирине тағып тенге,
Кеўлинде бар оннан өңге,
Хәм қайниге болып женге,
Жат еллерде турсаң келин.

Күни-түни азап шегип,
Көзлериңнен жасты төгип,
Кабырғаңды қайғы сөгип,
Әрман менен жүрсен келин.

Артық баҳаң елиў туўар,
Сеннен алып әкең саўар,
Бурынғының жолын куўар,
Бахтың солай болды келин.

Ашылмай ығбалың әбес,
Көркиңе болмады сәйкес,
Қапталыңда еки бийкеш,
Сийне-сәнли турсаң, келин.

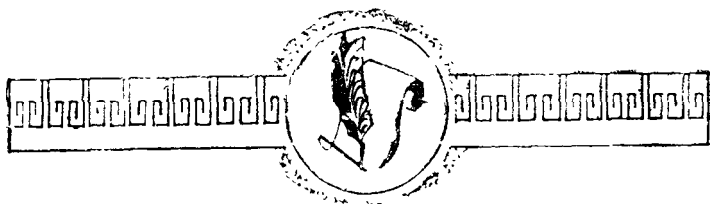
Хорлық азап көрген күнің,
Жылаў менен өтти түнің,
Еркин шағлап шықпай үнің,
Қапалықта турсаң келиң.

Еситилди зарың маған,
Не айтайын енди саған?
Қайғыдаман мен де оған,
Күнің солай өтти, келин.

Көп сарсылып, болма қапа,
Қыя шөлле шекпе жапа,
Келсе саған сиңли-апа,
Не айтарсаң турып, келин?

Қайысып қысым беллерин,
Гүрмелип шийрин тиллериң,
Жаўдырап жадыў көзлерин,
Туткынланып турсаң, келин.

Усы бастан етп талап,
Киси ушын жүрме жылап.
Ертеректен теңиңди тап,
Матаўлыққа турма, келин.

БИЛМЕДИМ

Бул дүнья тар ма я кең бе?
Ойлап мәнисин билмедим.
Куу өмирлер маған тең бе?
Не боларымды билмедим.

Айрылдым жалғыз костардан,
Қуба-қосаксыз кошқарман,
Асалмай қалдым асқардан,
Не боларымды билмедим.

Артымда аға-иним жоқ,
Жүрегимде жанар бир шоқ,
Өтер басымнан дүнья бок,
Не боларымды билмедим.

Өтер болды аз дәураным,
Шығар болды шыбын жаным,
Кайнар болды қызыл қаным,
Не боларымды билмедим.

Кейнимде бала қалмады,
Көзим қызыққа тоймады,
Кайғы-қапамды жоймады,
Не боларымды билмедим.

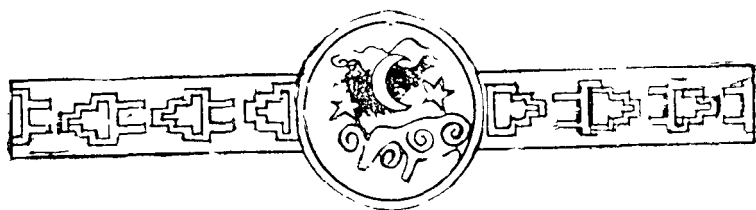
Жастан айрылдым анадан,
Жетим қалдым хәм атадан,
Айырылып пушты панадан,
Не боларымды билмедим.

Үстимде жаман ылашық,
Тум-тусының бәри ашық,
Дүнья болды маған қашық,
Не боларымды билмедим.

Жүзим сарғайды қападан,
Өтті өмирим жападан,
Жапылдым неғып тобадан,
Не жазғанымды билмедим.

Аға беглер, кулак салың,
Мендей болмағайлар халың,
Өлеғойсам, еске алың,
Не боларымды билмедим.

ДӘҰРАН

Келгенсоң адам көп жаска,
Қартайған соң болар қасте,
Гүңгиртленип көзим жасқа,
Бул басымнан өтти дәўран.

Жигирма бес өтти жасым,
Кемейди құрбы—курдасым,
Қайғыда болды бул басым,
Әрманлықта өтти дәўран.

Бай болмадым жыйнап малды,
Бий болмадым бийлеп елди,
Бәри меннен әдира қалды,
Кереги жоқ ондай дәўран.

Мени салып жанған отқа,
Күйдирип өкпемди партқа,
Кем таслады бизди артқа,
Сөйтип бизден өтти дәўран.

Жутым болды маған қыйын,
Мал болмады жыйын-жыйын,
Қайда маған берген сыйың?
Көп әўере еттин, дәўран.

Байға бардың, бахыт болдың,
Сынбайтуғын сахыт болдың,
Жөнин таптын қыйсық жолдың,
Хәр кимлерге кеттин, дәўран.

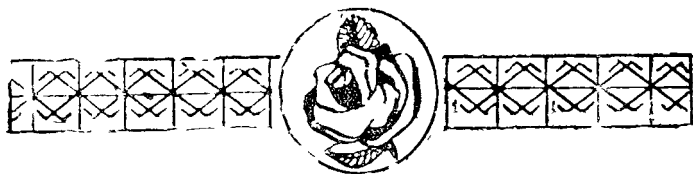
Жарлы көрсен жантаспайсаң,
Жүги ауырға қолдаспайсаң,
Ақыл көрсен ойласпайсаң,
Ақылсызға жорға дәуран.

Астымда пырағым ешек,
Төсенерге хәм жок төсек,
Малы жоқты еттиң өсек,
Күлки қылдың бизди, дәуран!

Ата-анама келмедин,
Бизге мал-қалды бермедин,
Қасыма мениң келмедин,
Бизди айланып өттиң дәуран.

Сен тойған болсаң, мен де тоқ:
Басымнан өттиң дүнья бок,
Маған да сен керегин жок,
Қашсаң жолың болсын, дәуран!

ОЙЛАНБА

Жолыңнан қайтып артыңа,
Салып көп исти ядына,
Қараны тудып алдына,
Қарындасым, ҳеш ойланба.

Исенбе аға-жеңгеге,
Қуғанба таққан тенгеге,
Сырыңды айтпа өзгеге,
Сүймесің ушын ойланба.

Капа болма, тениңди изле,
Хор болмастай жерди гөзле,
Жаман айтпа, жақсы сөзле,
Ғак иске ҳеш бир ойланба.

Малы көп деп кетпе оған,
Азап берер ақмақ саған,
Қостарым деп ерме соған,
Сүйгениңе кет, ойланба.

Келип тур мынау сүйгениң,
Әуелде кеуил бергениң,
Көз ашып ҳәмде көргениң,
Соның ушын ҳеш ойланба.

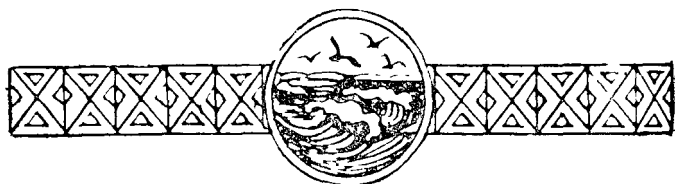
Мин артына бүгин түнде,
Жылап жүрмей күнде-күнде,
Усылай ойлап турман мен де,
Кетер болсаң ҳеш ойланба.

Қарама берген малына,
Қарамас ол қал-жайыңа,
Ылайық ба бул бойыңа?
Сүйгениңе кет, ойланба.

Зәңгинди өзим басайын,
Душпан жүрегін осайын,
Сүйген ярыңа қосайын,
Кел қарындас, хеш ойланба.

Қолыңды бер де, берман жүр
Ойыңа алма жат пикир,
Қосылып узақ өмир сүр,
Мин артыңа. хеш ойланба!

САЛЫК

Былырғыдан быйыл жаман,
Қалай-қалай болды заман,
Ғәрип-қасер қалмай аман,
Он тилладан келди салық.

Буны салды Нурымбет жан,
Буйырды деп аталық, хан,
Халық поссын деп нешше сан,
Он тилладан келди салық.

Маған ҳеш гәп ешегим бар,
Сатып берермен бир базар,
Әттен, жарлы аш Ерназар,
Оған қыйын болды салық.

Ол пақырдың нәрсеси жоқ,
Емесдағы қарыны тоқ,
Ҳалалға бир тауығы жоқ,
Албыратты оны салық.

Үйинде бар жетим балалар,
Қазанға түскендей жанлар,
Көзден ақты қанлы жаслар,
Жүдә қыйын болды салық.

Мөр услаған Бахаұатдийин,
Бизлерде жоқ кара тийин.
Гилең ашқа болды қыйын,
Жүдә аұыр болды салық.

Анаў жүрген Палым лаққы,
Елде бардай оның хаққы,
Берер едим оған дәкки.
Ұал-дәрманды қуртты салық.

Анаў жүргени Елмурат,
Астында жаман ала ат,
Оған не деген салтанат!
Киси қуны болды салық.

Анаў болыс муртын таўлап,
Адамларды андай аўлап,
Аш халықты бәрха жаўлап,
Димарымды қуртты салық.

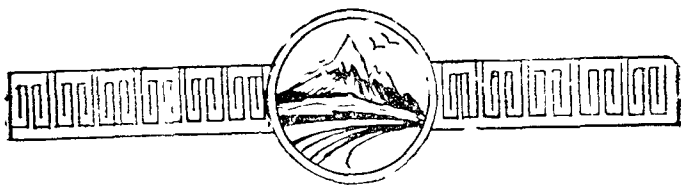
Анаў отыр Кулымбет бай,
Таяр алдында аппақ май,
Аш халық жүр табалмай жай,
Дәхмет болды усы салық.

Өндиреди аш халықтан,
Жетим жылайды сонлықтан,
Бай аман қалды салықтан.
Дәхмет төлеў болды салық..

Ақ үзикли үлкен отаў,
Өз алдына болып атаў,
Ерман ахун отыр анаў,
Оғандағы жоқдур салық.

Анаў жүрген Пирим шолақ,
Етип жүр ол жалақ-жулақ,
Салық десе таяр сол-ақ,
Бизлер ушын қыйын салық.

Ұактым өтти қайғы менен,
Жасым айрылмай көзимнен,
Сорасаңыз буны меннен,
Дәхмет төлеў болды салық.

БЫЙЫЛ

Мураплар алды тилланы,
Айтгы олланы-биллани,
Қазбай жап хәмде салманы,
Суў тамтарыс болды быйыл.

Суў келмеди көк шыққанда,
Этшөк қуслар шақырғанда,
Керизге шығыр қурғанда,
Суў тартылып қалды быйыл.

Жүз өткенде егин ектик,
Қаўын егип, пәлеклеттик,
Ақыры ийт түйнек жедик,
Жаманлыққа түсти быйыл.

Суў келмеди атызларға,
Әспек болды күши барға,
Ақсақ мурап—қара қарға,
Бийлер менен жүрди быйыл.

Жерлеримиз болды аяқ,
Әспекти ашсақ жедик таяқ,
Мурап болып өңшең саяқ,
Қуралақан қалдық быйыл.

Болмады ҳеш кимим жуўық,
Егинлерди урды суўық,
Басалай ишип, ашыды қуўық,
Жаман ашлық болды быйыл.

Басалайды баса тартып,
Быламыққа шопақ қатып,
Жутым ушын кийим сатып,
Қып жалаңаш қалдық быйыл.

Аштан өлди нешше адам,
Сууыққа да бермей шыдам,
Ашлық болды кетпей мудар,
Оннандағы өтти быйыл.

Қоян жылы жақынлады,
Жылқы жылда халық шуұлады,
Қорқып жүрегим суұлады,
Сондай қыйын болды быйыл.

Шегіртке жеди арпаны,
Қалды тозаңғып топаны,
Айырып келип қопаны,
Қабан да жау болды быйыл.

Аман қоймай усы қалға,
Көп адамды салып жолға,
Қазыуға айлады бәрға,
Сүргиншилик болды быйыл.

Бардық қазыуға азықсыз,
Жедик таяқты жазықсыз,
Байлауда турдық қазықсыз,
Қазыу ауыр болды быйыл.

Ылайды алды шаққаны,
Таўсылып кимнің тақаны,
Тийди мураптын бақаны,
Қазыу қыйын болды быйыл.

Адамлар жүр жалаң аяқ,
Қалы оның қалай болмақ?
Мурап сонда урды таяқ,
Жаман ислер болды быйыл.

Солай болып истиң жөни,
Қозғалмай, шықпай үни,
Биразлардың қалып көни,
Өлгенлер көп болды быйыл.

БОЛМАДЫ

Узақ жолға сапар жүріп,
Жолда дәрманым қалмады,
Дүньяның мийнетин көріп,
Тәнде мәдарым қалмады.

Дүнья рәхәтин көрмедим,
Шалқып шад болып жүрмедим,
Хәз етип дәўран сүрмедим,
Маған мәдеткар болмады.

Қазан урып, гүллер солып,
Түрли-түрли заман болып,
Ғәрип-қасер кеўлин алып,
Бийде шәпәт болмады.

Жақсылар жаманды теклер,
Жаманлар бир гәпти кеклер,
Шахзадалар, бегиу-беглер,
Әдалатлык ис кылмады.

Патша болса әдалатлык,
Хәм қайырыу-сақауатлык,
Хатамтайлардай ҳатамлык,
Бай бәтшелерде болмады.

Кеўлимнин көп мүлдәхасы,
Бар ма дүньяның опасы,
Бәршеси адам баласы,
Минез-қулқы бир болмады.

Әй яранлар, етпең зина,
Түўесилмес болар гүна,
Ол кэбандур ата-ана,
Оннан улуғ зат болмады.

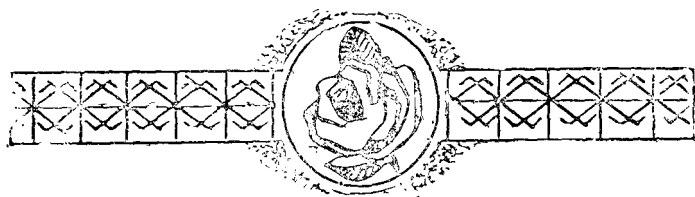
Жүрек баўрыны дағласа,
Өзи ушын бел бағласа,
Жарлы бийшара йығласа
Байдан шәпәэт болмады.

Жыл-жылдан заман тарылды.
Зардабынан жер жарылды,
Бул азаптан ким арылды?
Ҳеш бир паяны болмады.

Сөзим мениң мәлим көпке.
Шығармас оқығай шепке,
Түсинбесе усы гәпке,
Шул ўақыя аз болмады..

Кемтарлықтың камалы жоқ.
Мен сорлының хамалы жоқ,
Шалқып айтар заманы жоқ,
Жайнап-жаснар күн болмады.

МЕНИҢ

Бул дуньяға келгели,
Болды ма айтқаным мениң?
Ес-акылымды билгели,
Бар ма көрмегеним мениң?

Қалем алып хатлар жаздым,
Қайғыдан жүдедим, аздым,
Жүзден жүйрик, мыңнан оздым,
Не дәркар билгеним мениң.

Бир кәмейне талып-илим,
Өзимде жоқ аса билим,
Тәңирим берген қызыл тилим,
Төгер кеўлимдеги мениң.

Көрер ғәрип жүз мың қазар,
Бердимурат дәртин жазар,
Сөз анбаслар салмас нәзер,
Сөзлеримди тынлап мениң.

Ғамлы кеўлим шегер нала,
Залым жәбирине сат пара,
Ҳақтың ҳәмирине не шара,
Угер устиканым мениң.

Мерекеде опак болдым,
Енгезердей сопақ болдым,
Көлге барсам, копақ болдым,
Аўым майланбады мениң.

Тыңдан, журтларым, нәйлейин,
Тилимди тартып сөйлейин,
Бул заманға мен не дейин,
Айтқаным болмасдур мениң.

Мен аллаға дад етермен,
Кәмбил пирди яд етермен,
Өтирик айтып, нетермен,
Кеўлимде әрманым мениң.

Жақсының гүли солмасын,
Қаза жетпесин өлмесин,
Ғәрипке жәбир келмесин,
Өлгенше нийегим мениң.

Ҳақ жолына белим бағлап,
Қара бағрым турман дағлап,
Жүре алмадым бес күн шағлап,
Питпеди мийнегим мениң.

АҚЫБЕТ

Заман нешик заман болды?
Ақыры болғай ақыбет.
Кеуїллерге кайғы толды,
Кайғы тарқағай ақыбет.

Хызмет етсен, халык ушын ет,
Зинҳар нәмәртке бурма бет,
Жаманнан қаш, аұлаққа кет,
Қарасы жуғар ақыбет.

Жаманларға хызмет етсен,
Дослық мийримин көрсетсең,
Исти кейинге сүйретсең,
Ис ұайран болар ақыбет.

Жаксыға етсен хызметти,
Ол да етер көп иззетти,
Исин болып берекетли,
Сонда келисер ақыбет.

Әч дослар, тардур заман,
Бастағы бул күнлер жаман,
Тас буршақлы қара думан,
Ақыры болғай ақыбет.

Бастан көп саўда кеширдим,
Қолымнан сунқар ушырдым,
Ғапылда кәрўан көширдим,
Болар ма енди ақыбет?

Бердимурат суўпы болдың,
Сен кимлерге усас болдың?
Мудам елге несип куўдың,
Несип болмады ақыбет.

ЕКЕН

Жигитлик деген нар екен,
Ғаррылык деген жар екен,
Қартайған соң жасың жетип,
Кең дүнья саған тар екен.

Билгир сөзи ўәсиятдур,
Якшылардан шарафатдур,
Ғарры сөзи нәсиятдур,
Билмегенлер надан екен.

Билгенлерди тыңламаған,
Гәп мәнисин анламаған,
Үлкеннен нәсият алмаған,
Ақылсызлық жаман екен.

Сәлем бермей ғаррыларға,
Ғазар берип пақырларға,
Аларып қараў оларға,
Бийинсаплық таманы екен.

Дүньясы бийҳесап йерди,
Жети дүркин жылқы жыйды,
Қарун дүньяда не көрди?
Дүнья соңы ўайран екен.

Бул дүньяға кеўил берген,
Өлмеймен деп ғапыл жүрген,
Жети ықлымға хүким сүрген,
Искендер не болған екен?

Жарлының көрер күни жоқ,
Үстине кийер тоны жоқ,
Бұлбилдин қонар гүли жоқ,
Гүл деп шатқа қонған екен.

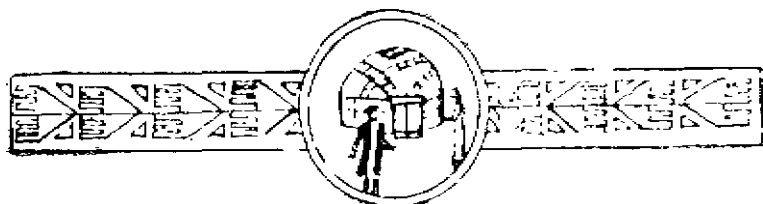
Қарап болған екен күним,
Сөйлей алмай өшти үним,
Жарлыға болмай бір тыным,
Бір тамақ деп жортқан екен.

Жууырып-жортып тамақ таппай,
Тамақ тапса үстин жаппай,
Күндиз жүрип, ақшам жатпай,
Тәғдир усылай болған екен...

Ғеш ким нәзер салмас бизге,
Айтты турман, халқым, сизге,
Бұл сөзди қалдырдым изге,
Көп сөз зая кеткен екен.

Исимизди алла оңлап,
Максет етсең—болғай мурат,
Усы жерде Бердимурат,
Сөзин тамам қылған екен.

АЙРАЛЫҚ

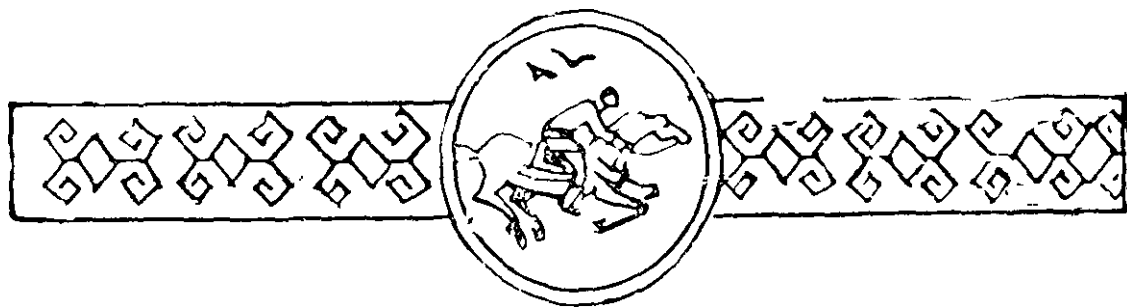
Бағырымды гирян етті,
Залым айралық-айралық.
Кеуілимді ұайран етті,
Залым айралық-айралық.

Айралықтың жәбири өтті,
Жылай-жыдай есім кетті.
Дүнья опасызлық етті,
Келди айралық-айралық.

Айралықтың жәбири жаман,
Басқа салар ақыр заман.
Бурын да Бахрам, Гүландам,
Дәртке салған сум айралық.

Айралық бул түпсиз умман,
Кутылмассан гирдабынан
Ярды ярдан жуда қалған,
Залым айралық-айралық.

Қайғы-дәртим ада болмас,
Ғамлы кеуілим гүл жайнамас,
Енди бұлбиллер сайрамас,
Қараң қалғыр сум айралық.

БИР ЖИГИТКЕ

Өзи болған гошшақ жигит,
Катты кетип барасан сен,
Бизден сизге пәнди үгит,
Зейиң салып қарасаң сен:

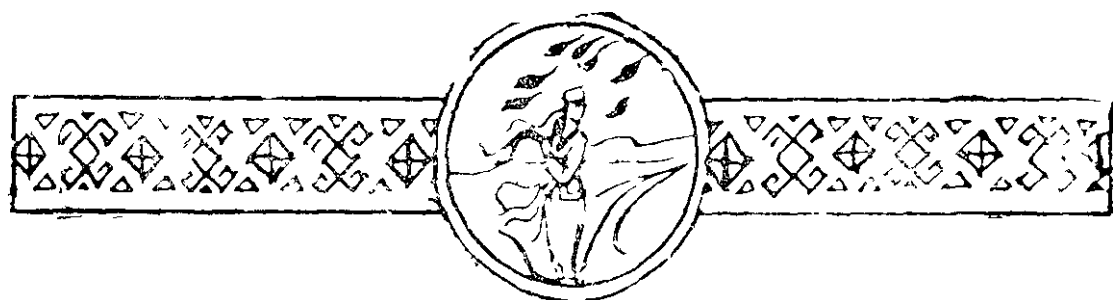
Шапқанда байдын улысан,
Токтағанда бир пулысан,
Өзиңше Хийұа ханысан,
Пухаранбыз сорасан сен...

Батыр жигит елин бағар,
Қасқалдақ хәм көлин бағар,
Қатынлардын жолын бағар,
Сендей жигит; қарасам мен.

Өйтип, иним, катты қашпа,
Нар буұрадай көбик шашпа,
Бир күн мурнын тийер тасқа,
Катты уятқа қаласан сен.

Байлығым бар деп буұсанба,
Дүнья жеткизбес куұсанда,
Атадан алтау туұсан да,
Ұатаныңа дарасан сен.

Бердақ айтар, жассынғандай,
Әümetиң жоқ ассынғандай,
Баксы ағанды бассынғандай,
Иним, еле баласаң сен!

АЛТЫ ҚЫЗ

Алты қыз минип арбаға,
Азық салыпты дорбаға,
Ұайтыу-мереке бармаға,
Қызлар талап еткен екен.

Ең үлкени мениң дайым,
Атын сорасаң Бийбайым,
Сәрдар жеңгеси Гүлайым,
Бул да арбаға минген екен.

Екинши қызы Мәхийда,
Ақ жүзи айдан зыяда,
Жол жүрмеймиз деп пыяда,
Ат арбаға минген екен.

Үшинши қызы Арыўхан,
Көргенлердин мийри қанған,
Онын жеңгеси Гүлимхан,
Бул да арбаға минген екен.

Атлары шыккан ҳәр қашан,
Қарақалпақ қаслын сорасаң,
Бесинши қызы Рәўшан,
Ол да арбаға минген екен.

Оннан кейинги отырған,
Периден зыят Мийрихан.
Қосымбет таз арба айдаған,
Бәриси жәм болған екен.

Арба айдаған Қосымбет таз,
Есерликте акылы аз,
Кәхәрли сууық болып жаз,
Қызлар менен кеткен екен.

Қысылысқан соң хәммеси,
Қызлардың тийип мәммеси,
Хәкери таздың дәмеси,
Шул қызлардан болған екен.

Жаман арба барып қайтып,
Қызларды бийжай қозғалтып,
Хәкери таз қосық айтып,
Жолсыз жүрнп кеткен екен.

Таздың мәлим минез-қулқы,
Дәртти қозғар неше жылғы,
Сондағы айтқан қосығы,
Халық ауызында қалған екен:

— „Мениң өзим ерке болсам,
Қыз жамылған көрпе болсам,
Көрпедеги бүрге болсам,
Ақ сийнеңде турмаспедим?

Мениң өзим торқа болсам,
Суу шайпалмас жорға болсам,
Қызлар салған сырға болсам,
Кулағыңда турмаспедим?

Мениң өзим кийик болсам,
Хәмме таудан бийик болсам,
Қыз ийирген ийик болсам,
Тусақанда турмаспедим?

Мениң өзим ылақ болсам,
Таудан аққан булақ болсам,
Қызлар кийген тумак болсам,
Тас төбенде турмаспедим?

Мениң өзим ашық болсам,
Ишим толған қосық болсам,
Қызлар ишкен қасық болсам,
Ләбгенеңде турмаспедим?

Мениң өзим патша болсам,
Пухараға жар салдырсам,
Қасыма қырық қыз алдырсам,
Хийўа хандай болмаспедим?

Олар да қанса ойыныма,
Қолларын салса мойыныма,
Қырық кызды алып қойныма,
Қушып-сүйип жатпаспедим?...

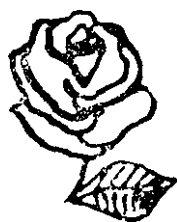
Қызлардың алып мазасын,
Ҳәкери таз тығып басын,
Жөнли айдамай арбасын,
Жолсыз жүрип кеткен екен.

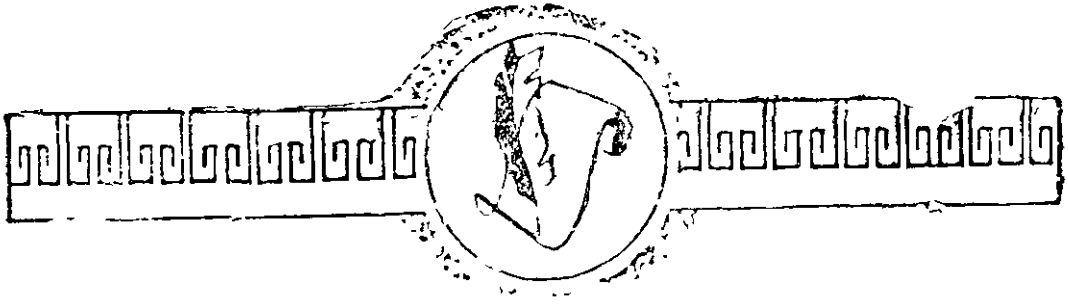
Қамшыны урып ябыға,
Алды түсип кетти ойға,
Үш қулаш гөне қуйыға,
Арба түсип кеткен екен.

Бул куйы күтә тар екен,
Еки жағасы жар екен.
Ишинде пери бар екен,
Ақыл-қуўшын алған екен.

Қудық белинен көмилип,
Түскен кесек басын бөлип,
Әрманлықта қызлар өлип,
Шул қуйыда қалған екен.

Кимлердин кетип жесири,
Жигитшиликтин ҳәсери,
Ҳәкери таздың кесири,
Шул қызларға тийген екен.

НАДАН БОЛМА

Жөн-жосакларды сорамай,
Азаматлықка жарамай,
Алды-артыңды барламай,
Ләтте пәмли надан болма.

Шапанды салып ийниңе,
Түсип баяғы пейлиңе,
Қошшы ертпей кейниңе,
Сен баскадай надан болма.

Басқалары таслап кеткен,
Онлық хәмел саған жеткен,
Болыс сени мурап еткен,
Соған ерип надан болма.

Сениң әкең Кулым жаман,
Оннан қалай туўдын аман?
Сендейлерге емес заман,
Жерменге ерип, жермен болма.

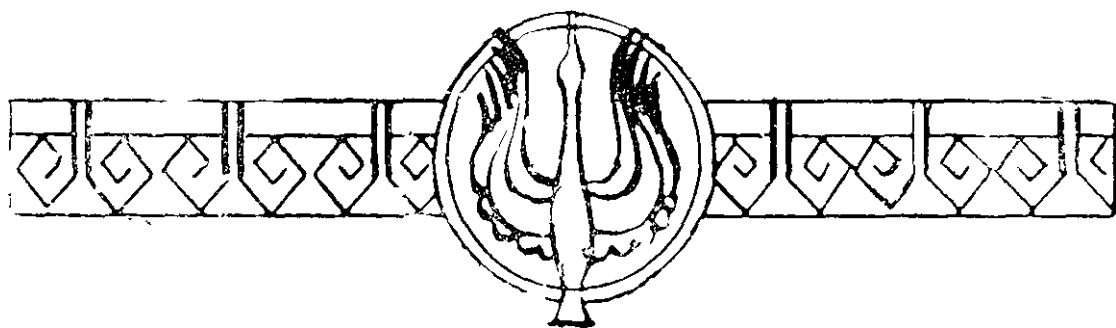
Әкең сенин мурап па еди,
Ғундай хәмел сорап па еди?
Елден салық жыйнап па еди?
Әкене тарт, жермен болма.

Сенин теңиң емес хәмел,
Колына ал онсери бел,
Атызға барып шапқыл шел,
Ақылымды ал, надан болма.

Жарманды иш, белиңди буу,
Шаршасаң иш кайнаған суу,
Сөйт те әкеңнің жолын қуу
Наданға ерип, надан болма.

Ақылымды алсаң иним,
Басында мий, болса билим,
Усы айтып болған жерим,
Қалыңды бил, надан болма

БИЛГЕЙСИЗ

Биреу менен жолдас болсан,
Ҳаслы затыны билгейсиз.
Сапар шығып, хәмдам болсан,
Сыры-ҳалыны билгейсиз.

Ҳақ жолында сабыр етип,
Жүрме досқа жәбир етип,
Талабыңа ықлас етип,
Болажағыны билгейсиз.

Ҳаял алсан, жақсыны ал,
Көп тыңлап сөзге кулақ сал,
Көркин алма, минезин ал,
Әуелдеп сынап көргейсиз.

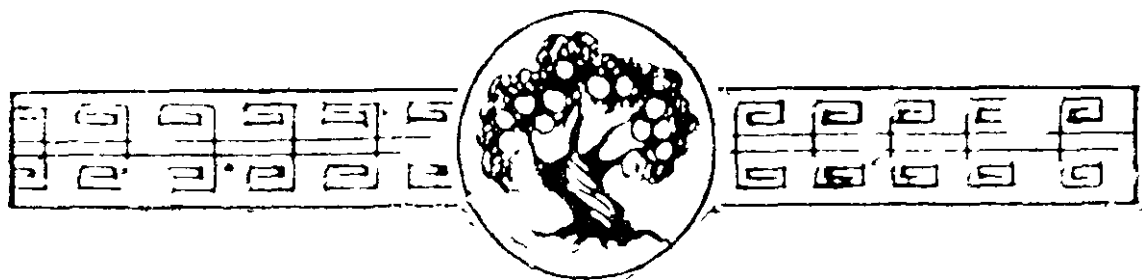
Ҳаслы кәрим қара мениң,
Жүрек бауырым пара мениң,
Кеулим толы жара мениң,
Бул гәптиң парқын билгейсиз.

Бер дегенде достыңа бер,
Қылма юзини қара жер,
Ҳаслан қайқайып болма шер,
Нәсиятымды илгейсиз.

Жигит қанаты ат болар,
Ат жигитке кууат болар,
Өлгенше уақты шад болар,
Аларның парқын билгейсиз.

Аға беглер, жасым орта,
Айтқаным жоқ сөзди жорта,
Инсаплығын ойла бәрха,
Бул сөздиң нарқын билгейсиз.

ҚАРАМАС

Жаман болса туўысқаның,
Күйип-писип шығар жаның,
Гүл жүзиңнен қашар қаның,
Өлсеңдағы ол қарамас.

Малы болса неше түлік,
Жаяў қалсаң бермес көлік,
Ашық үйин қылар илик,
Көзиң қалғанда қарамас.

Саўарга саўын болмаса,
Қабың ғаллеге толмаса,
Бәршеси тайын турмаса,
Жаман туўысқан қарамас.

Басында болмаса бағың,
Айта-айта талар жағың.
Ден саўлықта алтын тағың,
Қыйсайсаң ҳеш ким қарамас.

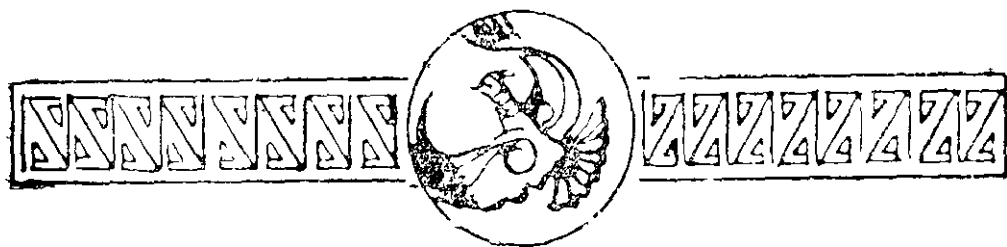
Малың болмаса қолыңда,
Жатар душпаның жолыңда,
Досларың болып жаныңда,
Ұал-жағдайыңды сорамас.

Ұәл дәрманың кетсе бойдан,
Шығалмассаң терең ойдан,
Қалсаңдағы жыйын-тойдан,
Аты барлар ҳеш қарамас.

Жетпес тоның дизине,
Намыс етип өз-өзине,
Тоны тазаның изине,
Ерийге жигит жарамас,

Малы бардың дослары көп,
Малсыз жүрер уўайым жеп,
Дүньяда саған етер еп,
Кеткен дәўлет ҳеш қарамас.

КЕТКЕН КЕЛЕР МЕ?

Қолларыңа қобыз алып,
Мойыныңа поға салып,
Жыласаң да ұай-ұай салып,
Кеткенлер қайтып келер ме?

Басыңды тасқа урсаң да,
Сынғанша мойын бурсаң да,
Зар әйлеп жолда турсаң да,
Кеткениң қайтып келер ме?

Қус болып қанат қақсаң да,
Суұ болып тасып ақсаң да,
Гәұхардан шырақ жақсаң да,
Кеткенлер қайтып келер ме?

Ақыллы, дана болсаң да,
Дүньяның жүзин шолсаң да,
Қызыл гүл дейин солсаң да,
Ойланың, кеткен келер ме?

Атақ, абырайлы болсаң да,
Жәмшид дәулетин жыйсаң да,
Аұзың менен қус алсаң да,
Бир кеткен қайтып келер ме?

Қара жерди тепсеңдағы,
Гөр қушақлап өпсеңдағы,
Исип, семип кепсеңдағы,
Ойланың, кеткен келер ме?

Дүнья-малыңды шашсаң да,
Ғазийне аўзын ашсаң да,
Қанатлы қус боп ушсаң да,
Кеткенлер қайтып келер ме?

Белиңди беккем буўсаң да,
Атадан артық туўсаң да,
Өмириңше дүнья қуўсаң да,
Кеткен дүньялар келер ме?

Қасыңа жаршы алсаң да,
Жақанға хабар салсаң да,
Ҳақлап қалендер болсаң да,
Кеткен дәўранлар келер ме?

Пәлектің гәрдиши жаман,
Шаҳу-гәда қалмас аман,
Ҳеш ким тулға болмас оған,
Бендеси оны билер ме?

Солдырмағыл қызыл юзин,
Қайтып қонбас алғыр базың¹.
Ҳаққа шүкир етпек лазым,
Өзи әкетсе, келер ме?

¹ Б а з-қус

ХОЖАМ

Хожам исерсең, кеберсең,
Өз дәулетіне теберсең,
Ешек пішпеген шеберсең,
Ешек сүннет еткен хожам.

Бул хожадай хожа қайда,
Усындайdan көрген пайда,
Ешек пішип Даўылбайда,
Ешек сүннет еткен хожам.

Даўылбайға шығыр ектің,
Шығырынды миллет еттің,
Жети ешекті сүннет еттің,
Ешек сүннет еткен хожам.

Хожам ешекті сыйлады,
Кулақ-қуұрықты жыйнады,
Қазақы қапқа сыймады,
Мәмбетқұлға сатқан хожам.

Бул хожаның мини бар ма?
Ешек көрсе жиғи бар ма?
Қарақалпақсыз күни бар ма?
Ешек сүннет еткен хожам.

Ғазийнеси толды ма екен?
Қызыл гүл солды ма екен?
Ешек хадал болды ма екен?
Ешек сүннет еткен хожам.

Дәўкемпирге ектің тары,
Жарымшыға бердің жары,
Хәр қулағы он ағары,
Ешегиннің жүги, хожам.

Хожа деген сайыл болар,
Не берсең де қайыл болар,
Шын хожа әлпайым болар,
Әдепсізлік еткен хожам.

Етпей әзелде буұрығын,
Жаздырдыңыз ба жыйрығын
Ешектің кесіп куйрығын.
Әжайып ис еткен хожам.

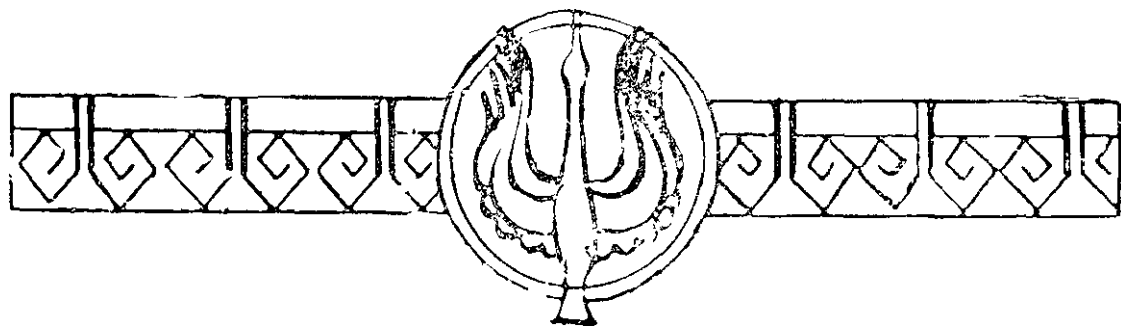
Ешекке хәўес едің бе?
Мазалы екен дедің бе?
Кескен куйрықты жедің бе?
Ешек сүннет еткен хожам.

Бул хожаға бар ма хамал,
Ешеклерге беріп заўал,
Кұлақ кескен Сейиткамал,
Ешек сүннет еткен хожам.

Еткен исің байқады ма?
Ешек толықды шайқады ма?
Қумарыңыз тарқады ма?
Ешек сүннет еткен хожам.

Ешеклер қалды майрылып,
Қуйрық, құлақтан айрылып,
Бердақ пырақтан айрылып,
Зәхмет шегіп қайтқан хожам.

ҚУС

Кел Аманбай, сорасалы,
Не аў қусдур жибергениң?
Ағыў, қызыл, сары жипек,
Аяқ баўына өргениң.

Бийдин орны болар төрден,
Абырай табарсаң бул кәрден,
Қусты тутқан қалпелерден,
Көп екен сениң көргениң.

Қустың жеми тоят болды,
Қылған исин уят болды,
Қабылжаннан зыят болды,
Қустың ишин жүргизгениң.

Бул ақ қустың әрманы көп,
Ұз етпеди аң аўлап жеп,
Қустың ишин сүремен деп,
Аталыққа сөз бергениң.

Билмедин қәдирини пулдың,
Ақ қустың канатын жулдың,
Аталыққа жақсы қылдың,
Қәдирданлық көз көргениң,

Лашын киби көкке ушты,
Сунқар екен жети пушты,
Иши қызды, суўға түсти,
Қуска жақты дуз бергениң.

Түп бабаңыз Нағайды,
Яд әйлеп сен бир кудайды,
Жасырагөр Аманбайды,
Хан алар көзи көргенни.

ҮФИК МӘХРЕМ

Үфик мәхрем, бежит юриң,
Жолың жууык па, жырак па?
Минипсең жылдырым яңлы,
Ат па, ешек пе, пырак па?

Бул ешектің маңлайы сор,
Отқа қорөң, өзи жемхор,
Мойны киши, хызмети зор,
Ақ ғашырдан уллырак па?

Басыңа шаншайы жыға,
Ҳакқыңа қылайын дуға,
Ийир андыз сары буга,
Артканың айна-тарақ па?

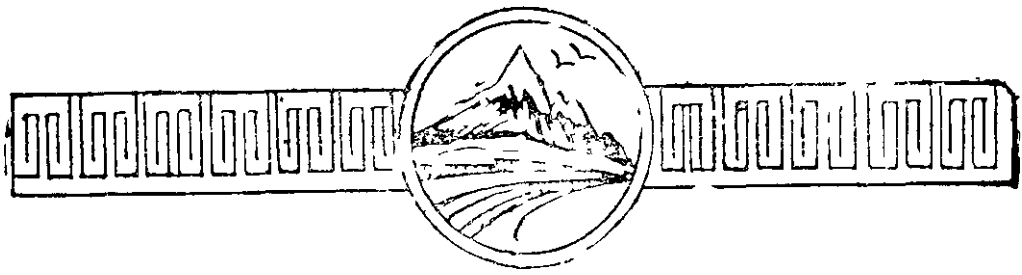
Көк ешектің байрағы қой,
Хәр жерге барса жыйын-той,
Қайшы менен бежерип қой,
Саұрысы жүнли барақ па?

Жатпай, турмай ет талапты,
Шөллесен ишкнл шалапты,
Еки қонын ғайзалапты,
Сәл гийтиңи қысқарақ па?

Ешегиңнің тамағы тоқ,
Қулағы салпы, жалы жоқ,
Қуырығында бир түги жоқ,
Иштен туўғанда шолақ па?

Бул ешегин қулынтайды,
Бердимурат бас шайқанды,
„Ғық“ дегенде қыйса лайды,
Сәл палаңы жуқарақ па?

ҚЫЙНАЛМА

Кеткен жоқ әкеңнің малы,
Қыйналма, Сайым, қыйналма.
Атыңның кеткен жоқ жалы,
Қыйналма, Сайым, қыйналма.

Атың сениң молла Сайым,
Қырман пайты-сениң ғайың.
Үсир, питир болар тайын,
Кеткен тоына қыйналма.

Ертең келер үсир, питир,
Несийбеңе еткіл шүкір,
Дүнья келер салсақ зикір,
Кеткен тоыңа қыйналма.

Жойылышты жалғыз тоың,
Соны аитып қызды жоың,
Ертең орны тәлар оың,
Кеткен тоыңа қыйналма.

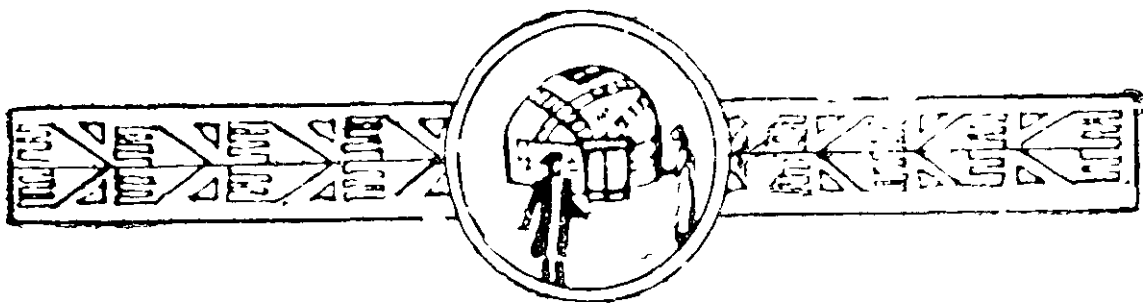
Келер ертең тері-терсек,
Бир әўләкпер болар исек,
Жойылса истипара кесек,
Оған, моллеке, қыйналма.

Истипара кесек жойылды,
Излеп көзлерің ойылды,
Қай маңлайшаға қойылды,
Табылар ертең, қыйналма.

Қара маған көзінди ашып,
Отыр неге аның қашып,
Буншама дегбірден сасып,
Жалғыз тонына қыйналма.

Журттан аларсан құдайы,
Көрер күннің сол удайы,
Мәлһм ғой молланы жайы,
Гөне тоныға қыйналма.

ӘДИЛ ҚАЛМАҚ

Тәрип етсем, Әдил қалмақ,
Айтып өтейин билгеним.
Ұасын айтып хатқа салсақ,
Хәм еситип, хәм көргеним.

Шарұа гезер қоныс пенен,
Үлпет болдың болыс пенен,
Ашна яр-дос биліс пенен,
Ялғанды ойнап күлгениң.

Атаң сениң таудан асқан,
Несийбесин бунда шашқан.
Көргенин қоржынға басқан,
Олжа қыздур мамаң сениң.

Олжа қыздур мамаң нашар,
Оннан тууған түбиң кулшар,
Кул тухымы кулға усар,
Досым аўсар бабан сениң.

Ата-бабаң өткен жери,
Той-сәранжам еткен жери,
Журтқа хызмет еткен жери,
Қазақдәрья-жайың сениң.

Соғымыңның бәри семиз,
Аттан-айғыр, малдан-өгиз,
Есап етсең еки сегиз,
Байлап сойған койың сениң.

Айдос бий дәрьядай тасты,
Үш ағаш қурып кисі асты,
Арзы қосқа адам қосты,
Солардай зулымың сениң.

Жүзден жүйрик, мыңнан тулпар,
Күс жақсысы туйғын, сунқар,
Қырқ адам болса хызыр бар,
Не билсин сақрайың сениң.

Тойханаға қаздың ошак,
Сақалын буұрыл бір қушак,
Көзің ала, мурнын шошак,
Ұаслы қулдур бабаң сениң.

Тойға адам көп келеди,
Сый көремеи деп келеди,
Қулен болыс өкпеледи,
Келмеди ме шамаң сениң?

Той бермек ие еди мақсетің,
Билсең тойында ақсадың,
Шүршит қалмаққа уқсадың,
Лалаұлаған тилиң сениң.

Қосым қарақшы нөкерин,
Көп екен қайқы хәкерің,
Алпыс батпан шай-шекерің,
Жетпис қадақ яғың сениң.

Қудан болыс, сен ақсақал,
Азайғандай көп ғалмағал,
Бұл сөзлерім емес ғауал,
Теңлесипти бойың сениң.

Ұаялың сениң балғалы,
Өзің ақсақал болғалы,
Балғалыдан қыз алғалы,
Самбырлайды сабаң сениң.

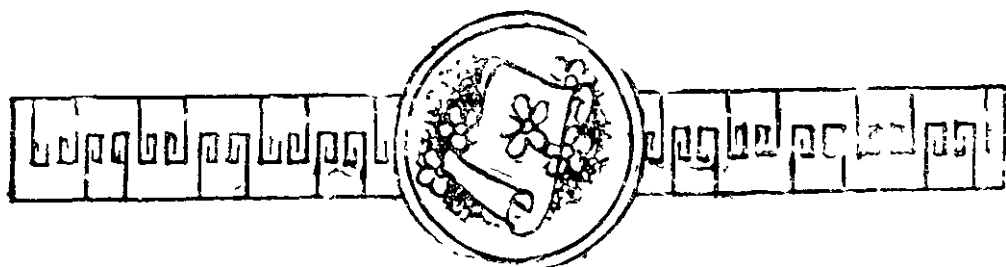
Сирә сениң дузың кемди,
Дүзиу бермедин төренди,
Зарлаттың Есет геренди,
Тил қазары бабаң сениң.

Шүршит қалмақ жетти пәрең,
Әкең сениң Есет іерен,
Болыс болсаң адам жерең,
Абырай ақсақал болғаның.

Сен жүріпсең елди гезіп,
Қәр кимге берен бір несип,
Пухараң жүр сеннен безіп,
Абырайың кетти сениң.

Бердекең айтар күйгеннен,
Қаслы-затыңды билгеннен,
Бундаи ақсақал болғаннан,
Жақсы еди өлмеңің сениң.

КИМ АЙТАР

Атасынан жаман туўса,
Оны жақсы деп ким айтар?
Ақылсыз хәм надан болса,
Оны ақыл деп ким айтар?

Адамды адам демесе,
Азамат кәдирин билмесе,
Жылағанларды көрмесе,
Оны әдил деп ким айтар?

Халыққа нәзер салмаса,
Бостанлық, жайлық қылмаса,
Әдил болып сорамаһа,
Оны патша деп ким айтар?

Жаўыз гүнаһын билмесе,
Билип даһына илмесе,
Хәммени бирдей көрмесе,
Оны басшы деп ким айтар?

Жылағанды жубатпаса,
Баўырларына тартпаса,
Халық татқанды татпаса,
Оны султан деп ким айтар?

Айтқан арызлар питпесе,
Дады патшаға жетпесе,
Дуўры төрелик етпесе,
Оны төре деп ким айтар?

Хақ – нахақты билеспесе,
Әдилсиз хуким ислесе,
Түйилген даўды шешпесе,
Оны қазы деп ким айтар.

Қара қылды қақ жармаса,
Болар исти айта алмаса,
Айтқаны туұры болмаса,
Оны ийшан деп ким айтар?

Ғөрипке нәзер салмаса,
Пақырға пайда қылмаса,
Гүңгиралы жай салмаса,
Оларды бай деп ким айтар?

Мойнына пота шалмаса,
Нәпсине тыйым салмаса,
Өзи минайым болмаса,
Оны суұпы деп ким айтар?

Қара суұды тындырмаса,
Қара тасты сындырмаса,
Шөлге ауыл қондырмаса,
Одамбасы деп ким айтар,

Жарқ -журқ етип мийман келсе,
Тапқанын қонаққа берсе,
Малсыз халын байдай көрсе,
Оны гәда деп ким айтар?

Қашырым сөзди аңбаса,
Дәрьядай ағып – тынбаса,
Тиллеринен пал тамбаса,
Оны шешен деп ким айтар?

ПАНА БЕР

Қалай -қалай болды заман,
Күннен- күнге болды жаман,
Қаплады күн жүзин думан,
Бендеңе өзиң пана бер.

Сыран болды, үргин үрди,
Көз көрмеди қара жерди,
Нәмәртлер жеңип тур ерди,
Бир алла, өзиң пана бер.

Пана бергил қәдир қуда,
Шийрин жаным болсын пидә,
Күннен – күнге болдық гедә,
Биздей сорлыға пана бер...

Бенде едик шубхәсиз хақ,
Биздей сорлыға бергил бақ,
Посар болды қарақалпақ,
Халыққа ақлы – дана бер.

Қанатынан қайрылған бар,
Жарым жолда шойырылған бар,
Дойнағынан майрылған бар,
Оларға өзиң пана бер.

Биреу жүр тамақ табалмай,
Ашлыққа илаж қыпалмай,
Еңбек хақысын ала алмай,
Өзиң соларға пана бер.

Биреулер бар аш қарыны.
Тартып ап залым барыны.
Таппай басалай тарыны,
Соларға өзиң пана бер.

Биразлар жүр молла болып.
Аузында бәрха олла болып.
Тил ушында алла болып.
Сондайларға жаза бер.

Биразлар жүр суўпы болып,
Кеуилине пикир толып,
Биразлар жүр гүлдей солып,
Соларға енди пана бер.

Бардың нси пәрман менен.
Жоқтың иси әрман менен.
Қайғы-қасирет ғам менен.
Өгги өмирим, пана бер.

Жеттиске хәм келди жасым.
Күйіктен ағарды шашым,
Не саўдаға түсти басым.
Мендей сорлыға пана бер!

МҮЙТЕН ЕЛЛЕРИ

Дослар, тәрип етсем мүйтен еллерин,
Шарұаға жай, шөби отлақ жерлери,
Ашыұ - тоғын билдирмейди көллери,
Мүйтеиниң балықды теңизи барды.

Бекире, сазан ушын аўлары барды,
Қаст еткен кисиге даўлары барды,
Күн ортадан мунарланып көринген,
Мүйтеиниң Тербенбес таўлары барды.

Саўытбайдың жән - жағасы саматты,
Балығынан аўқатлары абатты,
Қыз- жнгиттиң шайнағаны набатты,
Мүйтеиниң абадан еллери барды.

Моллалары айтар бес ўақ азанын,
Жуўыстырып асып қояр қазанын,
Барса алар көлдиң сары сазанын,
Мүйтеиниң жыранлы жылымы барды.

Шарұа халқы теңиз бойын жағалар,
Жерлери бай, отлақ жерин сағалар,
Мүйтен менен бәс тутпаңыз, ағалар,
Мүйтеиниң Баймамбет пирлери барды.

Жылұа менен жаныңды алған көзлери,
Шекерден шийриидур айтқан сөзлери,
Он төрт күнлик айдаи зыят жүзлери,
Мүйтеиниң не жанан қызлары барды.

Айтар жерде әлепсиз сөз айтпаған,
Туұры сөз келгенде тилин тартпаған,
Қасарысса хан хәм бийден қайтпаған
Мүйтеиниң Бийсенбай шерлери барды.

Қатыны балығын қақлайды дузға,
Тапсырып үйлерин бақташы қызға,
Қорықтастан минеди бир ели музға,
Сонындай жигитлер мүйтенде барды.

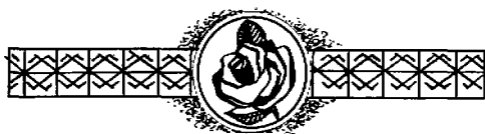
Талап етер бир – бирине жарысып,
Интимақлы барымына барысып,
Мүсәпир адамға бәрха қарасып,
Мүйтенниң ел бағар жигити барды.

Түркистаннан келип теңиз жайлаған,
Желли күни қорықпай қайық айдаған,
Көл жағалап, елдин ғамын ойлаған,
Ақыллы жигитлер мүйтенде барды.

Еситкен бул сөзден таппайды қыяў,
Кемели жүреди, жүрмейди жаяў,
Қолында ескеги, үш қулаш таяў,
Мүйтенниң кемели жигити барды.

Агым Бердимурат, алланың қулы,
Өмиринше сахрада өскен бүлбили,
Сөзимниң болмаслар ғалетий жери,
Меинң айтқан сөзим ҳәр жерде барды.

МУҰСА БАҚСЫҒА

Адамзаттын жанға хэзин.
Гүллендирген кеуил жазын.
Жағымталлы сөзи-сазын,
Тәрип егейин Муұсаның.

Таңландырған патша, ханды.
Саз бенен ериткен жанды.
Бәрше бақсыға султанды,
Әумети асқан Муұсаның.

Тәрип етсем оны. дослар.
Адамзаттың ұақтың хошлар,
Қайырылады ушқан қуслар.
Сазын еситсе Муұсаның.

Алақайыслы дуўтары.
Халықтың сүйген қарыйдары.
Адамзаттың шын иңқары.
Сазын еситсең Муұсаның.

Еденбайдың жолы уллы.
Келди сөзи Мақтумкулы.
Хауазасы журтқа толы
Лапызын көрсең Муұсаның.

Өтеп бақсы. Алланияз.
Хәр жағынан қызығы аз.
Қыс күніңди етеди жаз.
Сазын тыңласаң Муұсаның.

Жуманияз, Қурбан бақсы,
Айтқан жерде түйе басты.
Хауазы бұлбилден жақсы,
Қусты қайырар Муусаның.

Құлманбеттің сөзи уят,
Халмурағтың сазы зыят,
Сөзлери өңшең нәсият,
Ақыл ендирер Муусаның.

Бақсыға жүйрик Байнияз,
Шалқып өтті қысыу хәм жаз,
Айрылмайды саз хәм хауаз,
Бұған сөзи жоқ Муусаның.

Құлтымұрат, Серек деген,
Хеш нәрсеге керекпекен,
Тыңлағанларға йош келген,
Сазын еситсең Муусаның.

Әжинияз сөздің нйеси,
Бақсылардың сүйген досы,
Халықтың келтирген йошын,
Сазын еситсе Муусаның.

Сәйекенің ағы бақсы,
Саздан көре сөзи жақсы,
Шалабай сөзге масақшы,
Бир ауыз сөзи Муусаның.

Дурысберген хәм Бетнияз,
Саз-сөзінде нәтийже аз,
Қурылады жағымлы жаз,
Сазын тыңласаң Муусаның.

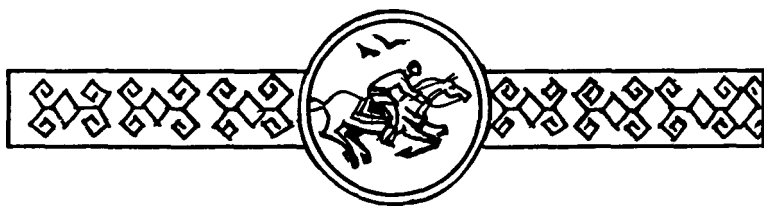
Еденбай сөзге көп уста,
Керімберген төне нұсқа,
Түри мегзер алғыр қусқа,
Келбетін көрсең Муусаның.

Сейгназар хәм Сейтек деген.
Айттырсаң тәсир етпеген.
Мереке саўған еп пенен.
Сөзи садаға Муўсаның.

Айеке менен Муртаза.
Шерттп өгги мудам қазба.
Сазыў-сөзинде жоқ маза.
Лақабын еситт Муўсаның.

Қолдаўлыда шын карақалпақ.
Тәрип еткен шайыр Бердақ.
Басына қонып дәўлет-бақ,
Сайрап отипти Муўсаның.

ЖӘМЕТКЕ

Боранбай улы Жәметсең,
Қый көтерген себетсең,
Елди де қудай урған екен.
Сен де бийликтен дәметсең....

* *
* *

Тисгенем, саған ырзаман.
Аузымның қаласысаң.
Тилгенем, сеннен наырзаман.
Бир басымның бәлесисең.

ҚӘЛАН УСТА

Ақ қаланың ең шебери.
Ағаш усталық хөнери.
Өзин хәммеден илгери.
Есаплаған Қәлан уста.

Тал ағаштан түйме соққан.
Хөнери хәммеге жаққан.
Сәккиз теңгемизди қаққан.
Бир қапыға Қәлан уста.

Бул исиң сениң уятты.
Питкер тезирек аманатты,
Берген қапым бир жыл жатты.
Ықрары жоқ Қәлан уста.

Бунша ықрарсыз болғаның,
Буйырармекен алғаның?
Усталы ел бузылғанын,
Сеннен көрдик Қәлан уста...

Қапыға ағаш жыйнадым.
Сонша қатнатып қыйнадың.
Соққан қапыңа сыймадым.
Бул неткеннің, Қәлан уста?

Хәмме саған қарар екен,
Елдің мұтажы бар екен.
Пейлің қапындай тар екен.
Қәлан емес, ялан уста...

Бердимурат мениң өзим,
Журтқа жақпаған минеziң.
Алағой қапыны бизиң,
Ат етерсең Қәлан уста...

КАРА ТҮПТИҢ ҚЫРМАНЫНДА

Қара түптің қырманына,
Бердақ бақсы мийман болды,
Тоғыз батпан қызыл тары,
Жигитлерден инам болды.

Мен жүрмен елге қайталмай,
Жигитлер болды шайтандай,
Қолдаулыға қосық айталмай,
Көкирекке әрман болды.

Қара түптің қырманы шоқ,
Ялғаншының қайғысы көп,
Тары түе дәңгил де жоқ,
Қуры сөзден қырман болды.

Бекназары беглик етті,
Сийсериге күши жетті,
Қалған жағы қайда кетті?
Ақыр түби ялған болды.

Тары сабаны артқаны,
Арман-берман жортқаны,
Ата жолына тартқаны,
Мерекеси ұайран болды.

Әуелха пайласып алды,
Қырманшыға салық салды,
Серекеси бермей қалды,
Бұл иси дым жаман болды...

МАҒАН КЕРЕК

Ашылған гүл ғумшалаған,
Ишинде бүлбил сайраған.
Күнлердің нуры жайнаған,
Жақты дүнья маған керек.

Өтирик сөзди айтпаған,
Туўра жолдан хеш қайтпаған,
Ели-халқын муңайтпаған –
Ғайратлылар маған керек.

Саясын салған пақырға,
Суўлар жеткизген тақырға,
Ақсақ, майып хәм соқырға,
Қайыр еткен маған керек.

Зер кекилли, қайшы қулақ,
Шаршамастай полат туяқ,
Мәрт жигит минер тулпар ат,
Қаназатлар маған керек.

Бүлбил – гүлге, ашық – ярға,
Қаўышып, шад болса бәрха,
Мениң мүсәпир халқыма,
Жайнап – жаснар заман керек.

ПОЭМАЛАР ҲАМ ДЭСТАН

АМАНГЕЛДИ

Көрип тамаша қылыңыз.
Не әжайып патұан келди.
Келсе бабасын билгиңиз.
Журт ағасы Амангелди.

Амангелди журт ағасы.
Миянкөлдің тоқсабасы,
Мырза Полатдур бабасы.
Аты шыққан Амангелди.

Асан аталық болғанда,
Миянкөлди сорағанда,
Оны душпан өлтиргенде.
Қанын алған Амангелди.

Асан сонда Миянкөлде.
Неше душпан барды онда.
Көп қолдаулы Түркстанда,
Соған барды Амангелди.

Барып душпанды өлтирди.
Геллесин кесип келтирди.
Мәртлигин журтқа билдирди.
Арыслан туған Амангелди.

Амангелди Түркстанда.
Хәмир етсе бир заманда.
Ләшкер тартып атланғанда,
Бөлек-бөлек думан келди.

Ашамайлы хәм Сандаўлы
Қостамғалы хәм Қолдаўлы,
Қолдаўлы төрт ата улы,
Жақсысыдур Амангелди.

Әмирдин аты Музаппар,
Хәм Тахирхан, Мийирхайдар,
Шамурағ, ұаллами Дәнияр,
Барып көрди Амангелди.

Қоқан ханы қылды зорлық,
Қыз соратып берди хорлық,
Асан көрсетти дуғымлық,
„Жылатпайман елди“—деди.

—Қарақалпақ бермес қызын,
Хәммеси де мениң қозым,
Тийдирмеспен тириде өзим,—
Деп Асан ер Қоқан келди.

Сөзинен қайтпады Асан,
—Қыз аларсаң өлсем қашан,
Ұаған болмас бизге Қоқан,
Сен шуўлаттың елди,—деди.

Хан Асанды көп урғызды,
Және орнынан турғызды,
—Бермейсең бе—деди—ызды?
Асан және сөзге келди.қ

Астырды дарға Асанды,
Ел деп Асан берди жанды,
Соны қуртқан залым ханды,
Гелле қылды Амангелди.

Амангелдидей болмаға,
Барып ханнан қан алмаға,
Гелле кесип, жан алмаға,
Қай бириңнің шамаң келди?

Қайтпады бектен хәм ханнан,
Кешерлер шийрин жанынан,
Амангелдинің қолынан,
Қуылмағы гүман болды...

...Урысканын көрсен анын,
Кәгеси жок бул дәстанның,
Қарсы келген ол душпанның,
Жүрегінде әрман келди.

Патшалар турған тахтында,
Оның дәулетли бәхтында,
Амангелдинниң ўақтында,
Нешше ханнан инам келди.

Ол Бухары, Ғыждуўаннан,
Қашқары, Ташкент, Қоканнан,
Әндижаны, Марғуланнан,
Тәрк болмайын даўам келди.

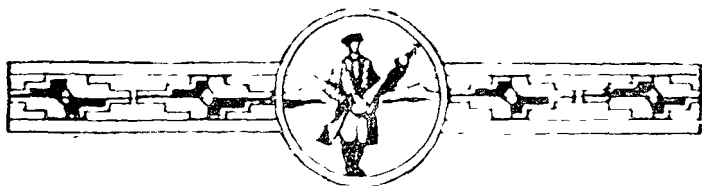
Амангелди дәулетинде,
Бәрекелла хызметине,
Хәр бир журттан хұрметине,
Түрли-түрли инам келди.

Өзи озған ғардашынан,
Кетпес дәўлети басынан,
Ол Бухардың патшасынан,
Жарлық мөҳри нышан келди.

Дөремес онындай адам,
Бул сөзди не билсин надан?
Олар хәм өгти дүньядан,
Нешше түрли заман келди.

Жетисти аллаға дады,
Колдәўлыдур хаслы-зады,
Мырза Полаттың зүрьяды,
Арыслан еди Амангелди.

АЙДОС БАБА

—Кел баба, шығыңыз төрге,
Хак яратқан нәзеркәрде,
Тенгени бөлдик төрт жерге,
Бирин алың, Айдос баба!

—Мәрт болған үедеде турар,
Сөзин бузғанды ант урар,
Төрттиң бирине дийқан турар,
Тен бөл!—деди Айдос баба.

—Ханды уллы қылды кудай,
Дәскеси көп, хан еки пай,
Сизиң менен бизлер бир пай,
Болдық енди, Айдос баба.

—Адам болсаң, абырай ізлең,
Отырар орныңды гөзлең,
Тиллериңди тартып сөзлең,
Алмам,—деди Айдос баба.

—Сондай болды истиң түри,
Айтса кетер кеуил кири,
Сизди қылдық төрттиң бири,
Алғыл енди, Айдос баба.

—Уллы болса ханың уллы,
Болажақсыз бәриң уллы,
Қайдаң алыпсыз бул пулды?
Айтқыл-деди Айдос баба.

—Ханның қылған бұйрығы шул,
Хан хәмирине мойынсынғыл,
Хәммеге бирдей салық пул,
Алын енди, Айдос баба.

—Хан отырар салқын жайда,
Тилла көшкили сарайда,
Мен болмасам ақша қайда?
Билиц—деди Айдос баба.

—Баба бунша қатты қашпа,
Сум нәпсиңнин аўзын ашпа,
Хызметкер көп сеннен баска,
Қанаат қыл, Айдос баба.

—Мут пул керек сендей кулға,
Болажақсыз жүртқа тулға,
Тең жарыман салық пулға,
Тең бөл—деди Айдос баба.

—Бабам, қылғыл енди сабыр,
Мәхремлерге қылма жәбир,
Төрт бөлмегим ханнан хәмир,
Алғыл енди, Айдос баба.

—Өлген адам қайтып келмес,
Батыр жигит қайғы жемес,
Ұәдесин бузған хан емес,
Бергил—деди Айдос баба...

—Әси боларсаң аллаға,
Теңгени жары алмаға,
Ханың менен тең болмаға,
Уяларсаң, Айдос баба.

—Сен билмейсең менин жайым,
Оның менен тең қудайым,
Керек емес бос абайың,
Тек тур!—деди Айдос баба.

—Мәхремлер тилин алмасаң,
Хан хәмирине бойсынбасаң,
Төрттиң бирине турмасаң,
Өзин билгил, Айдос баба...

—Қанаатсыз қатын иси,
Ханға қарсы қандай киши,
Метер¹ менен қусбегиси²
„Сен қой—деди—Айдос баба!“

Ашыуы келди, атланды,
Қус беги, метер тоқталды,
Қылышын алып оқталды,
Кәхәрленди, Айдос баба.

Әйелінде тил алмады,
Сөзине құлак салмады,
Метердің жаны қалмады,
Шабар болды Айдос баба.

—Сауаш қылып ис басласам,
Қан төгіп кеуіл хошласам,
Гелленди кесип тасласам,—
Деди сөгіп Айдос баба.

—Ис жаманға енди кетер,
Бул киши айтқанын етер,
Тәубе қылып қусбеги, метер,
„Қойдық“,—деди,—Айдос баба“.

Шерик қылмай бир бендени,
Хийуада ханнан өзгени,
Қосып жиберди теңгени,
Тең айырды Айдос баба.

Душпаны көп, досы менен,
Найзасының ушы менен,
Билегинің күши менен,
Ұақын алды Айдос баба.

Келгенде хан өрре турды,
Ханға қарсы жууап урды,
Бир неше жыл дәуран сүрди,
Бул хал менен Айдос баба.

¹ М е т е р—хан сарайының хожалық басқарыушы хәмелдары.

² Қ у с б е г и—хан сарайында аңшылықты басқарыушы.

Көпдур сөзимнің кемиси,
Дәрьяның урар дегиси,
Метер менен кусбегиси,
Жылаўыңда Айдос баба.

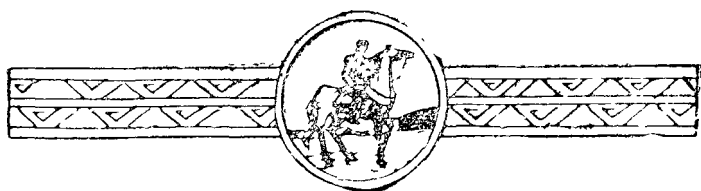
Еки араға түсти гийне,
Ханның инамы бир ийне,
Айдос бийге қылып қийле,
Ғапыл болды Айдос баба.

Айдос деген уллы киси,
Ақыры кетти колдан күши,
„Ханның иси—шайтан иси“,—
Деген екен Айдос баба.

Ханға болмады пуқара,
Қарсы болды бара-бара,
Жокдур өлимге ҳеш шара,
Шейиг өлди Айдос баба.

Дүнья исинің жокдур шеги,
Қолдаўлыдур ата-теги,
Туўды Ерназар кусбеги,
Түп сағасы Айдос баба.

ЕРНАЗАР БИЙ

Әуел Айдос баба өлип,
Орнын тутты Ерназар бий.
Қарақалпаққа аға болып,
Хүким етті Ерназар бий.

Қарақалпаққа аға болып,
Сунқар салып, бедеу минип,
Кеуліне келгенин қылып,
Боып өтті Ерназар бий.

Қыпшақ ялғаннан дауа қылды,
Дәхметтен мойнына қун салды,
Бир қалмақ¹ жасауыл болды,
Пул бермеді Ерназар бий.

Жапты жалғаннан жзласын,
Билип ағзының аласын,
Қарлы² қалмақтың баласын,
Қылышлады Ерназар бий.

Хан гүнакар қылғанында
Биилигини алғанында,
Хәм ақ үйли болғанында,
Мунаймады Ерназар бий.

¹ Қ а л м а қ — колдаулы урыуының бір тийреси.

² Қ а р л ы — сол тийреден шыққан бір бийдің аты.

—Мени ҳеш ким тилемесин,
Жалынып сорап жүрмесин,
Мен өлгенде жыламасын—
Деди арыслан Ерназар бий.

Ўәйис байға зорлық қылды,
Қылышын алып оқталды,
Гүллән ҳийўалы тоқталды,
Қәхәрин жайды Ерназар бий.

Саўаш күни ылғал таслап,
Сәрдар болып, жыйын баслап,
Жанғазы ханды қылышлап,
Сойқан салды Ерназар бий.

Бурынғы бийлик сүрисин,
Бурынғы жүрис-турысын,
Ханға сәлемге кирисин,
Кемитпеди Ерназар бий.

Бий басына бир қус салды,
Қуслап шықпаға дус барды,
Хожеке қуссыз бос қалды,
Қус бермеди Ерназар бий.

Хан ҳәзиретке сәлем қылды,
Хәр қайсысы сарпай алды,
Хожакең сарпайдан қалды,
Арыз еттирди Ерназар бий.

—Хожеке айтар арзым бар,
Нешше қус сизден қарзым бар,
Қалыс сарпай бериў дәркар,—
Деди арыслан Ерназар бий.

Хан ҳәзирети: „метер!“ деди,
„Бежит орныңнан тур!“ деди,
„Уғлана сарпай бер“ деди,
Қуллық қылды Ерназар бий.

„Хош болғай“ деп метер турды,
Ғәзийнеге кәдем урды,
Метер менен бирге жүрди,
Арыслан туўған Ерназар бий.

Метер барып есик ашты,
Хәр түрли гәплерге қашты,
Бир шекпенге таласты,
Қол узатты Ерназар бий.

Метер турып сөз баслады,
Ләтте шапаннан услады,
Хәр түрли сарпай таслады,
Жаратпады Ерназар бий.

Метер турып гүрриңлести,
Хәр түрли гәнтен сөйлести,
Бир шекпенге көзи түсти,
Қол узатты Ерназар бий.

Танып тур екен қасылды,
Метер шекпенге асылды,
Жыйылған сарпай шашылды,
Жибермеди Ерназар бий.

Шекпенге асылды метер,
Бий зор берди оннан бетер,
—Тарт қолыңды, геллең кегер!—
Деди арыслан Ерназар бий...

—Ханға мәлим шекпен,—деди,
Көп пул менен питкен,—деди,
Нағып инам еткен?—деди,
Еситпеди Ерназар бий.

—Хәзирети Палұандур пири,
Яд етерлер өли тири,
Биз хәм ханның бир үзэйри,
Берин!—деди Ерназар бий.

—Сөзим ҳадалдур, ҳарам жоқ,
Ханның өзине шарам жоқ,
Ал саған берер парам жоқ,
Кимсең?—деди Ерназар бий.

Бийлик сүрди жети пушты,
Ким қылыпдур мундай исти?
Метердің зәрреси ушты,
Айбаг етти Ерназар бий.

Жаратқан күн билән айды,
Яд етиңиз бир қудайды,
Үш ай жатқан Қылышбайды¹
Алып шықты Ерназар бий.

Муннан соң Хожели келди,
Көп кемеде кеңес қылды.
Қарақалпақты жыйнап алды,
Арыслан туўған Ерназар бий.

Бәрше жәм болып отырды,
Ғазийнеге зер толтырды,
Зарлық тәрени келтирди,
Хан көгерди Ерназар бий.

Бәрше хызметке шақ болды,
Белинде ақ пышақ болды,
Беглер беги инақ болды,
Бәрин жыйды Ерназар бий.

Қазы-кәлан, шайқул-ислам,
Хәм нәҳип иззеге икрам,
Бәрше турып қылды сәлам,
Хүким етти Ерназар бий...

...Кемеден алды иренди,
Хан етти Зарлық төренди,
Асып Қутлымураг геренди,
Зорлық етти Ерназар бий.

Душманына саўда салды,
Тоғыз ушан ғазийне алды,
Киси асып, қусбеги болды,
Арыслан туўған Ерназар бий.

Яўмыт шақырды келсин деп,
Келип Гөнени алсын деп,
Мәсләхәт бунда болсын деп,
—Барман,—деди Ерназар бий.

¹ Қылышбай — Манғыт жанындағы қорған аты. Ол жерде хийўа ханы аралы өзбек хәм карақалпақ бийлерин өзине қаратыў бойынша бир қанша мәк арлық планларын иске асырған.

Лйтса қаралпақ қылмады,
„Барман“ десе тил алмады,
Көпшиликтен бул қалмады,
Бирге барды Ерназар бий.

Яўмыттан ылғал келтирди,
Жақпағанларын өлтирди,
Ерлигин журтқа билдирди,
Жалғыз өзи Ерназар бий.

Яўмыттан дослық келмеди,
Атын урлап күн бермеди,
Кемликке көнер ермеди?
Бузып қайтты Ерназар бий.

Бийлери мәсләхәт етти,
Зарлық ханды алып кетти,
Хийўа ханын хошўақ етти,
Хансыз қалды Ерназар бий.

Хийўалы төкти қызылды,
Бул сөздиң изи үзилди,
Бийлер баслап журт бузылды,
Ғапыл қалды Ерназар бий.

Араллы, қалпақ қырқ мың үйли,
Ғәхи жылап, гәхи күйди,
„Алма жеген алпыс бийди,
Көрей“,—деди Ерназар бий.

Бийлер кашты басын бағып,
Шийрин жанын отқа жағып,
Қаланың үстине шығып,
Күтип турды Ерназар бий.

Бийлер анда келе алмады,
Өлей десе өле алмады,
Бар десе ҳеш ким тил алмады,
Ғәзеп етти Ерназар бий.

Қарақалпақтың айтқан сөзи,
Ғасла келиспеди изи,
Хорезмде жалғыз өзи,
Ерлик қылды Ерназар бий.

Калғанларды жыйнап алды,
Излим жолға қала салды,
Қудаға тәуекел қылды,
Мәртлик пенен Ерназар бий.

Жасауыл басы хәм келди,
Араллы, қалпақ жәм болды,
Арбалы көши қамалды,
Жекке қалды Ерназар бий.

Ийшан келди ел қылмаға,
Арада елши болмаға,
Журттың сауабын алмаға,
Ұайран болды Ерназар бий.

„Сиз өлсеңиз шейит“, — деди,
„Өкпе-гийненди айт“, — деди,
„Енди ырайдан қайт“, — деди,
— Қайтпан, — деди Ерназар бий.

— Кутлымурат, Қабыл екеуи,
Жүсипбий менен үшеуи,
Әмет, Палұан хәм бесеуи,
Шықсын! — деди Ерназар бий.

Алды-артына қарамады,
Хал-ауқалын сорамады,
Бийлер ана жарамады,
Қайтып кетти Ерназар бий.

Батырлықта тақлығынан,
Ауыз бирлик жоқлығынан,
Бийлердің қорқақлығынан,
Ғапыл болды Ерназар бий.

Ғөруғлы бектей ер еди,
Қатарда қоса нар еди,
Толы журтқа дәркар еди,
Шейит өлди Ерназар бий.

РӘУШАН

—Намаз, руўза қарызым бар,
Бир алладан, мениң қызым..
Атаңның айтар арзы бар,
Қулағың сал, жаным қызым.

—Намаз, руўза қарыздар,
Болсаң бир алладан, атам,
Қалайша болдың арыздар,
Себеп недур, маған, атам?

—Хан айтса хызметкер тайын,
Айтайың арзымның жайын,
Жумсады бизди хожайын,
Есигиңе келдим, қызым.

Хожайыннан бир жұмыс бар,
Айтса бизге не турыс бар,
Байда алтын хәм гүмис бар,
Дүнья десең бийпул, қызым.

—Баярың буйырса жұмыс,
Сен сорлыға бар ма турыс,
Бийпул дүнья, тегин гүмис,
Бизге қалай рәуа ағам?

—Бай жумсады, қызым, мени,
Байға айттырып келдим сени,
Әкең кәлесе де нени,
Байда бисяр бәри, қызым.

—Дүнья, ғәзийне байда бар,
Оннан бизге не пайда бар?
Саянды меннен аўлак сал,
Бети қара болған атам.

—Қызым булайша гәплеме,
Кесип айт, сөзди еплеме,
Атанның сөзин көклемме,
Кәтқуда боп келдим, қызым,

—Сөзди кесип айтсам сизге,
Жақынлапты жасың жүзге,
Мениң кеўлим байдан өзге,
Кәмбағалдан сәуер, атам.

—Қызым сениң ақылың жоқ,
Не ушын болсын қарның тоқ,
Байда дүнья, ғәзийне көп,
Әкеңе алып бергил, қызым.

—Керек емес байдың малы,
Хәр кимнің ашылғай ығбалы,
Болса да әкем малдан жарлы,
Күним сеннен жақсы, атам.

—Ийгиликли исте болмас еп,
Жақсы адамда сақланбас кек,
Дүнья деген байда лек-лек,
Не керегиң таяр қызым.

—Ата, сениң уят буның,
Мениң де бар аға, иним,
Өзиме болар өз күним,
Ғәрезим жоқ байдан, атам.

—Қызым көп көрме күниңди,
Қайырып бүклермен белиңди,
Кесермен қызыл тилиңди,
Өз қалыңды билгил, қызым.

—Бай не қылсын жарлыларды,
Биздей малсыз сорлыларды.
Жақын етип не қылады,
Бай өз теңин тапсын, атам.

—Қуда қосса дийдар несип
Бай сени көрди минәсип,
Байға көп қызлар таласып,
Тийемиз деп жүр ғой, қызым.

—Тийгенлер тийсин, тиймеймен,
Әсте ғана кете бер сен,
Қыз болыўдан бес жылым кем,
Дәл онбесте жасым, атам.

—Он төртте отаў ийеси,
Байға болсаңыз тийеси,
Сүйгилик ярға бәршеси,
Хызмет етип гурар, қызым.

—Қатынға қандай хызметкер?
Хәр кимге алла мәдеткер,
Кәтқуда, дурыс жуўап бер,
Хызметкерің кимдур, атам?

—Алға басқан нийетің бар,
Зилийқадай келбетің бар,
Бай ағанда үш қатын бар,
Хызметкерің солдур, қызым.

—Кәтқуда боламан дедиң бе?
Байдап көп пара жедиң бе?
Сен мени ылайық көрдиң бе
Үш қатын үстине, атам?

—Қатынлар жатыр жолында,
Мақсетің питер ойында,
Тетиги байдың қолында,
Жыңқ ете алмас саған, қызым.

—Ол үш қатын байда болса,
Кең сарайлы жайда болса,
Қызыңды бер, пайда болса,
Басқа сөзди қойғыл, атам.

—Қырқылсын бул қызыл тилиң,
Тезирек қарап болсын күнің,
Ашылғанда солсын гүлиң,
Мени уайран етің, қызым.

—Емесе сеники жөн бе?
Ол үш катын меннен кем бе?
Алтын менен гүмис тең бе?
Ҳеш билмеген парқын, атам.

* * *

—Қызым өлгенше тек жүрме,
Теңиң менен дәўран сүрме,
Қорлық көрсең меннен көрме,—
Деп кәтқуда тилин тартты.

Ғарры сөзден қалды тоқтап,
Барлық күшин белге топлап,
Жипе-жиксиз қызды боқлап,
Ашыў менен минди атты.

Күни менен отсыз турған,
Аш болып даңкеси қурыған,
Ат аяғын басты зордан,
Ҳә дегенде жүрмей қатты.

Мениң жайымды билмейсең деп.
Аштан сирә өлмейсең деп,
Неге шаўып жүрмейсең деп,
Атқа керилин қамшы тарты.

Қамшы тийген соң сашына,
Ушы оралды шамына,
Қатты бағқан соң жанына.
Ат ғаррыны алып қашты.

От салмай бурын минбеген,
Тулпардай қамшы сүймеген,
Шамына шыбық тиймеген,
Ат аўзынан көбик шашты.

Маңлайын қуртты ғаррының,
Кәтқуда болған сорлының,
Аш ябы ислеп зорлығын,
Ҳә дегенде араны ашты.

Ҳаслы ҳайўан әсте кетпей,
Ғаррының айтқанын етпей,

Атты иркиўге күши жетпей,
Албыраклап жаман састы.

Ала қуйын жөнсиз шаўып,
Кәтқудаға туўды кәўип,
Гә дүзелип, гәҳи аўып,
Көп аўылға араласты.

Ат киятыр қыялланып,
Ийтлер шықты шабаланып,
Майда балалар қыйкыў салып,
Атқа қарап топырақ шашты.

* * *

Еситсениз сөзди аттан,
Бий ықтыяр елге шапқан,
Балалар шашқан топырақтан,
Ат қаймығып кеткен екен.

Көтерилип ғаррының бөксеси,
Зәңгиден тайып өкшеси,
Жерге дуўрыланып еңсеси,
Аттан аўып түскен екен.

Ғарры қалды аттан қулап,
Қуу ағаштай жерге сулап,
Жан түршигип, ети жуўлап,
Жан алқымға келген екен.

Бәденинен диңке кетип,
Ғазары мийине өтип,
Кәтқуда шал қыймыл етип,
Омыраўын көтерген екен.

Алалмады өзін бийлеп,
Демин зорға алды сийрек,
Кәрейин деп азырақ сөйлеп,
Аўзын қыбырлатқан екен.

Жаны келип түр ийеклеп,
Сөз сөйледі зордан еплеп,
Тура алмай жатып гәппеп,
Кеўлиндегин айтқан екен:

—Әсилик етип қудайға,
Ғарры ат жарысып тайға,
Саўшы боламан деп байға,
Саўдаларға түскен басым.

Жаным саўда жетпей елге,
Тирилей аяғым гөрде,
Қаларман ба усы жерде,
Елге күлки болған басым.

Әсби жәллап тилин алып,
Алдаў сөзге қулақ салып,
Ел-журтқа рәсўа болып,
Жаман атқа қалған басым.

Ынжылтшайын деп досымды,
Көзимнен төктим жасымды,
Жас етип ғарры басымды,
Қызға саўшы болған басым.

Барған менен сапар оңбай,
Кеўилде дегенім болмай,
Ашылмаған мына маңлай,
Қула дүзде қалған басым.

Қәйтейин буздым сәнимди,
Ийт, қус жер болды тәнимди,
Тәндеги шийрин жанымды,
Жанған отқа салған басым.

Айтып бола алмай ақ-сөзин,
Өлим топырақ басты жүзин,
„Ұеш тоймаған еки көзим,
Бир қысым шаңға толған басым“.

* * *

Бул сөзимде ғалет жоқдур,
Залымлардың кеўли тоқдур,
Заман солай бузылып тур,
Көз жасты ким көрер екен?

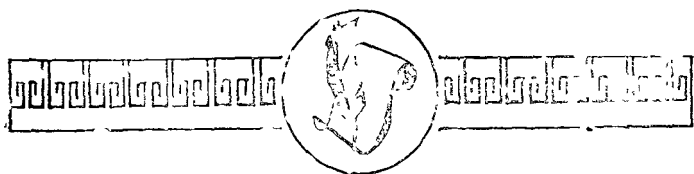
Бәйит хатқа сызылып тур,
Жарлы-гедей езилип тур,

Заман белли бузылып тур,
Әдил заман келер ме екен?

Шадланысып тойлар тойлап,
Еркимизге күлип-ойнап,
Ұялыў-қыз күндей жайнап,
Жүрер күнлер болар ма екен?

Бердимурат, ҳалынды бил,
Пайда жок болсаң да бүбиз,
Сендағы кетерсен бир күн,
Сөзим тамам болған екен.

ШЕЖИРЕ

1. Рәсуўллаһ бурак мүнүб,
Қабы кәусейн барған екен,
Худа бирлән раз айтышыб,
Ҷак дийдарын көргән экән.
2. Гүлйүзләри шәмси кәмәр,
Әбүүбәкир, хәзрети Омар,
Осман, Әлий—төрт чәхәрйар,
Пайғамбарның йараны экән.
3. Отүз үч мың саҳабасы,
Жүмлә арабның қәбийлеси,
Хызмет етдиләр бәрчәси,
Пайғамбарның заманы экән.
4. Көрүңлар халықның шежерәсин,
.....
Ешитиб шежерениң мәниһсин,
Бәрчәнин ата-бабасын,
Айтыб бәйан қылған экән.
5. Әнәс, Мәлик екки киши,
Пайғамбарның саҳабасы,
Әнәс казакның сабасы,
Шүндын алаш болған экән.
6. Мәликниң уғлы Разықак,
Яшлыкында койды кулфак,
Кийгән экән карақалфак,
Шүндын „қалфак“ болған экән.

7. Сәхрә халқы кечүб гезмәк,
Кәнтли ерүр җатан түзмәк,
Қалфақның уғлыдур Өзбек,
Өзбек йекке болған экән.
8. Өзбек йашында үйленди,
Он бешинде уғлы болды,
Аның атын Жийән қойды,
Жийән багыр болған экән,
9. Жийәннің йоқдур ағасы,
Биргә туўған хәм иниси,
Жийән қоймақның мәъниси,
Қыз он жақда туўған экән.
10. Жийәнгә ҳақ нәзер салды,
Мал дүийасы абад болды,
Жийән заъйыфны көб алды,
Үш заъйыфы болған экән.
11. Байбичедин Майқы туўды,
Сыпайычылық йолын қуўды,
Озалдан өзи бий болды,
Хан атасы болған экән.
12. Майқының уғлы Жайылған,
Йәне бириси Сейилхан,
Жайылған аты уран болған,
Қоңырат уран қылған экән.
13. Жайылған билән Сейилхан,
Сейилхан йаўмыт түркмен болған,
Майқыдан туғуб айрылған,
Ол Қоңыратның туўғаны экән.
14. Бир заъйыфы Сәрназ экән,
Хуўри пәриниң өзи экән,
Хытай хотанның қызы екен,
Жийән шуннан алған екен.
15. Сәрназдан туўды Хытайбек,
Хытай тонын қылды жөргәк,
Йәне бириниң аты Чақ,
Хытай Қыпчақ болған экән.

16. Малы дүниа тилла болды,
Кийгән тоны ҳиллә болды,
Хытайбек дамулла болды,
Илим талаб қылған экән.
17. Молла намаз шуруьетди,
Чак алдыдын йүгүрүб өтти,
Намазыны фасыд етди,
Ол бузғуўчы болған экән.
- 18 Чак йаш бала ерке уғлы,
„Қыб“ демәклик араб тили,
Қыбчакдур түрки мәъниси,
Шуннан қыбчак болған экән.
19. Хытайбек хәм қой жыйнады,
Қойы жаҳанға сыймады,
Уялы таўларны жайлады,
Ултаў уран болған экән.
20. Қыбчак хәм йылқы жыйнады,
Желлеге қулын байлады,
Қымыз сабасын сайлады,
Токсаба уран болған экән.
21. Бир заъйыфдын екки уғлы болған,
Мүйтән билән Хыйат туўған,
Туўған анасы Аруўхан,
Хытайға уран болған экән.
22. Жийән ортасына қонды,
Майқы оң йанына қонды,
Хытай сол йанына қонды,
Шуннан он, сол болған экән.
23. Мүйтән тухумы тентәк болды,
Жайылғанға саўда салды,
Жайылған бай бәрин қырды,
Екки бала қалған экән.
24. Оннан еки бала қалған,
Баланы асыраб сақлаған,
Асыраб сақлаған Ақчолфан,
Мүйтәнге уран болған экән.

25. Өзбек йәне заһыйф алды,
Калыңы йетти сан болды,
Йетти сан ат шуннан қалды,
Оннан үш уғыл туўған экән.
26. Теке, Кене бири Маңғыт,
Маңғыт дийән күлли Маңғыт,
Теке дийән Теке йаўмут,
Кене Маңғытның туўғаны экән.
27. Кене Маңғытдур ағасы,
Кене тентекдур иниси,
Хәр иш етсе кесдур иши,
Ол Кенекес болған экән.
28. Челләрле гезер жераны,
Жеранға курған араны,
Кенекес Маңғыт ураны,
Чаўлы чаўқай болған экән.
29. Мүйтән, Қоңырыт, Хытай, Қыбчак,
Кенекес—Маңғыт жуп, теке тақ,
Бәри алты уруў каралфақ,
Өзбекдің айрылған экән.
30. Айланурлар нече заман,
Уллы йуртлар бар мусылман,
Аның падшасы Алтун хан,
Уллы падшах болған экән.
31. Падшахда бардур алтун тахт,
Худа берди хәм дәўлет-бахт
Ол падшахның фәрзәнди йок,
Бир начары болған экән.
32. Асыл әўлад дер затыны,
Көрдүм шежереде хагыны,
Алмалы көрүкли дер атыны,
Хуўр пәрийдин болған экән.
33. Падшах қызына жай салды,
Жәннәт киби сарай салды,
Қырық кызны хызмәткәр қылды,
Падшах киби болған экән.

34. Күмүш айна, алтун тарақ,
Жайыны көрсөң зэрүарак,
Қойуб гәўхәри-шәмьчирағ
Шуннан йахшы болған экән,
35. Салған экән уллы жайны,
Иеди набат шәкәр, чайны,
Қыз көрмәди күнүү айны,
Шул жайда бәнд болған экән.
36. Ол қыз он беш йашқа кирди,
Шул сарайда өмир сүрди,
Жайны тешиб күнни көрди,
Күнгә хәўес болған экән.
37. Қыз ачылды шәйда болды,
Нече йылар айда болды,
Шундың хәмилә пайда болды,
Күндин бәхрә алған экән.
38. Алқысса қыз йүкли болды,
Бу сырны анасы билди,
Алтун хаиға бәйан қылды,
Падшах хайран болған экән.
39. Алтунханны хийал тутды,
Усталарына әмир етди,
Усталар сандук түзәтди,
Алтундың қафлаған экән.
40. Қыз хәмилә йазук билән,
Кийим—кеншәк, азык билән,
Малы—дүнья қызық билән,
Ол сандукға салған экән.
41. Қыз бийчара турды-йатды,
Намазшам болды таң атды,
Сандукны дәрйаға атды,
Падшах әмир қылған экән.
42. Екки адам мергән ерди,
Кийик, кулан атар ерди,
Дәрйада сандукны көрди,
Еккиси душ болған экән.

43. Бириниң аты Томаўлы,
Йәне бири Шабан көрди,
Максуўдыны худа берди,
Тиләк қабул болған экән.
44. Томаўыл мылгық көзләди,
Нышаны берик түзләди,
Шабан атма деп сөзләди,
Андын соң атмаған экән.
45. Алтун сандук зийад деди,
Зәрәр болса уйат деди,
Туғры атма хыйа ат деди,
Шундын хыйат болған экән.
46. Томаўлының қәхәри йатды,
Сандукның бурчына атды,
Қырға айланды, булар тутды,
Суўдан сүйрәб алған экән,
47. Екки мергән хәм сөзләшди,
Мәсләхәт қылыб ойлашды,
Ичи-тышына файлашды,
Мәсләхәт шул болған экән.
48. Шабанкөр алтунны алды,
Томаўыл тәйеккел қылды,
Аның файы иши болды,
Ўәъдеси шул болған экән.
49. Мергәнләр дәрийадек ташты,
Ол сандукның арзын ашты,
Қызны көриб ақлы шачды,
Бир фарий олтурған экән.
50. Айат, хәдийсдур сөзләри,
Жан аalur жадуў көзләри,
Шәмси кәмәрдур йүзләри,
Илаҳийдин болған экән.
51. Көрүңләр аслы залыны,
Ешигиңләр илтифатыны,
Ләйләтүл ақшам толғатды,
Айы, күни толған экән.

- 52 Сандуқ ақған дәрия суўды,
Ол начарны нәсиб куўды,
Ҳәзирети Йүүсифдәк уғул туўды,
Атын Чыңғыс кәйған экән.
- 53 Андын соң Томаўыл алды,
Рәсүл еүннәт некаҳ қылды,
Томаўулдың бир уғыл болды,
Бөденетай болған экән.
- 54, Ол начарға рәхмәт йағды,
Ҳиммет курын белге буғды,
Нәне хәм бир уғыл туғды,
Ол Бәркелтай болған экән.
- 55 Томаўлының уч уғлы бар,
Чыңғыс бағда лала гүлзар,
Ерәнлар пийрләр Мәдедкәл,
Аслы күндзи болған экән.
56. Булар келли онбеш йашға,
Ана бирдур ата башқа,
Екки иниси Чыңғысға.
Көб яманлық қылған экән.
57. Ол иккиси тәрәф болды,
Чыңғысға йаманлық қылды,
Чыңғыс йуртдан кетәр болды,
Көңли йаман қалған экән.
58. Чыңғыс айтды мен кетәрмән,
Дәрия әрине йетәрмән,
Барыб шунда жай тутарман,
Нәсибем шул болған экән.
59. Алмалы көрүкли йығлады,
Чыңғыс бағрыны дағлады,
Айралықға бел бағлады,
Зары гирийан болған экән.
60. Чыңғыс; йазларман, қышларман,
Нәсиб аўлардын ушларман,
Фәрин дәрияға ташларман,
Нышаным шул болған экән.

61. Анасы айтты күлмәсмән,
Өлүк тирикени билмәсмән,
Әжел йетмей мен өлмәсмән,
Дейиб афған қылған экән.
62. Анажан маңа жаўаб бер,
Ҳакқымға дуъа қылыб тур,
Ҳәфтәда бир дәрийаны көр,
Дейиб үәздә қылған экән.
63. фаний дүниаға келгәним,
Фәр ақса аман болғаным,
Үәйәр ақмаса өлгәним,
Шуннан маълум болған экән.
64. Аслы әўлад йетти пушдың,
Ақраба йоқ қәўми хыйшың,
Сен хәм мендин айра тушдың,
Несийбәң шул болған экән.
65. Мендин сана себеб болды,
Жайың қалды хараб болды,
Күйиб бағрым кәбаб болды,
Әзелде йазылған экән.
66. Әжел келиб жан чықса тәндин,
Разы болғыл анам мендин.
Мен хәм айра түштүм сендин,
Бахтым қара болған экән.
67. Кулақ салың ошбу сөзгә,
Өмирим йетмәс тоқсан йүзгә,
Озал баштан аллаҳ бизгә,
Айралықны салған экән.
68. Йығларман анам каъбам деб,
Меҳрибан пушты фанам деб,
Сен йығларсан жан балам деб,
Қыйамет күн болған экән.
69. Бала ананың көз яшы,
Урды фәлекнин гәрдиши,
Сабыр қылмақ мәрднің иши,
Шүкир субҳан қылған экән.

70. Йығламағыл кайғу ғам йеб,
Қылғыл дуғаны руўзы шәб,
Сени ҳақға тафшурдым деб,
Хошлашыб айрылған экән.
71. Ели-халкы фуқарасы,
Тул йетимниң көздә йашы,
Бийыхтыйар малы-башы,
Йурты үәйран болған экән.
72. Йахшылар мәсләхәт кылды,
Алмалы көрүклиге келди,
Келиб бир уғлын тиләди,
Тиләк кабул болған экән.
73. Тиләкини кабул етди,
Келгәнлерниң иши битди,
Чыңғыс йуртдан чықыб кетди,
Дейүб, афған кылған экән.
74. Бу екки уғлым хан болмас,
Мундын махлуқ инсан болмас,
Хан болуб йурт тута билмес,
Екки уғлын сынаған экән.
75. Қырык адам талаб қылынлар,
Хәр йерге сораў салыңлар,
Чыңғысны тафыб алынлар,
Ханыңыз шул болған экән.
76. Айтған сөзи накыл болды,
Алмалы көрүкли ақыл болды.
Бу сөз йуртға мақул болды,
Фатыха оқуған экән.
77. Хәр уруўға хабар салды,
Торы ат мүнүб Майқы келди,
Қырық кишигә башчы болды,
Майқы сәрдар болған экән.
78. Қырық адам болун жәм деди,
Қоңыратлы йигит ким деди,
Шул торы атны қоңырат деди,
Шундын қоңырат болған экән.

79. Муйтән ураны Ақчолфан,
Хыйат ураны Аруухан,
Майқыбий Қоңырат болған,
Еккиси қошулған экән.
80. Сөздің фарқын билмәс надан,
Әўәл адам ахыр хатам,
Нийет етип қойды қәдәм,
Ханны талаб қылған экән.
81. Бир нече күнләр йол йүрди,
Кәли бийабан чөл йүрди,
Хәр бир йергә сораў салды,
Хеч хабар болмаған экән,
82. Не йерләрниц суўын ичди,
Не саўдалар баша тушди,
Арадан алты ай кечди,
Шуңача табмаған экән.
83. Тәкәббирлик таўазыны,
Хәк кечүрсин йазықыны,
Әда кылды азуқыны,
Ач әфтада болған экән.
84. Майқы табды ақыл ойлы,
Хәр күнде бир атны сойды,
Атның етине бир тойды,
Шунда аўқат қылған экән.
85. Сәрдар башы Майқыбийди.
Отуз тоқыз атны сойды,
Майқы атын сонға қойды,
Ат йахшысы болған екен.
86. Гезди нече бәләнд таўны,
Дәрйа, тенизни, атаўны,
Бир күн көрди ақ отаўны,
Майданда қурылған экән.
87. Сәрдары Майқыбий экән.
Ақ отаў Чыңғыс үйи экән,
Атаў бир белли жай экән,
Шул атаўда болған экән.

88. Өзгәси майданда қалды,
Екки адам тыңчы болды,
Намазшамда Чыңғыс келди,
Атдын түшүб байлаған экән.
89. Аўларыны үйгә алды.
Очақ қойуб қазан асты,
Қазанын асыб ет салды,
Ети қайнаб пишкән экән.
90. Өзи қайнады, пишәди,
Бисмиллаҳ деб бир ачады,
Етин жуб-жубдан кошады,
Кәраматын қылған экән.
91. Мийасар етди жаббар ҳақ,
Ханнын табағын қойды тақ,
Йасады йигирма бир табак,
Келгәнләрин билгән экән.
92. Ашны чара-чара қойды,
Хан табағын дара қойды,
Бийгә екеу ара қойды,
Ұәлийуллаҳ болған экән.
93. Алын, алың, алың деди,
Сиз меҳрибан болуң деди,
Бәрини бир өзи йеди,
Фатыда оқуған экән.
94. Шунда булар хабарлашды,
Үйгә кириб саламлашды,
Аман-есәнлик сорашды,
Сөзләшиб танышған экән.
95. Меҳман болуб шунда йатды,
Ердеси билән таң атды,
Майқы бәрине сөз қатды,
Хан мәсләхәт болған экән.
96. Қойды кушбеги, меҳтерди,
Чыңғыс ханны хан көтәрди,
Майқыға ыхтыйар берди,
Хан атасы болған экән.

97. Хан нәзәринде дәрғаҳны,
Куруб отаўда бәрғаҳны,
Мәсләхәт қылды зрбаны,
Арба керәк болған экән.
98. Қонырат табды бир арысын,
Маңғыт табды бир арысын,
Өзгә ағачның бәрисин,
Өзгәләргә салған екен.
99. Шунда қаңлы уста болды,
Қағып соғып арба қылды,
Шүйит хәм шүйини салды,
Шуннан шүйит болған экән.
100. Арбаға Чыңғыс хан минди,
Хан атасы Майқы минди,
Ат жегиб арба қылды,
Иолға рәуан болған экән.
101. Бир нече күнләр йол йүрди,
Ғуўлы бийабан чөл йүрди,
Аман-есән елгә келди,
Ханны алыб келгән экән.
102. Қырык кече, күндүз той қылды.
Байрақ қойуб атын чабды,
Мергән алтун кабак атды,
Тойын тамам қылған экән.
103. Хан келди йурты ток болды,
Уғры қарақчы йоқ болды,
Зорлуқы йоқ теңлик болды,
Йурты абад болған экән,
104. Шыңғыс аслы кимдин болды,
Атасы йоқ күндин болды,
Етди Султан хәм йарым хан,
Шыңғыс ханның әўлады экән.
105. Жәнибекхан хәм Жаңайхан,
Аның уғлы Тоқтамышхан.
Қазақ ичинде хан, султан,
Шыңғысханның зүрайады экән.

106. Екки уғлы Томауулдан,
Бодәнәтай шуннан болған,
Бөркәлтайы Дәуимбайан,
Томауулының зүрйады экән.
107. Будынжар билән Қағынжар,
Чалжууыты йене хәм бар,
Мүйтән, хыйат болды булар,
Төрөден айныған экән.
108. Әуәел бабамыз Майқыбий,
Анын уғлы Жайылған бай,
Жайылғанның уғлы Нағадай,
Нағадай бий болған экән.
109. Нағадай бий йурт ағасы,
Жүмлә Қоңыратның бабасы,
Отуз уғулның атасы,
Уғлы отуз болған экән.
110. Ешитиң йәне бир сөз бар,
Сөз мәнисин билмәк дәркар,
Жайылған уранлы Қоңырат бар,
Отуз уғулның, зүрйады экән.
111. Батырлар кирсе сауашға,
Нәзер етмәс дағдын дашға,
Жайылғандын ураны башқа,
Мүйтән билән Хыйат экән.
112. Қоңырат ураны Жайылған,
Мүйтән ураны Ақчолфан,
Хыйат ураны Аруухан,
Айал уран болған экән.
113. Асыл әулад дер задыны,
Көрдүм шежереде хатыны,
Айал демекниң атыны,
Бәлки ердән зыйад экән.
114. Нағадай уғлы Қарабек,
Аның уғлы Жәнибек, Қәллибек,
Жәнибек уғлы Хайдар, Әлийбек,
Уғлы екки болған экән.

115. Әлийбектиң уғлы Ағәдил,
Йәне бириси Байәдил,
Ҳайдардын Едил, Жанәдил,
Ол хәм екки болған экән.
116. Әжел йетги Ҳайдар өлди,
Екки уғлы йетим қалды,
Төртиси енчиләш болды,
Биргә талаб қылған экән.
117. Дүнья бийжай хәддин ашды,
Ол төртиси енчи алышды,
Малларына тамға басты,
Тамға шундын қалған экән.
118. Қолына басған қолдағлы,
Санға басған Ачамайлы,
Жубдан басған Қостамғалы;
Тамғасы қос болған экән.
119. Төртисиндин зүрайад қалды,
Йазылған шежере хат қалды,
Ҳайдар, Әлийбек дөб ат қалды,
Себеби шул болған экән.
120. Нағадай уғлы Қарабек,
Қарабекниң уғлы Ҳәллибек, Жәнибек,
Ҳәллибек уғлы Қулжан, Толыбек,
Ол хәм екки болған экән.
121. Еккиси саўдагер болды,
Ханнан жығалы хат алды,
Шуннан Хапжығалы болды,
Себеби шул болған экән.
122. Қулжан саўдагер гежи алды,
Гежи саһп саўда қылды,
Шуннан Бүгежелли болды,
Гежи сәбеп болған экән.
123. Ағәдил уғлы Толыбай,
Толыбай уғлы Тыныс, Сарыбай,
Сарыбайның уғлы Бәдекбай,
Базаргүлфең болған экән.

124. БазаргүлФед уғлы Томай,
Бәрчени йаратды худай,
Йәне бириси Меңлибай.
Оннан Майчы болған экән.
125. Томай елчи дархан болды,
Ол Томайдан беш уғул туғды,
Бешиси хәм көсе болды,
Беши Бешкемфир болған экән.
126. Хожакелди, Хажыкелди,
Хажыкелди уллы бай болды,
Уғлы Ханкелди, Жанкелди,
Йәне бири Султан экән.
127. Ханкелди улы Қарабас,
Қарабас уғлы Ешжан, Нийаз,
Нийазның уғлыдур Ораз,
Ол аталық болған экән.
128. Хажыкелди уғлы Султан,
Андын Айдост, Майбас туўған,
Айдост йуртқа аға болған,
Киши асыб дар қурған экән.
129. Айдост бий йуртның ордасы,
Екки уғлы Ырза Төреси,
Ерназар бий немереси,
Ол қушбеги болған экән.
130. Мәуж урған дәйадәк ташты,
Қылычынан қанлар сачды,
Үч ағач қуруб киши асды,
Хан сифәтдә болған экән.
131. Ырзаның уғлы Искендер,
Алтун қазық тилла кәмәр,
Искендер уғлы Қәләндер,
Бул хәм болус болған экән.
132. Толыбайдан Худайберди,
Худайберди етим қалды,
Бир заһыйфдан үч уғлы болды,
Хасан йахшы болған экән.

133. Хожай. Қәдиркулы, Жуман,
 Карасыйрағу Калкаман,
 Қалкаман билән Мүлкаман,
 Ол Хожайының зүрйады экән.
134. Бул сөзде йоқдур шүбхә шек,
 Хәсенниң уғлы Фолатбек,
 Фолатбек уғлыдур Тубек,
 Уғлы төртәу болған экән.
135. Айымнан Бердибек, Хожай,
 Есенбек билән Мырзатай,
 Андын соңғысы Айтымбай,
 Уғлы Өтеген болған экән.
136. Байымнан Сүйин, Сенгирбай,
 Гүлим, Еркинбай, Жарқынбай,
 Жуман, Шоңқара Атекей,
 Жуман бийдән туўған экән.
137. Әүпел бабасы Жуман бий,
 Шоңқара уғлы Аймырзабий,
 Маҳмуд аталық Төребий.
 Ели йуртдан озған экән.
138. Бир заһыйфдын Данқы болды,
 Андын Қысағағу туғды,
 Қазақбай, Бекфолат ерди,
 Соны Басбай болған экән.
139. Мәмбеткулның уш уғлы бар,
 Манақ, Беләк бири Қошқар,
 Олжағыс қалмақ заһыйфы бар,
 Қалмақ шундын туўған экән.
140. Ағәдил уғлы Пахшыбай,
 Хулайберген Қарәдилбай,
 Қарәдил уғлы Дурыс, Толыбай,
 Байлан батыр болған экән.
141. Байланның уғлы Жолумбай,
 Аның иниси Менлибай,
 Есән, Гүәелбек, Фолатдай,
 Қайсы батыр болған экән.

142. Менлибайдан Бердиэлий бар,
Бердиэлийниң беш уғлы бар,
Хожамжар билэн Келинар,
Түйебай батыр болған экән.
143. Бириси Есәнэлий бай,
Ғайыб батыр билэн Жаңай,
Сүйири батыр, Қарабас, Нуртай,
Қарлыбай бий болған экән.
144. Қарәдил уғлы Дурыс, Толыбай,
Хожақ, Ғафыз, Жармәмбет бай,
Баймырадий йәне Боранбай,
Байжан, Жәмет болған экән.
145. Қулеке суўфы Қошум, Қулбай,
Бәрчени йаратды худай,
Келмәмбетниң уғлы Матай,
Ермәмбетбий болған экән.
146. Келмухаммед Матай десәм,
Йуртдан озған бәри чечен,
Ақлық, шаўлығы қазы-ийшан,
Ихтисабын қылған экән.
147. Қойанбайдан Жыл, Жәрмәмбет,
Хайыр қылсаң қылма миннет,
Йәне бириси Ырысмәмбет,
Ол пахлаўан бий болған экән.
148. Жылғафыз уғлы Туўхожа,
Беш намазын қылды қаза,
Өзи бир тентәк биймаза,
Базар хыйра Туўған экән.
149. Туўхожа уғлы Базарбий,
Худайберди, Қурбанбек бий,
Қурбанбек уғлы Куўанышбий,
Қалмәмбетбий болған экән.
150. Турсун туўар қызыл айақ,
Үки тентәк Қошқар сайақ,
Үкиси бир йаман сайақ,
Жаман Коңырат болған экән.

151. Байәдилдән Бесим болды,
Бесимбийден бес ул болды,
Еки уғлы җасыл болды,
Ол Бийкә, Бекфолат экән.
152. Қызыл шадыр, йашыл шадыр,
Аллыңызда душман йатыр,
Бийкәдән туғды үч батыр,
Жаў көринсе алған экән.
153. Хожаназар, Сүйиндук, Толас,
Ерәңләрдин болған нәфәс,
Бири биринән кем емәс,
Гөрүғлыдай болған экән.
154. Хожаназар уғлы Шералы,
Аидын мәхрәм Есәнкелди,
Мәмоетбий уғлы Елгелди,
Соңы Абдулла болған экән.
155. Бекфолатның екки уғлы бар,
Жорық жортуб қылды сафар,
Бири Түркмән, бири Буқар,
Ол Әуезбий болған экән.
156. Шарайна ал, бек саўыт кий,
Сүйиндук уғлы Еркинбий,
Сәдирбек йузбашы Сәксанбай,
Сүйиндукниң зүрйады экән.
157. Батыр болсаң бол Ақтаўдай,
Кулжуман қазы Җажыбай,
Куўаныш батыр, Тағай, Тоғай,
Ол Толасының зүрйады экән.
158. Байәдәлдән Ачамайлы,
Җайлар уғлы Коштамғалы,
Ханәкли билән колдағлы,
Еңчисин бир алған экән.
159. Бир сөз бар қылалы изхәр,
Кайдарының екки уғлы сар,
Малға салған тамғасы бар,
Тамғасы қос болған экән.

160. Едил малға тамға салды,
Тамғасыны санға басды,
Қос тамға Ачамай басды,
Ачамайлы туўған экән.
161. Жанәдил хәм тамға салған,
Тамғасыны қолға салған,
Шыржегән билән Қарынжуўған,
Қолдағлының туўғаны экән.
162. Хан хәзретдин жуўаб алыб,
Үрге йолға қала салыб,
Үч уруўға падшах болыб,
Көңилдәгин қылған экән.
163. Қаласын муқым шайлады,
Душманның йолын байлады,
Адам қосуб қос айдады,
Бийлер өгүз болған экән.
164. Бай болсаң бол Ғанийбайдай,
Досан батыр, Доскулдай,
Исмайыл билән Тоғанайдай,
Қунтай баба болған экән.
165. Жангелди бабан Жаўлатбай,
Аның уғлы Хайдар, Нуртай,
Ким болды Арзы аталықдай,
Рәхмәтуллах болған экән.
166. Бердақ суўфы дейәр атын,
Қолдағлы дер асыл затын,
Хайдар, Әлийбекниң зүрйадын,
Айтыб тамам қылған экән.
167. Алгур шунқарның пәнжеси,
Арын мырзадур генжеси,
Оғуз уғулның өзгәси,
Арынча болмаған экән.
168. Йоқдур сөзумниң хатасы,
Хан Жәнибек қайнатасы,
Ханның қызы бахшийдәси,
Хан күйәуи болған экән.

169. Ханның қызыдур анасы,
Арын мырзадур атасы,
Төребек мырзадур баласы,
Бул хәм төре болған экән.
170. Аның уғлы Үмми, Султан,
Үмми уғлы Сағыр, Сәрсан,
Қырық чиҳилтендин дуъа алған,
Пирден нәфес болған экән.
171. Шул ўақыт ханы Елбарысхан,
Шыңғыс әўлады сәҳардан,
Хүкими йүруб беш қаладан,
Хийўаға хан болған экән.
172. Елбарысхан сүрди падшахлық,
Падшахлықны берди халық,
Ўәзир Афәдил аталық,
Ханға ўәзир болған экән.
173. Сәрсәннән Әдийне туўған,
Әдийнедин аталық болған,
Әдийнедин Есе инақ болған,
Хийўаға инақ болған экән.
174. Қызыл баш Нәдиршах келди,
Шах келиб Хийўаны алды,
Үч йүз алтмыш киши өлди,
Аъла шеҳийд болған экән.
175. Ғайыб Хийўаға хан болды,
Қоразбек султан болды,
Ақыбети ўәйран болды,
Мәдеми инақ болған экән.
176. Мәдеми уғлы Әўез инақ,
Худа берди хәм дәўлет бахт,
Елтүзер хан, Кутлумурад инақ,
Әўез инақдын туўған экән.
177. Андын соң Муҳаммедрәхим хан,
Титирашиб күрди күржистан,
Йети ыклым саҳыбқыран,
Тамам йуртны алған экән.

178. Ұәлийдур Аллаҳкул ханы,
Берди худа дүү жаҳаны,
Әделатлы кутбы заманы,
Йурты абад болған экән,
179. Нағадайбий минди тулфар,
Салды туйғын, лашын, шунқар,
Шуңкар түләткән туғур бар.
Туғур кимде қалған экән.
180. Тәкәбирлик тәўазығыны,
Ҳак кечүрсүн йазуқыны,
Ол туғурның казықыны,
Бурунждын сафлаған экән.
181. Тәрийфини десәм башдын,
Әрмансыз ат билән күшдын,
Нуқыра алтын, күмишдин,
Туғурны қафлаған экән.
182. Падшаҳлық уллы дәстгаҳдын,
Көрдүм қағазда нусхадын,
Шаббаз ўәлийдин башқадын,
Нәтийже табмаған экән.
183. Аллаҳ йадын айтмағунча,
Ақшам түнәб йатмағунча,
Ўәлий алдын тугмағунча,
Жаўға ҳәм чамаған экән.
184. Ҳақ бизни йаратды инсан,
Мүшкилимни әйлә асан,
Нағадайның улы Досан,
Досан батыр болған экән.
185. Мәнзил узақ йүк ағырды,
Әжел адамға уғырды,
Алгун қафлаған туғурды,
Досан батыр алған экән.
186. Ол туғур Досанда қалды,
Досан малға тамға салды,
Мал бөлүшүб енчи алды,
Туғур тамға салған экән.

187. Зибаны Һаҡлыҡ кылычы,
Хайры иҺсан аҡыл иши,
Хош малаҡат сөзләмиши,
Досан батыр болған экән.
188. Бабасыдур бий Нағадай,
Досан батыр, батыр Естай,
Оразай, Мамыр бий, Чалысбай,
Алты ата болған экән.
189. Дәүлетлиден дәүләт кетди,
Бийдәүләткә нәүбет йетди,
Бир он йети батыр өтди,
Ол Досанның зүрйады экән.
190. Тасаддықдур башы, малы,
Химмәт бергән Һәзрети Әлий,
Шайтанға мензәр хийуалы,
Алдаб чақырыб алған экән.
191. Кызыл шадыр, йашыл шадыр,
Бәрчени йаратды қәдир,
Бул айтған он йети батыр,
Хийуалыдан өлгән экән.
192. Ол он йети батыр өлди,
Ақ үйгә қара байланды,
Мағам тутуб аза қылды,
Ҳәм айтыб йығлаған экән.
193. Иүзин йыртыб йара салды,
Он йети үйгә қара салды,
Шундын қара мойун болды,
Себеби шул болған экән.
194. Мәрд йахшы, нәмәрт йүзидин,
Мәрд уғул турар изидин,
Жасыбай бийниң қызыдан,
Ол үч батыр тууған экән.
195. ПадшаҺ минген алтун таҺты,
Ол үч батыр Һәм қалфақды,
Дайысы учун Рустем инақлы,
Қарқыратыб чалған экән.

196. Малы дүниа сийму зәрниц,
Болмас баҳасы гәүхәрниц,
Қаныны он йети ерниц,
Ҳақыйкатдан алған экән.
197. Мүйтән, Қоңырат, Хытай, Қыбчак,
Кенегес, Маңғыт, Акпычақ,
Бәри алты уруу қаралфақ,
Үргенжни жайлаған экән.
198. Аз емәсдур, қаралфақ көб,
Жер майы деб, чоб фулы деб,
Қаралфакны Хийуалы жеб,
Муқум бийзар қылған экән.
199. Аты болуб қалфақ кенәсти,
Мунда олтурмак әбести,
Қаралфақ бұлдиде көчди,
Йолға рәуан болған экән.
200. Бәрче қаралфақ уч мың үй,
Балғалыдын Аннақул бий,
Йуртнын йахшысы Едил бий,
Көб нәсийхәт қылған экән.
201. Қаралфакның бәри кетти,
Арадан нече күн өтди,
Йана дәрйасына йетди,
Ҳарыб-чарчаб барған экән.
202. Нәсийхәтимни тутунлар,
Сөзүмни қабул етиңләр,
Дәрйаны өтүб йатынлар,
Дәрйа қала болған экән.
203. Онтөрт уруу суу өтмәди,
Нәсийхатыны тутмады,
Сөзини қабул етмәди.
Берги йақда болған экән.
204. Кечүб качдың күни-түни,
Едил бийнің барма мини,
Таңла жаўның кетәр күни,
Ҳесабым шул болған экән.

205. Коңырат болған өтүб йатды,
Он төрт уруу өтмэй йатды,
Таң да атды, жау да йетди,
Мың баланы алған экән.
206. Кыбчак, Хытай еки уруу,
Кенегес, Маңгыт төрт уруу,
Менменсиген онтөрт уруу,
Йығлай-йығлай калған экән.
207. Екки бийдән кенес алыб,
Мал баласын бериккә салыб,
Жайылған атлы Коңырат болуб,
Қайтыб суўны өткән экән.
208. Коңырат суўны қайтыб өтүб,
Жаўмут билән уруш етиб,
Сәрдарыны тирлэй тутуб,
Хожаназар батыр алған экән.
209. Мың бала жаўмутда калды,
Сәрдары қалфақда болды,
Сәрдары билән алыс қылды,
Мың баланы алған экән.
210. Хийуалы менән қас болуб,
Хожаназар батыр бас болуб,
Артык, Ырыс йолдаш болуб,
Курт ойынын салған экән.
211. Бир худаның хәхләўинде,
Жаўмут келиб талаўында,
Үч батырның жылаўында,
Хызыр Ийяс болған экән.
212. Қызыл шадыр, йашыл шадыр,
Орусда бар губернатыр,
Айдос менән Рустем батыр,
Йығында айтушған экән.
213. Рүстем айтубды; Коңыратсан,
Көб қаралфақға сынатсан,
Хәўфәки қорқақ қуры атсан.
Коңырат не адам болған экән.

214. Айдос айтыбды; Қоңыратман,
Алмас гәўхәрмен фолатман,
Шыны Қоңырат ҳасыл затман,
Маңғыт тәжик туўған экән.

215. Хызмет етдим ханға инақға,
Аға болдум қаралфақға,
Бир силтеген чығанақға,
Мың балаңды алған экән.

.
.
.
.

216. Айдос баба шыны ерди,
Алған экән намус арды,
Бурунғы өткән ишләрди,
Соңғыларға қалған экән.

217. Айдосбийнин сөзи өтүб,
Намусы келип ар етиб,
Екки бурныдын қан кетиб,
Еси аўыб йықылған экән.

218. Маўмут ойнады утулды,
Сәрдары тирилей тутылды,
Қаралфақ жаўдан қутулды,
Йолға рәўан болған экән.

219. Қаралфақ Үргенждин қачды,
Бухар тәрефине ашды,
Барыб Елибайдан түшти,
Бир нече күн болған экән.

220. Каралфақ кечүб бүлүнди,
Бүлингәни сығыр йылыды,
Йурт шул йерде үч бөлүнди,
Үч тәрефкә кеткән экән.

221. Кенегес, Маңғыт Қоруғ жуфар,
Шәхрисәбиз, хытай, қыбчақ бар,
Жийдәли Байсында Қоңырат бар,
Бир нече йыл болған экән.

223. Қаралғақ бир сондай инсан,
 Хәр нечүк дийни мусылман,
 Ата йуртыдур Түркистан,
 Түркистанға бармаған экән.
223. Нече кәнт Түркистан әжеб жай,
 Өнiөрт уруу ач Қоңырат бай,
 Чымылдық уғурлабдур Хытай,
 Фирдин қарғыш алған экән.
224.

 Тутуб алды аңлыб жатыб,
 Байлаб қишән салған экән.
225. Тутуб алыб кишән салды,
 Уғурлық соңы дуға болды,
 Дуғаның соңында жау болды,
 Атушуб-чапышған экән.
226. Уғурлаб малды ала салды,
 Жанасғанға жала салды,
 Даулашғанға бәла салды,
 Шүйтиб көчбәй қалған экән.
227. Түркистандын Қоңырат көчди,
 Сүрханға келиб түшди,
 Малы башы Оннанда өсти,
 Муқум абад болған экән.
228. Узақ түшти арамыз деб,
 Ачлықдан йоқ чарамыз деб,
 Биз хәм көшуб барамыз деб,
 Келиб хабар салған экән.
229. Қелгәнләрин урар болды,
 Йолүн тосуб турар болды,
 Көчсә йолда қырар болды,
 Қоңырат үәде қылған экән.
230. Түркистанның йолы алыс,
 Он төрт уруу етди намыс,
 Уғурлаб көмүб көмүр қамыс,
 Йалған дағуа салған экән.

231. Ата бабамыз Жайылған,
Желлеге қулун байлаған,
Қазақ жау болуб қоймаған,
Белли нышан қылған экән.
232. Онтөрт уруу ар-намусын,
Кәрдің ишинин чалысын,
Көрсәтиб көмүр қамысын,
Қоңыратны алдаған экән.
233. Он төрт уруу көчүб бүлди,
Кими йолда ачдан өлди,
Сурханға булар хәм келди,
Қоңыратға тафышған экән.
234. Келиб Қоңыратға тапышды,
Бәле кададай йапышды,
Йәне жау болуб чафышды,
Ағзы ала болған экән.
235. Қазақның йылкысын алды,
Аның соңы бәле болды,
Қазақ көб йурт, зорлық қылды,
Қаралфақ қозғалған экән.
236. Чөлгә шыдаб қазақ турды,
Әуәел көчкән Жауынғурды,
Жауынғурды худаи урды,
Үч йыл бурун болған экән.
237. Сурханнан көчүб бүлди,
Көчүб бүлиб ойға келди,
Жәйхун дәрийадан йаф алды,
Диҳқанчылық қылған экән.
238. Үч йылдын соң чүллүк көчди,
Худа берди ана дәсти,
Аман есән келиб түшди,
Жауынғурға қошылған экән.
239. Қарамойун, Мүйтән, Қолдағлы,
Ашамайлы, Хийат, балғалы,
Хандәкли билән қостамғалы,
Чүллүк тамға салған экән.

240. Феъили йаман, жаўынғурды,
Шумлуқ етиб кетин бурды,
Чүллүк аны басыб урды,
Ахырзаман салған экән.
241. Жаўынғур кетди мундын көчуб,
Кесе етәкде болды несиб,
Малдын кулак, куйруқ кесиб,
Жаў тамғасын салған экән.
Шундын Жаўынғур болған экән.
242. Он төрт урүү көчбей қалыб,
Йаңа дәрйаға қала салыб,
Қошназар билән Нуртай болуб,
Қазақ менән чабысған экән.
243. Қазақ етди ар-намусты,
Аты алаш болуб табысты,
Қошназар қайтбай чабысты,
Қазақдын қырылған экән.
244. Ат куйруғын үчдән өрүб,
Қорықған экән жаўды көрүб,
Қошназарды жаўға бериб,
Нуртай үйге келгән экән.
245. Қошназарны ташлаб кетиб,
Қашғанлығына ар етиб,
Үйинде бир ҳәфте йатыб,
Нуртай батыр өлген экән.
246. Бәрчени йаратды худай,
Нече йыл кечди, нече ай,
Саймаўыт билән Орунбай,
Нуртаўдан соң болған экән.
247. Қазақда той байдақ, байдақ,
Атан түйе мүнүб жайдақ,
Шерүүчиде Төбәт, Тайлақ,
Хытайға аға болған экән.
248. Батырда бардур алтун тахт,
Худа берди ҳәм ләўлет бахт,

Айдосбий, Кутлымурат инақ,
Йығы тартыб келгән экән.

249. Хер кимгә бир болды нәсиб,
Хийуалының көңли өсүб,
Атысыб чабысбай елләсиб,
Он төрт урууны алған экән.
250. Йад егиб кәдир аллаҳны,
Нақ салды салық тилланы,
Сыйға бериб қыз филланы,
Айдос баба алған экән.
251. Айдосбий сыйға қыз алыб,
Қыз алыб көңли хош болуб,
Ол қызға өләң той қылыб,
Өләнин айтдурған экән.
252. Йүрди Айдосның хукими,
Қыз келинләрниц сәлеми,
Шундағы айтған өләни,
Нақыл болуб қалған экән.
253. Елим көчди Шәхрисәбизгә,
Дәрйә қуйар көк тепизгә,
Качар телиб қарры өгүзгә,
Қоңырат зорлық қылған экән.
254. Душманның дауын өчүрүб,
Достның гүнасын көчүрүб,
Он төрт урууны көчүрүб,
Бабаң айдаб келгән экән.
255. Қарамойун Жасыбайға,
Андың сонра Мәнибайға,
Жасыбайдан Аманбайға,
Он еки ата болған экән.
256. Нечегә дүнья мал берди,
Нечигә илим хал берди,
Мана тәкәллүм тил берди,
Худа кәсиб қылған экән.

257. Ошбу тилниң бар игәси,
 Қонлүмде жайдур шежәresi,
 Бәрчениң ата бабасы,
 Шундын маълум болған экән.
258. Китаб көрдүм Мусанныфдын,
 Сөз ешитдим Андалибдин,
 Мениң сөзүм бир ҳәрифдин,
 Бәри тамам болған экән.
259. Рәсүүлға үммәт ҳақға ғулам,
 Қүдирәт ишини не биләм,
 Бағда сайраған бүдбиләм,
 Ұақтым хазан болған экән.
260. Йетмиш--сәксен йашда өзүм,
 Бир көзүм бар, йок бир көзүм,
 Ұактым етди, йокдур ҳәзим,
 Гүл йафрағы солған экән.
261. Не йахшы, йаманны көрдүм,
 Йәти-сегнз ханны көрдүм,
 Үч дәүир заманны көрдүм,
 Заман чеб айланған экән.
262. Алым сөзи шерийәтдур,
 Дуў жаҳ нда шарафатдур,
 Қарры сөзи үәсийатдур,
 Билмәгәнләр надаи экән.
263. Йашы йеткен қаррыларның,
 Биймар йатған ҳәстләрның,
 Дуъасы мақбул оларның,
 Адам ғафыл болған экән.
264. Малы дунйа зийнет ерди,
 Адуўдин деб хабар берди,
 Қарун дунйада не көрди,
 Дунйа соны йалған экән.
265. Бийғайрат, бийақыл болдум,
 Илими йоқ, намақул болдум,
 Ҳақ әмириидин ғафыл болдум,
 Әмирим бийкар өткен экән.

266. Худа берди бу забанны,
Не рәхманы, не шайтаны,
Билмәсмен суўди зийаны,
Ҳалым мүшкүл болған экән.
267. Йетмиш-сексән йашға келдим,
Хазан урған гүлдәк солдым,
Теўбәкәри суўфы болдым.
Уақтым йақын келген экән,
268. Шийринзибан нүктәданлар,
Кулак тутуң мусылманлар,
Мени айыб етмәңиз жанлар,
Нәснйбем шул болған экән,
269. Уүжүўдимдин дәрийа ташты,
Дәрбенд йықылды йол ачты,
Худа такдийр еткән ишти,
Тәбдил етмәк йалған экән.
270. Бу сөз илаҳийдин келди,
Келиб көнлүмә жай болды,
Ичим, ташым бәри тәлди,
андын соң айтылған экән.
271. Бердимурад ҳақның қулы,
Сәхрада өскән бүлбүли,
Бул шежерәни йылқы йылы,
Халыққа мәшхүүр қылған экән.

Х О Р Е З М

1. Эўўэл ки айтсам бисмилла,
Бисмилла ислам қуўаты.
Айтыңыз эстағфирулла,
Дийни Муҳаммэд үммәти.
2. Бисмилладур ишниц башы,
Дәрўишләрниц көздә яшы,
Болса ийманы йолдашы,
Таңла йәўмүл қиямәти.
3. Бәләнд тағлар, суўсыз чөлләр,
Анда бардур узақ йоллар,
Бәржай келтүр асый куллар,
Фарыз, ўажыб ҳам сүннәти.
4. Саўал асан болғай гөрдә,
Руўзы қиямәт мәхшәрдә,
Ол сыратдын өгәр йердә,
Болға расуўл шафааты.
5. Хахи әшкар хаҳи пинҳан,
Йокдын бар әйләди субҳан,
Қудрәт билән йерүү асман,
Бәрчә йулдузлар зийнәти.

*) Бул шығарманың ески қолжазбасы „Бердимурат суўфының Хорезм-
ниц абад ўә ҳам хараб болғанының барабарында бир айтған ҳикаяты“ деп
аталады.

6. Тофрақдын йаратды инсан,
Ада берди жисм илә жан.
Кимсә кәфир, ким мусулман.
Бәри адамның фәрзәнди.
7. Арзым ешит бегүү ханлар,
Шийрин зибан нүқсәданлар,
Ешит дийни мусулманлар,
Хорезмның ҳикаяты,
8. Неъмәти жан неъмәт жисим,
Дийн Хорезм болды исим,
Шул Хорезмгә үч қысым,
Йетди кәфирның захмәти.
9. Искәндәр, мағлуұбы Дараб,
Султан Маҳмуұд йуртны сораб,
Чингиз қылыб йуртны хараб,
Бәдбахт аләйхил лаънәти.
10. Сейид ата Сейид Мәрәй,
Өткән ишдин хабар бәрәй,
Маңғытда өлди Дәўләтгерәй,
Ер пирләрнин кәрамәти.
11. Нәдирша хәм йуртны алды,
Қоңырат йығлаб, маңғыт күлди,
Еси инақ шунда өлди,
Шәхйиди аъла жәннәти.
12. Файыб Хийўага хан болды,
Қоразбек хәм султан болды,
Абадан иурт ўәйран болды,
Кетди қоңыратның дәўләти.
13. Әўәз инақ йетти уғлы бар,
Бире бирийдин тәмийзкар,
Йетгиси хәм йуртқа дәркар,
Елтүзәр алий ҳиммәти.
14. Андын сон Муҳаммәд—Рехийм хан,
Титрәшүр Күрди, Күржистан,
Йетти ықлым саҳыб қыран,
Рустәми дәстан хәйбәти.

15. Ўэлийдур Аллақулы хан,
Берди худа эки жахан,
Эдалатлы кутлуғ заман,
Сулэйман киби шәўкәти.
16. Берди худайым дәўләт—бахт,
Шәҳри Хийўадур пайы тахт,
. . . . Назар кутбы инақ,
Етди душманға ғайраты.
17. Кечтиләр шаҳы жәм-жәмий,
Исмаъил абы зәмзәмий,
Бәҳманкул инақ ўолләмий,
Йуртқа иүргән хүкүўмәти.
18. Хан хәзрәтниц нечә уғлы,
Ислам учун бели бағлы,
Падшаҳ болды Рәҳиймқулы,
Искәндәр киби шәўкәти.
19. Десәм падшаҳларнын жәмъин,
Ләрзәм урар руйы зәмийн,
Мәрхуўмии Муҳаммәд—Әмийн,
Омар киби адаләтли.
20. Аталық бий өткәнләри,
Муҳаммәд—Рәҳимдин бәри,
Елтүзәр хан сәрдәфгәри,
Бийу төрәмдур фәрзәнди.
21. Падшаҳлардын истәб кәрәм,
Бир худадын болғай дәрәм,
Тәнри қулы азийз төрәм,
Әрман, әрман нәҳайағы.
22. Әмийри Сәйид—Муҳаммәд.
Баҳадыру бегу Әҳмәд,
Падшаҳ болды Сәйд—Муҳаммәд,
Жәмшийддәк салаҳияты.
23. Андын соң Муҳаммәд—Рәхим хан,
Гүл йузләри маҳы табан,
Шүкир етицләр етмәң әрман,
Бул хәм худаның кудрәти.

24. Кетди Рәсуул фахры жахан,
Хэзары әнт ахыр заман,
Көрүнди хәр түрли нишан,
Хәр йүздә бир аламаты.
25. Ўа дарийға йүз мың әрман,
Кутбул-ақтаб ол атажан,
Тилауаты хатым куран,
Туғды қәдирниң сааты.
26. Сығындым Хэзрәти Пәхлаўан,
Шийрин жаным саңа қурбан,
Генже қозум Төрәмыраджан,
Ҳасыл әўладның фәрзәнди.
27. Ҳак әмринә белин бағлаб,
Йүрәк бағрын отға дағлаб,
Хорезм учун хан йығлаб,
Ханайы Каъба нийәти.
28. Куран окуб етди саўаб,
Алымлардын алыб жаўаб,
Каъба барыб қылды таўаф,
Қабул болғай зияраты.
29. Нечә ўәзийр, нечә мәхрәм,
Кәмал дунья сийми зәрәм,
Сейд—Хәсән, Абдулла төрәм,
Йағсун худаның рәхмәти.
30. Абдулла хан, Кутлумурад хан,
Келди дәуран мәгәр йалған,
Сартның түби болды ўәйран,
Ичти әжәлниң шәрбәти.
31. Хәрким йаман болса өзи,
Руўсиядур аның йүзи,
Патшаҳларның тутды тузы,
Қалмады-сартның зүряды.
32. Бу сөзнин ўоқ шүбхә шеги,
Болды махсуд күнилдәги,
Муҳаммәд—Рза кушбеги,
Йуртқа тақсийм тәрбияти.

33. Әўўәл Шахһияз аталық,
Йуртқа етди дәўләтхаклық,
Уғлыдур Салай аталық,
Бабажан бекдур әўлады.
34. Иенә хәм Үәлий аталық,
Уғлы аның Төре аталық,
Ақдығы Хәким аталық,
Патшахларның хәм сүхбәти.
35. Сүйүн бийүү, бийүү Аллаш,
Шамырад инак бәри қардаш,
Йаўлы күни қылуր бәрдаш,
Қылыч урған зарбийяты.
36. Әрәб ат мин' темир тон кий,
Мәрд болсаң туғры йаўға тий,
Сәйдназар бий, Худаяр бий,
Йигирма бешниң жәмәәты.
37. Қазы орда, қазы кәлан,
Улуғ төрә аьлам ийшан,
Хәк шәрийәт қуран кәлам,
Дийни исламның куўаты.
38. Сабыр бәла разый қаза,
Руўқы жана чекмә жаза,
. . . беги Нақыб хожа,
Патшахларның хәм сүхбәти.
39. Үргәнижүү, Хийўа, Шабат,
Шәкәр шайнаб, қандуў, набат,
Нечә йыллар боллы абад,
Дийн Хорезм ўәлаяты.
40. Алты сан уғлы алашы,
Орунбор дегән қаласы,
Жайық болды чек арасы,
Йүрди кәләмнің кудрәги.
41. Акмәсжид, Ташкенди, Коқан,
Қанлы йер Қабиле бостан,
Әндижану хәм Марғылан,
Шуңа кетди сийасаты.

42. Шәхри Бухар хәм чекилди,
Саўаш болды, қан төкүлди,
Әмиёр басылды, йықылды,
Бүзрүкләрниң шарафаты.
43. Әтрәку-Гүргән, Марысы,
Пәнди марчакдур арасы,
Жүмлә әйләдур баласы,
Ат чапыб етди хызмәти.
44. Қызыл күнбәз Мәшхәд барды,
Тағы ташдын иоллар салды,
Күрдү Күржистан қозғалды,
Ийран, Гийран, Әстрабагы.
45. Ёа дарийга йүз мың әрман,
Табылмады дәрткә дәрман,
Бир худадын болды фарман,
Ўрды фәләкниң афаты.
46. Тулға сынды туў йықылды,
Хәр тәрәфдин от йақылды,
Ташты, дәрйадек төкүлди,
Қайтды Хорезм дәўләти.
47. Заман айланды, айланды,
Надан билмес нечә айланды,
Оңдын солға терис айланды,
Келди кәфирниң нәўбети.
48. Араға душман сөз салды,
Достдан достнын көңли қалды,
Орус келиб йуртны алды,
Шул болды фәләк афаты.
49. Йуртымыздын дәўләт кетди,
Ғоцшақлардын ғайрат кетди,
Дийн исламдын қуўат кетди,
Болды кәфир мусаллаты.
50. Нечә теңиз, нечә дәрйа,
Нечә заман, нечә гирйа,
Берди кәфирлерге жизйә,
Шундағ болды ақыбәти.

51. Тугры, тугры, тугры сөзлә,
Дийн исламның йолын гөзлә.
Рызқынны хакдын излә,
Етмә кәфирниң хызмәти.
52. Кеттиләр шахы жәм-жәми,
Алурлар сени кән-кәми,
Гәухәргә урар мыс зәнн.
Урар сана кәйфийәти.
53. Хакға йығлаңыз зар-зар,
Тиләкиңни бергәй жаббар,
Шул болмағай деб хәүфим бар,
Бәний Асғарның сыфаты.
54. Бу кәфиргә нәубәт йетмиш,
Алымлар қуранда көрмиш,
Шам шарифдиң кайтар ермиш,
Шундын тафылмыш афаты.
55. Кәфир иши бадабаддын,
Нажәт истәр латманатдын,
Йурт қутылғай мусаллатдын,
Йақыңдур ўақты саъаты.
56. Адам уғлы белли билиң,
Бардур бир башка бир өлүм,
Тул, йетимге рәхим кылың,
Хайры болғай ақыбәти.
57. Әҳли сүннәт хәм мусулман,
Худа бирдур, дийним ислам,
Мәздәбимиз аъзам имам,
Мүстафаның шәрийәти.
58. Мусулмана дәфъи күшад,
Дийн Хорезм болғай абад,
Зийри зәбәр латыманат,
Болғай хакның инаиаты.
59. Йашлыкда киймишәм қалфақ,
Йри ердәм тилим йалфқ.
Қолдағлы едим карақалфақ,
Қоңырат болур асыл зады.

60. Шамы сәхәр етсәм фәриад,
Бир худаны әйләсәм йад,
уәләди¹ шул Бердимурад,
Ўалидийдур² Халмәмбәти.
61. Бердимурад ҳақның қулы,
Сәхрада өскән бүлбүли,
Йетмиш үчдә сығыр йылы,
Бул бир айтған ҳикайаты.

¹ Уәләд—араб тилинде баласы деген сөз.

² Уалид—араб тилинде әкеси деген сөз.

**) Уалидийдур Халмамбети — Бердақ „Хорезм“ шығармасын (хәм „Шежире“ син де) муўсафит ғаррылық шағында Қарақум ийшанға қол берип, суўфы болған замаында жазған. Хәм бул тәрийпнаманы шайыр Аҳмед Яссаўий, Ҳәким ата Суләйман Бақырганий. Алишер Наўайы заманларынан бермаған түркий әдебиятта күшли дәстүр болып келген ҳикметнама назм (косык) жолына салып жазған. Бул дәстүрде назм биткенде көбине се қарапайым қойылған атлар кетпей, оларды китабий исимлерге айландырып жазуў үрдис болған. Усы үрдиске муўапық Бердақ „Қарғабай“ды Халмамбет (яғный Хал Мухаммад) деп келтиргей. Бул хәм баска да гейбир мағлұматларға қарағанда Халмамбет (Халмухаммед) Бердақтың әкеси, соның менен бирге оның әдебий тахаллуси болса керек деген пикирлер бар. Шайырдың үлкен баласы Айекениң де аты Айтмамбет, ақлығы Сейтим—Сейтмәмбет (Еркин Қарақалпақстан“ 1997-ж, 17-июнь санын қаран). Китапқа қарап қойылған атларды айтыўға жеңиллестирип, „Қарғабай“ дегендей „Қарақалпақластырып жиберіу бизиң халықта хеш гәп емес.

Поэманың 59-шуўмағында өз тилиниң қарапайым „саҳрайы“лығын айтып, шайыр;

Йашлықда киймишем қалфақ,
Игри йердим тилим йалфақ,
Қолдағлы едим қарақалфақ,
Қоңырат болур асыл зады.—дейди.)

„Хорезм“, „Шежире“ шығармалары ески қолжазба нускаларынан хеш өзгериссиз, алым Хусниддин Ҳамидовғың таярлауында жибериліп отыр (И. Ю).

АҚМАҚ ПАТША

Өткен күнлерге карасам,
Билгенлерден хәм сорасам.
Айтқан сөзлерин тыңласам,
Көп әлапат болған екен.

Биреулер жылап удайы,
Қырын қараған құдайы,
Түсип ығбал абырайы,
Иши дәртке толған екен.

Шағына жәтпей шалығып,
Шыбын жанын отқа жағып,
Көзинен қанлы жас ағып,
Өмири зая өткен екен.

Душпанына сырын айтпай,
Келген жерде сөзден қайтпай:
Досты күлдирип, муңайтпай,
Не бир мәрглер өткен екен.

Қарыұланып күшин жыйып,
Ары ушын жанын қыйып,
Халқының көз жасыи тыйып,
Не қасыллар өткен екен.

Алынбай адам есапқа,
Шыдай алмай бул азапқа,
Нәлет айтып бийинсапқа,
Халық шуұлап посқан екен.

Ала жип салып мойнына,
Көз жасы толып қойнына,
Түсіп сайыллық жолына,
Асан қайғы өткен екен.

Залыран болып жүзлери,
Жаўдырап еки көзлери,
Тыңланбай айтқан сөзлери,
Жийреншелер өткен екен.

Қайғы болып ханнан сыйы,
Қазан киби қайнап мийи,
Ишерге тамақ жоқ үйи,
Сансыз халық посқан екен.

Теңлик таппай, қорлық пенен,
Көрер күни тарлық пенен,
Ерки кетип зорлық пенен,
Көби айдаўда жүрген екен.

Сол қорлық азап арылмай,
Залымның таңы тарылмай,
Қара булт қаққа жарылмай,
Бул заманға жеткен екен.

* * *

Әуелха болып атадан,
Туўдым меҳрибан анадан,
Шықтым иләхий ханадан,
Бул фанийге болдым қонақ.

Шықтым көз ашып дүньяға,
Көз салып қыйыр—кыяға,
Кеткен еңбеклер заяға,
Көрдим оны бастан-аяқ.

Бир ғарры айтса әңгиме,
Ол сөз пайдалы деп кимге,
Зейин менен тыңлап хәм де,
Нәсийхатқа қойдым күлақ.

Көп көрди көзим тарлықты,
Арқаланған аш халықты,

Сөйледим хәрўақ анықты,
Еткеним жок жалақ-жулақ.

Досты мунайткым келмеди,
Бирақ душпан жол бермеди,
Өссем, қылышын сермеди,
Артымда қоймаска туяқ.

Қылыш кесип путағымды,
Өрбитпеди урпағымды,
Сорлақ етти торпағымды,
Шөл шыққан болдым қыяқ.

Көзимнен ағып қанлы жас,
Гамнан арылмай жумыр бас,
Гүл хәм шенгелим аралас,
Қыя шөлге болдым қонақ.

Көрдим көз бенен нешшени,
Көп тәәжуб әндийшени,
Болдым бир елдин шешени,
Бул басымда болмады бак.

Менде болды ен жүйрик тил,
Ашылмады бағымда гүл,
Бийўақ сайрап болдым бүлбил,
Востаным болмады бирақ.

Жүргенимде бундай болып,
Көп аралап елди шолып,
Кетти ишиме дәрт толып,
Түсип басқа аўыр салмақ.

Қарасам жасым жетипти,
Тис түсип, исим питипти,
Жигитлик бастан өтипти,
Геўгим тартып ояқ-буяқ.

* * *

Колыма дуўтар алғанда,
Ақдәрья бетке барғанда,
Бир қыссаны оқығанда,
Көп яд етип, жүрдим, ойлап.

Көп жыллар ойлап жүрген сон,
Жаксы-жаманын билген сон,
Жасым елдиге келген сон.
Кеуил бердим, оған шынлап.

Жаздым бир жыл—он еки ай,
Қапалы кеулим хош болмай,
Өз гәпиме кеулим толмай,
Қәлем атын куудым кыстап.

Қәдиримди халық билер,
Халық билмесе балық билер,
Өлмеген сөзимди көрер
Қәм қәдирлер қолына услап.

Алтын ҳәр бир айтқан сөзим,
Сөзим емес. олдур—өзним,
Жумылғанша еки көзим,
Қәр ұақытта турар жайнап.

Қәте болса сөкпең, дослар,
Қәдирдан қурбы-қурдаслар,
Бердимурат сөзин баслар,
Мәнисин көриң аңлап:

I

Ийе болып алтын тахқа,
Зәхәрин жайып сонша халыққа,
Салып көплерди қуллыққа,
Не патшалар өткен екен.

Қәлеуинше сүрип дәуран,
Ғәзийнеси болып әлуан,
Атағы асқан ғарры хан,
Көп жыллар сораған екен.

Күнлерден күнлер өткенде,
Жыл өтип, айлар жеткенде,
Жасы сексенге келгенде,
Патша аұырып өлген екен.

Ғарры хан дүньядан өтти,
Тажы-тахтын таслап кетти.

Улына патшалык жетти,
Улы тахқа минген екен.

Минди бала алтын тахқа,
Көп кууанды келген бакқа.
Айбалтаны услап шаққа,
Ата жолын кууған екен.

Келди сонда онсегизге,
Түсти зулымлык минезге,
Бармак пенен түртип көзге,
Күтә залым болған екен.

Қахәрленип белин бууды,
Тындырды хәм аққан сууды.
Атасының жолын кууды,
Оннан да өткерген екен.

Болды қасында ақылгөй,
Тилеги оның—адам өлгей,
Арзы айтқанлар көп келгей,
Деп тилек тилеген екен.

Оқыды патша жасынан,
Кетпей молласы қасынан,
Таймады дәулет басынан,
Талабы өрлеген екен.

Қансыз суп-сур болды жүзи.
Зәхәр болды айтқан сөзи,
Дәулетке тоймады көзи,
Күтә гөрқау болған екен.

Келди сонда он тоғызға,
Зейни кетти сулыу қызға,
Айтты бул ойын биразға,
Ашықлыққа түскен екен.

Барлық халқыны жыйдырып,
Хүкимин жөнсиз сыйдырып,
Сыртынан неке қыйдырып,
Қырық сулыуды алған екен.

Нәпси не айтса, қашпады,
Елден қыз жыя баспады,
Барынша кеуіл хошлады,
Арыўларды қушқан екен.

Жас еди барлық алғаны,
Сыртынан неке қыйғазы,
Жылады зорлық қылғаны,
Көби азапта өлген екен.

Тоймады халықтың сулыўына,
Кейнинде ат қалыўына,
Үсти-үстине алыўына,
Патша талап еткен екен.

„Сулыў болса жұрттан асқан,
Рәуишли, шуғла шашқан,
Егленбестен барын услаң!“
Деп ол хәмир еткен екен.

„Сулыў жолына дүнья мал,
Айтқан сөзиме қулақ сал,
Бермесе, зорлап тартып ал,—
Патша хәмири!“— деген екен.

Жасаўыллар буны тыңлап,
Сөз жүйесин билип-аңлап,
Аламыз деп қызды таңлап,
Ел аралап шыққан екен.

Патша қалды мақул көріп,
Ақ отаўдың артын түріп,
Қырық қыз бенен дәуран сүгіп,
Ретме-рет қушқан екен.

2

Қосын тигіп Қуўлы көлге,
Қосыла алмай қалың елге,
Шыжым талын буўып белге,
Бир балықшы жүрген екен.

Жаман қосы болып пана,
Ушырасып бундай қалға,

Минип алып жекен салға,
Көлге аўын салған екен.

Суўы тасып, болса ойын,
Ақ балықтың көрип тойын,
Онлап, жүзлеп буға мойын,
Ол аўынан алған екен.

Қара қаслары қыйылған,
Сулыўлық даңқы жайылған,
Аўзы оймақтай ойылған
Жалғыз қызы болған екен.

Рең берген қоймай минди,
Шағылыстырған ай хәм күнди,
Жарық қылған қара түнди,
Мисли гәўхар болған екен.

Шашы қара, жупқа додак,
Бели бир кысым, ақ-тамақ,
Узын бойлы хәм кең кушақ.
Пери киби болған екен.

Келбетленип келген бойы,
Артық хәм де ақыл-ойы,
Болмай лекин ығбал тойы,
Өмири зая болған екен.

Атасына көмек болып,
Күни менен көлди шолып,
Бойға жетпей гүлдей солып,
Көп азаптар көрген екен.

Бир кеше ойнап-күлалмай.
Жайнатып кийим кийалмай,
Тен құрдас пенен жүре алмай,
Елден ерек өскен екен.

Дәрттиң үстине дәрт болды,
Қаплады қайғы кеўилли,
Он жасында шешеси өлди,
Гүлим жетим қалған екен.

Жетим қалды анасынан,
Айрылды ол панасынан,
Көзи арылмай жасынан,
Кайғы менен жүрген екен.

Жолдас кылып қайғы-дәртти,
Жылап-сықлап күни өтти,
Толысты, Гүлим ержетти,
Атасы қартайған екен.

Кеуілде қайғы-әрманы,
Болмай басында дәураны,
Кетип дизден хал-дәрманы,
Атасы қартайған екен.

Атасының қалып көзи.
Запырандек солып жүзи,
Бир атауда жалғыз өзи,
Ғарры атасын баққан екен.

Кызымның бахты ашылғай,
Үстине дүрлер шашылғай,
Өз сүйгеннен қосылғай, —
Деп ғарры тилеген екен.

Қызы кирлетпей кийимин,
Сорап күнде билмегенин,
Үйретип ол хәм билгенин,
Шүңкилдесип жүрген екен.

Қызы салып аў-дузағын,
Алды көлдің ақ шабағын,
Хәм аш қылмады тамағын,
Ата ыразы болған екен.

Тыйып ғарры көздің жасын,
Сәждесине қойып басын,
Берип қызға пәтиясын,
Ғаққа дуға қылған екен.

Қыз атасын қәдирледи,
Соқырлығын билдирмели,
Кесе шөпке илдирмеди,
Пәкизелеп күткен екен.

Қыз тоқып жекен шыптаны,
Дүзеди қамыс шатпаны,
Таслады гөне ләттени,
Өз исине пухта екен.

Мәканлап көлдің жағасын,
Қыспалап қамыс шатпасын,
Тоқыған шийин, шыптасын,
Ол қосына тутқан екен.

Шылымтал есип әкеси,
Усы болып егер иси,
Қосып күшлерин екиси,
Кәп шыпта тоқыған екен.

Солайынша ол күнелтті,
Атасын тәрбият етті,
Тал шыбықтай бойға жетті,
Ақылы зийрек болған екен.

Қол-аяқ жипсіз матаўда,
Шүкир етип дени саўда,
Алты жыл усы атаўда,
Қыз хәм ата турған екен.

Қас қарайып, күн батқанда,
Жапалақ қанат қаққанда,
Қуслар уйқыға жатқанда,
Шахдан адам келген екен.

Ханнан келген жасаўыллар,
Елден сайлап қыз алғанлар,
Әззиге зорлық қылғанлар,
Бул атаўға келген екен.

* * *

Ғақтан бир тилеп тилегин,
Көтерип қарап ийегин,
Дастық қылып ақ билегин,
Қыз қосында жатқан екен.

Бүлк-бүлк етип ақ тамағы,
Келбетленип кең қушағы.

Батып тулымда моншағы,
Бир қырынлап жатқан екен.

Өзинен басқа үйінде,
Еки аяғы гөрінде,
Әкеси байғус төрінде.
Уйқыламастан жатқан екең.

Камыс қосының ишінде,
Уйқыда жатқанда түнде,
Жаман түс көріп түсінде,
Қыз күтә дәулыққан екең:

Оратылып мойынына,
Қысым етип жас жанына,
Бир қара жылан қойнына,
Шубатылып кирген екен.

Кетпестей етип есинен.
Қанын қашырып түсинен,
Шақты сур жылан төсинен,
Қыз шоршып оянған екен...

Билди атасы бул исти,
„Қызым ойына не түсти,
Көрдің бе жаман әбести,
Неге турдың?“,—деген екен.

„Көзим жоқ, мен бир соқырман,
Жерди қармалап отырман,
Пайманам толған пақырман,
Дәрт болмағай“,—деген екен.

Қапа қылмай қыз атасын,
Кушақлады сүйеп басын,
Сүртти төгилген көз жасын,
„Муңаймағыл“,—деген екен.

„Өзиннен өлмесем бурын,
Бул исим кетпесе қырын,
Жан ата, табарман жөнин,
Қапаланба“—деген екен.

„Көтер атажан басыңды,
Ағызба көзден жасыңды,
Өлгенде көрген қызыңды
Қапа етпе“,—деген екен.

Сол мәхәлде айдай арыў,
Денесине жыйып қарыў,
„Бул жерлерге душпан дарыў,
Қыйын болар“,—деген екен.

Қыз атасын жубатты да,
Жатқызды жайлап жайына,
Келип өзи де орнына,
Дастыққа бас қойған екен.

Шақырысқан бирин-бири,
Әжептәўир истиң түри,
Шапқан атлардың дүбири,
Қулағына қелген екен.

Тикке турды төбе шашы,
Көрген түс келмеді қайшы,
Жайыўлы қалды қулашы
Дизден димар кеткен екен.

Дүрилдесип ушқандай құс,
„Хә қайдасан, берман аўыс!“,
„Қосы мында“ деген даўыс,
Жақынласып келген екен.

Сол ўақта қыз бетин бурды,
Бир бәле боларын билди,
Есигин хәм иштен илди,
Тәмбини нық басқан екен.

Не айтса бәрин еситти,
Қоймай бекитти тесикти,
Тепти жаўшылар еситти,
Бузып кирмек болған екен.

Қыздағы күшин жыйнады,
Шыбын жаныны қыйнады,
Үйинде нәрсе қоймады,
Бәрин тәмби қылған екен.

Соқыр ғарры да бүкшийип,
Салды қарыұыны кекшийип,
Бойын таслап, басын ийип,
Есикти ушлап турған екен.

Көп екен келген зулымлар,
Ай балтасын урды олар,
Иште қорқып турды булар,
Жанға қысым қылған екен.

Бақырады: „Есикти аш!
Ашпасаң еттік қуұйрмаш,
Тез өлерсең жайып кулаш,—
Деп бадабат турған екен.

Жаұ нийетін билди анық,
Шахдан келгенине қанық,
Тағы күшин жыйнады нық,
Есигин беклеген екен.

Шыдам бермей сонша күшке,
Еңбеклери кетип ешке,
Маңлайша қулады ишке,
Жасаұыллар кирген екен.

Бирден баслап бузық жолын,
Қарады да онлы-солын,
Сулыұ қыздың ушлап қолын,
Байламақшы болған екен.

Сонда қыз қатты жекирди,
Төрине карап секирди,
Қолына балта көтерди,
Қатты қәхәри келген екен.

Қорықты сол ұақта келгенлер,
Қосты бузып хәм киргенлер,
Көзи аларған менменлер,
Самсаз болып турған екен.

Деди қыз: „Қәне айтыңыз,
Барды қандай жумысыңыз?
Болмаса кейін қайтыңыз,
Бул не зорлық?“,—деген екен.

Сонда биреуи сөйледи:
—Бизлер шахдан келдик, —деди, —
Патша жиберди бизлерди,
Сизди сорап, —деген екен.

Еситтик сениң даңқынды,
Гүлим қыз дерлер атыңды,
Билемиз ҳаслы затыңды, —
Деп марапат берген екен.

—Гөззал екенсең келискен,
Кеўлинди өзиң берипсең.
Ханның түсине енипсең,
Апарамыз, —деген екен.

—Сизге ашық патшайымыз,
Сиз боласыз ханшайымыз,
Алтын сарайдур жайыңыз,
Шахым қушар, —деген екен.

Деди қыз сонда: —уятсыз,
Жүзлери қара иймансыз.
Ата-анасы қәдирсиз,
Сандаламаң! —деген екен.

—Уяты жоқ, пикири ала,
Айтып турған гәпин қара.
Қалай сыйласын пухара,
Сиздейлерди, —деген екен.

Айтып барын шахымызға,
Кулақ салсын ақымызға.
Енди биздей жетим қызға,
Гезек жетип қалды ма екен.

Патшамыз не болған өзи,
Қатынға тоймай ма көзи,
Жақында алған қырық қызы,
Кемпир болып қалды ма екен?

Дуғай сәлем дең ханыма,
Қайылмыз жаўшыларына,
Қойсын мени өз ҳалыма, —
Деп қыз тилек еткен екен.

Жаўшы қайтпады райдан,
„Сен соншама шықтың қайдан?
Көпдур елде сендей шайтан“, —
Деп бәри умтылған екен.

Серлеп истиң питер жағын,
Салып булар айбарағын,
Силгей алмай жаў-жарағын,
Усламақшы болған екен.

Қыздың қолында балтасы,
Оң жағында тур атасы,
„Усы емес пе деп ортасы?“
Қыз керилип урған екен.

Балта тийген соң басына,
Келе алмай қыздың қасына,
Хәмде түсип шалқасына.
Жер қушақлап қалған екен.

Сонда бир жуўан қарыны,
Алмақ ушын ол арыны,
Бир урды соқыр ғаррыны,
Қыз абайсыз турған екен.

Ғарры пақырда не хал бар,
Сум өлимнен келди хабар,
Ақыретке етип сапар,
Ғарры пақыр өлген екен.

Айбатланып сулыў сонда,
Ағып кетти қызыл қан да,
Аярлық қалмады жанда,
Белди беккем буўған екен.

Урды керилип биреўин,
Таяқ қылып жан тиреўин,
Ендиги қалған екеўи,
Бетлей алмай турған екен.

Хан буйрығы билиң сондай:
Қыз асаў болса да қандай,
Ақ тәнине жара салмай,
Әкелесен, — деген екен.

Олар сонда есикти ашты,
Қорыққанынан бәри састы,
Атларына мине қашты,
Илаж табалмаған екен.

Көл етип көзиниң жасын,
Жоғалтып Гүлим папасын,
Ақ жууып мархұм атасын,
Көл бойына қойған екен.

3

Арадан өтти алты күн,
Қайғылы болып қара түн.
Тағы шықты бир сумлық үн,
Қыз қосында турған екен.

Аярлық енди не қалды,
Кеўли тағы дәртке толды,
Және бир топ жоллад келди,
Патшасы жиберген екен.

Келди патшадан жәлладлар,,
Менменсиген ол шәддатлар,
Гүлимди усап алдылар,
Хәм атқа өңерген екен.

Апарды уллы шәхрине,
Кеўлин толтырып зәхрине,
Қосты қызлардың барине,
Қыз қапесте турған екен.

Өне бойы қанға батқан,
Саў басын саўдаға шатқан,
Ерксиз матаўда жатқан,
Ол да өзіндей бир қыз екен.

Қыз бенен танысты Гүлим,
„Сынықғой сениң де түриң.
Яки қурдас, яки сицлим,
„Гүнайың не?“ деген екен.

—Апажан, сорама оны,
Ашылмас ығбалым соры,

Залымханның қызып жоны,
Елден таңлап сулыў жыйды.

Қойдай шуўлатты халықты,
Ҳәм де көрсетпей жарықты,
Түсирди басқа тарлықты,
Бираздың желкесин кыйды.

Мен бир гәданың қызы едим,
Ата-анамның жулдызы едим,
Шаҳ алдырды, бунда келдим,
Ийт көрмесин көргенимди.

„Шаҳымыздың кеўли қасте,
Тән бағыш ет-деди кеште“...
Жасым, апажан, он үшке,
Быйыл ғана жеткен еди.

Арзымды айттым усылай деп,
„Атажан“ деп жалындым көп.
Қоллы болған қызын излеп,
Ата-анам келген еди.

Душпанларымды күлдирди,
Зулымлығын ол билдирди,
Ата-анамды өлтирди,
Сарайына кирген еди.

Ата-анам өлгеннен соң,
Қызыл гүли солғаннан соң,
Жалғыз өзим қалғаннан соң,
Бағыш етпедим тәнимди.

Ҳеш бир тилимди тартпадым,
Тайынып сөзлер айтпадым,
Қарсы турдым да қайтпадым,
Бул қапеске салды енди“.

Дегенинде бул да айтты,
Болған барлық әлапатты,
Патшадан көрген азапты,
Бастан баян еткен екен.

Жасқа толтырып қыз көзин,
Елеслетип сол ұақ өзин,
Гүлимнің айтқан хәр сөзин,
Ах урып тыңлаған екен.

Сол ұақытта келди биреу,
„Алдыма түсиңиз дәрриу,
Шахымызда ис бар зәриу!“...
Деп уятсыз күлген екен.

Бурынғы қызды қалдырды,
Есигине қулып салдырды,
Гүлимди патша алдырды,
Шырайын көрмеген екен.

Патша көрди қыз келбетин,
Қаслары қыяқ зийнетин,
Баслады харам нийетин,
Қузғын киби бүрген екен.

Қызға айтты патша сонда,
—Келиссиз сулыу, булманға,
Айтарлық неңиз бар ханға?...
Деп бир сауал қойған екен...

Қыз айтты сонда:—Ханымыз,
Қыйналды шыбын жанымыз,
Хәм де жеткен жоқ жасымыз,
Мәўлет берин,—деген екен.

—Қыял етпең бузык иске,
Абырайыңды алғыл еске,
Бул ислер жарамас сизге,
Сиз патшамыз,—деген екен.

Сол ұақта патша бақырды,
Әсби жәлладың шақырды.
Ол келип көп хийле құрды,
Қызды бийхуш еткен екен.

Қол-аяғын керип услап,
Бузык ислерини баслап,
Шах қызға өңменин таслап,
Жылан киби шаққан екен...

Есин жыйып келер күни,
Шықты қыздың зорға үни,
Қазан урып кеуил гүли,
Дәртке дәрт уласқан екен...

* * *

Қызға патша неке қыйды,
Хаял етип тезден алды,
Барынша кеулин хошлады,
Сөйтип дәуран сүрген екен.

Ақылға салмады ойлап,
Сум нәпсин бир жууға жайлап,
Ел аралап, сулыу сайлап,
Қырык бир қызды алған екен.

Қысымы артып дозақтан,
Қысылды халқы азаптан,
Жермен көбейип жән-жақтан,
Сүлик киби сорған екен.

Халық көнбеди зорлыққа,
Түскенсоң күни тарлыққа,
Шыдамады бул қорлыққа,
Хәмме күшин жыйған екен.

Патшаға арзын айттылар,
Тенлик табалмай қайттылар.
Биразы басын қостылар,
Ханға қарсы болған екен.

„Инсабы жоқ, ҳей әдилсиз!
Өлер болдық қорлықтан биз,
Ушыраттың бәле мың да жүз“, —
Деп патшаға айтқан екен.

Патша жаман қәхәрленди,
Ууын жайып зәхәрленди,
Халқының қыялын билди,
Дарды беккем қурған екен.

Арыз айтқанды услап алды,
Мойнына қыл шылбыр салды,

Қарқыратып малдай шалды,
Халықты жаман қысқан екен.

Жылға, сайға ақты қанлар,
Кыйылды гүнасыз жанлар,
Отқа қарылды табанлар,
Темир тамға басқан екен.

Қарсы шыққанын өлтирди,
Табанларын тилдирди,
Үш ағашына илдирди,
Халық шуұлап посқан екен.

Адам өлди, қан төгилди,
Бийгүна гелле кесилди,
Жипектей шашлар есилди,
Мал орнына кеткен екен.

Адамзатты қосып қосқа,
Көзлерди толтырып жасқа,
Сонлықтан халық тум-тусқа,
Жайын таслап кәшкен екен.

Сөздің әнжамын айтқанда,
Тағы дәртти молайтқанда,
Әдиллик жоқ патша-ханда,
Усылай халықты қысқан екен.

4

Патшаның қырк бір зайыбы,
Перзент болмады айыбы,
Тилеклер тилеп ғайыбы,
Перзентке зар болған екен.

Дүньяның жүзи тар болды,
Патша перзентке зар болды,
Кеўлин кернеген шер болды,
Жасы елліге келген екен.

Келгенше усы жасына,
Перзент ермеди қасына,
Дәрт сыймады ханасына,
Патша ашыў еткен екен.

„Перзент калмаса изимде,
Не мәни болар сөзимде,
Төмен етпегей жүзимди“ —
Деп патша налыған екен.

„Келдим мине елиў жасқа,
Перзент көрди меннен басқа.
Қахәрим өтти қара тасқа,
Пайдасы не?“ деген екен.

„Алдым елден арыў таллап,
Куштым сулыўларды сайлап,
Атан түйе болдым жайдақ,
Не сәним бар?“,—деген екен.

„Сийнементлеп жүйрик миндим,
Журт сүймеген сулыў сүйдим,
Ийт жүгиртип, салдым туйғын,
Аяқ баўын безеп жезден.

Малыма мал қосым бәрқа,
Тилла көшкі сарайларда,
Қаст еткенди астым дарға,
Қара жерди қазып дизден.

Кеш емесдур талап қылсам,
Және хәм сулыўлар алсам,
Ҥақ жарылқап уллы болсам“, —
Деп патша ойлаған екен.

„Бар етсе сол қыялымды,
Шашайын дүнья-малымды.
Улды туўған ҳаялымды,
Ақ мамыққа оратайын.

Қыз мийрасы болар кимнің?
Кәрсетпегей қыз туқымын,
Қызды туўған қатынымның
Басын кесип туўратайын!“

* * *

Патша усылай серт қылды,
Сол сертине үш жыл болды,

Гүлим сулыў жүкли болды,
Хан буны сезбеген екен.

Буны билди қырық бир катын,
Туўмай атып қойды атын,
Жайып ҳәммеси канатын,
Тилегин тилеген екен.

Алды-артыны серледи,
Сыртқа олар сыр бермеди,
Патшасына билдирмеди,
Қупыялап күткен екен.

Арадан жаўды куўғандай,
Бир иске белин буўғандай,
Ҳәммеси бирден туўғандай,
Бирлесип толғатқан екен.

Бир күни бәри жыйналды,
Отырып ҳәмме ойланды,
Биреўи сөзге сайланды,
Ҳәмде былай деген екен:

—Кәне, досларым бурын биз,
Жүр едик жылап перзентсиз,
Тилек тилейик мың да жүз,
Қабыл болғай,— деген екен.

—Сездирмейик ҳеш бир жанға,
Айтпайық ҳәм буны ханға,
Ислер кетпесин жаманға,—
Деп ойласық қылған екен.

Патшамыздып пейли жаман,
Ашықланса түсер думан.
Ақ жарылқап туўса аман,
Билдирермиз,— деген екен.

—Ақ жарылқап ол көз жарса,
Гүлимжан ҳәм уллы болса,
Өлмей жаны аман қалса,
Билдирермиз,— деген екен.

Биреуи айтты сол ўақытта :
—Болайық қурдаслар, пуқта.
Жатыр бул перзент қурсақта,
Патша оны сезбесе екен?..

Патша қызды жақтырмайды,
Оны аман да қоймайды,
Қан ишер қанға тоймайды,
Буны ойлаң,—деген екен.

Соның ушын ҳийле табың,
Гүлимге көрпени жабың,
„Қасте“ деп аўлақта бағың,
Мәсләхатым,—деген екен.

Сол күннен баслап ақ тамақ,
Шашы сүмбил юпқа додақ;
Қуўанышта болып куўнақ,
Айын, күнин күткен екен.

Хызметкер қул, аты Зәриў,
Шақырсалар келди дәрриў.
Керегин ҳәзирлеп бериў,
Оның иси болған екен.

Зәриў ғарры хызмет етти,
Айтты ҳаяллар рахметти,
Аянбай қылды хызметти,
Қәдирданлы болған екен.

Туўмаған баланы туўып,
Ыйжан ислеп, майсөк уўып,
Баслады қурсақ шашыўын,
Ҳаяллар шағласқан екен.

Қатынлар кеўлин хошлады,
Палаўға табақ шашлады,
Гүлимди ҳәм аласлады,
Көп ырымлар еткен екен.

* * *

Күнлерден күнлер өткенде,
Тоғыз ай он күн жеткенде,

Мүддетли күни питкенде,
Гүлимхан толғатқан екен.

Билдирмеди басқа жанға,
Хабар бермедилер ханға,
Туұар болды келер таңға,
Хәммеси жыйналған екен.

Бақан құрды ақ отауға,
Етпеди хәм артық ғауға,
Жүуен керип асылыуға,
Бәрин хәзирлеген екен.

Жүуен қыстырды бақанға,
Барды Гүлим де солманға,
Жаман батты шыбын жанға,
Толғақ қатты болған екен.

Еки аяғын көсилди,
Жипек шашлары есилди,
Гезек-гезек тартты белди,
Қырық қатын отырған екен.

Гүлим туұлады сазандай,
Қайнады мийи қазандай,
Қызыл гүллери солғандай,
Ақ жүзи сарғайған екен.

Қатты болды ашшы толғақ,
Жарылды еринлер қақ-қақ,
Қырк перийзат ашып қушақ,
Көп пәрүана болған екен.

„Мен шықпайман бул дүньяға,
Нем бар күйикли дүньяда,
Тыныш жатаман уяда“,
Деп перзент шырлаған екен.

„Мен күйикпен сизлер ушын,
Қууанбаңлар менин ушын.
Кеткеним жақсыдур қыршын“,—
Деп перзент туұлаған екен.

Гүлимжан есiнен танды,
Қырк перийзат корқып қалды,
Бир ұақта зорға дем алды,
Толғақ қатты болған екен.

Хәмме тилек тилеп турды,
Ай сәўлели, жүзи нурлы,
Пери киби бир қыз туўды,
Хәмме хайран болған екен.

Көтерип алды Ақбилек,
Танырқасты гезек-гезек,
Бул не болды бизиң тилек?, —
Деп хаяллар турған екен.

Салды жөргегин Ақжүзик,
Кең пейилли, бели нәзик,
Киндигин кести Үзилдик,
Киндик шеше болған екен.

Жубанбады шырлады қыз,
Ылақтай боп маңырады қыз,
Бир пәкизе куралай көз,
Шул дүньяға келген екен.

Қатынлар қайғыны жойды,
Қызды көрип кеўли толды,
Шашыўына бир кой сойды,
Зәриў жетип келген екен.

Гүлим де жыйнады есин,
Көрди перзентиниң түсин,
Не болар деп ақырғысын,
Көп ойланып күткен екен.

Болды сонда түнниң жарпы,
Ел уйқыда шала-шарпы,
Гүлимниң бурынғы қалпы,
Хеш өзгермей қалған екен.

Қыз туўдым деп қыйналмады,
Ул емес деп ынжылмады,
Бирақ қызы жубанбады,
Шырылдап жылаған екен.

„Неге шықтым сум дүньяға,
Мен не кылдым бир аллаға?
Жеткердиниз усы қалға“,—
Деп аткандай болған екен.

Қырық катын да ҳайран қалды,
Көрген соң бундай аўқалды,
Жолына деп дүнья малды,
Био тилек тилеген екен.

—Ендиги сөз мынау болсын,
Душпанлардың гүли солсын,
Досларымыз аман болсын,
Тилек усы—деген екен.

—Не ис бөлса да көрейик,
Тың-тыңлап кулақ түрейик,
Патшаға хабар берейик,—
Деп ойласық еткен екен.

—Патша қуғанар перзентке,
Жетер бүгин ол нийетке,
Ийе болдың зор құрметке,—
Деп Гүлимге айтқан екен.

Кызды хәм ортаға алды,
Қырық перийзат нәзер салды,
Келбетине ҳайран қалды,
Пери киби болған екен.

Сызған екен қандай қәлем?
Көркине таңланар әлем,
Ләйли, Зулайха, Шасенем,
Бәлки зыят болған екен.

Төбелери көкке тийип,
Аналық мийрими ийип,
Хәр хаял бир-бирден сүйип,
Қыз мийирин кандырған екен.

* * *

Таң атыўға шамаласты,
Күн шығыўға жақынласты,

Кағыйлар тағы ойласты,
Шешім былай болған екен:

—Патша тағына мингенде,
Хәмме ўәзирлер келгенде,
„Кимде арыз бар?“—дегенде,
Зәриў барсы!,—деген екен.

Зәриўди шақырып алды,
Түсиндирди болған ҳалды,
—Таўып еплеп итималды,
Хабарын бер,—деген екен.

—Бар патшаның сарайына,
Қара реңки үрейине,
Перзентли болдың дегенде,
Патша турып не дер екен.

Аяғына басынды ур,
Тымсал сөздин дузағын қур,
Сүйинши сора хәм қарап тур,—
Деп Зәриўге айтқан екен.

—Патшадан болса жаманлық,
Кетсе басыннан аманлық,
Бар күшинди сал да барлық,
Тез хабар бер—деген екен.

Зәриў буны макул көрди,
Дәрхал етек-жеңин түрди.
Хан жатқан сарайға кирди,
„Арзымыз бар“—деген екен.

Бул кетистен Зәриў кетти,
Ўәзирдин қасына жетти.
Келгендигин баян етти,
Олар хәм қуўанған екен.

5

Басында тилла жығасы,
Жарқырап гүмис жағасы,
Хан қолында айбалтасы,
Тахтында отырған екен.

Қайта-қайта таулап муртын,
Сөк жегендей үрип уртын,
Халыққа қаратып сыртын,
Патша тахта отырған екен.

Үстінде сары меллеси,
Бир кушақ болып сәллеси,
Қазы-кәланы хәммеси,
Бас ырғап отырған екен.

Бир гүналы батып қанға,
Хош айтысып шыбын жанға,
Темир ис кадалып санға,
Ол байлауда тұрған екен.

Көзден ағып қанлы жасы,
Төменге салбырап басы,
Көз алдында ата-анасы,
Елес-елес тұрған екен.

Алалмай көз жасын тыйып,
Қол-аяғын арқан қыйып,
Тарығып, тар жерге сыйып,
Күтә азап шеккен екен.

Ийегинен жоқары илип,
Мойынынан қамшы тилип,
Тири емес, бәлки өлик,
Жан алқымда тұрған екен.

Бар екен ата-анасы,
Бузылғаннан соң ханасы,
Жетпей алғағә наласы,
Жетеклесип келген екен.

Оны патша киргизбеди,
Жалғыз улын көргизбеди,
Бир қасық суу бергизбеди,
Қысым етип қойған екен.

Шықты анасының зары,
Кетти перзенттің димары,
Бүгежеңлеп жылап гарры,
Ханға арыз еткен екен.

Патша арызын тыңламай,
Гүнасыз жанды аямай.
Жанына реҳим қылмай,
Келгенин қыйнаған екен.

Патша сонда мойын бурды,
Жәлладлары тикке турды,
Ғарры менен кемпирди урды,
Қолларын байлаған екен.

Қан ақты ғарры, кемпирден,
Тийди бир таяқ жан жерден,
Шықтылар жанлары бирден,
Таяқ жаман тийген екен.

Жолатпай оны қалаға,
Еки өликті далаға,
Қарға жыйналған салаға,
Сол моҳәм таслаған екен.

Байлаудағы сол гүнакар.
Оннзи да бетер етти зар,
Енди өлмеске нем бар,—
Дийип ол ойлаған екен.

Енди жигит кәхәрленди,
Күшин жыйнады, айреиди,
Арқан үзилди, шешилди,
Қоллары босаған екен.

Қол аяғы босаған соң,
Сақшылардың алып тусын,
„Саған сыйлық усы болсын“,—
Ден биреуин урған екен.

Бир қылыш қолына түсти,
Исрапыл дауымдай ести,
Ұзирдің геллесин кести,
Ғешким туталмаған екен.

Қызыл қанын суўдай шашты,
Патша турып тахтаң қашты,
Қушағын өлимге ашты,
Қатты қорқып қалған екен.

Тутқын жигит күш бермеди,
Кескир кылышты сермеди,
Хеш бир жан шыдам бермеди,
Өз басын қорғаған екен.

Ғайратын көрсетип қатты,
Қырды қоршаған жәлладты,
Төбеде кылыш ойнатты,
Душпаннан өш алған екен.

Бар еди өзіндей болған,
Гүналы болып байланған,
Дарға асыўға тайынланған
Бир жолдасы турған екен.

Қарады аққан жасына,
Барды жуўырып қасына,
Берди кылыш жолдасына,
Байлаўдан босатқан екен.

Ол жолдасы қасына ерди,
Қылышты қынапта көрди,
Келген жаўға соққы берди,
Булдағы қарыўлы екен.

Келген жаўды шыдатпады,
Аяқ-қолын байлатпады,
Душпанның тиси батпады,
Алақласып турған екен.

Күш бермей барлық адамға,
Шықты жуўырып майданға,
Түспеди қайтып зинданға,
Өлимнен кугылған екен.

Қыстырып белге полатты,
Минип алды жүйрик атты,
Аралап сыбай елатты,
Булар қашып кеткен екен.

Қуўды кейнинен аламан,
„Усла!“ деп изде шуўлаған,
Кетти ләшкерлер неше сан.
Жеткени урысқан екен.

Женилместен еки батыр,
Музды шайнап ғатыр-ғатыр,
Қашып душпан сатыр-сатыр,
Шәхәрине тығылған екен.

Қолы босанған жигитлер,
Жауын жеңип сонда мәртлер,
Ханға түсип қайғы дәртлер,
Слар азат болған екен.

Сүйинши сорап келген Зәриу,
Қайтты кейнине ол дәрриу,
Қыйын болды хабар беріу,
Патшамыз қапалы екен.

Айта алмады Зәриу сөзин,
Қубарғты да қызыл жүзин,
Билип патшаның минезин,
Қырық қатынға келген екен.

Болған бул әжеп хәдийсти,
Еки батыр еткен исти,
Хеш көрмеген бундай күшти,
Хәммесине айтқан екен.

Албырасты барлық хаял,
Енди былай болды қыял,
—Зәриу, мынаған қулақ сал!
Деп сөзлерин айтқан екен.

—Тағы бар патша қасына,
Кир жәлладтың арасына,
Ис түскен уақта басына,
Хан қуғанар—деген екен.

Хан куғанар перзентине,
Карамас берген сертине,
Жеткеннен соң нийетине,
Тезден келер—деген екен.

Басына түскендей дөхмет,
Кетти Зәриу екінши рет,
Ақ отаулардан шығып шет,
Патшасына жеткен екен.

Патша ашыўлы зәхәрленип,
Муртын таўлап қәхәрленип.
Айбат пенен тахқа минип,
Ғәзепли отырған екен.

Кеше өлген адамларын,
Тәрк етип қолында барын,
Ҳәр кимлерге айтып зарын,
Капа болып турған екен.

Барды Зәриў, басын ийди,
Арыз айтарын патша билди,
Не демекшисен, айт!—деди,
„Ҳәмме“ суўдай тынған екен.

Ҳей патшаҳым, келдим, сизге,
Қәхәрленбе, шаҳым, бизге,
Қулақ салың айтқан сөзге,—
Деп Зәриў баслаған екен.

—Ҳақ көрди көзиңниң жасын,
Аяды сиздей бендесин,
Көрдиң перзенттиң қарасын,
Сүйинши бериң,—деген екен.

Он бес күнлик айдай толдың,
Перзентсиз көп ўақыт солдың,
Ақ жарылқап қызлы болдың,
Шаҳым, сүйинши!—деген екен.

Деп Зәриў сөзин таўысты,
Ханның қыялы аўысты,
Қатты шығарды даўысты,
Жәллад жетип келген екен.

Жүре алмастай қылып жолын,
Байлады оның еки қолын,
Таяқтан үзилди жулын,
Көп ақырет берген екен.

Урды жәлладлар таяғын,
Кесеўдей етти аяғын,
Ҳәм де кестирди қулағын,
Сөйтип журдай еткен екен.

Патша жаман ашыўланды,
Қарт буўрадай қатыўланды.
Жутқызды тири жыланды,
Уў зәхәрин жайған екен.

Деди жәлладларын жыйнап:
—Қатынларға барын жайлап,
Туўғанын өлтириң қыйнап!—
Деп буйрықты берген екен.

—Қызды туўған сол ҳаялды,
Оныңдәй бузык қыялды,
Салып басына заўалды,
Тез келтирин!— деген екен.

Сол Ұақытта жәлладлары,
Келип бәриниң кәхәри,
Жаймақшы болып зәхәрин,
Ұаялларға кеткен екен.

Зәриў турды орнынан,
Қан зиркиреп мурынынан,
Сүйретилип зордан-зордан.
Сарайдан тез кашқан екен.

Өлдим-талдым дегенде,
Жабығып жанын жегенде,
Арадан аз ўак өткенде,
Ұаялларға жеткен екен.

Қатынлар отыр хабарсыз,
Қызды кушақлап қайғысыз,
Болдық деп енди әрмансыз,
Кеўлин хошлаған екен.

Қатынлар көрди биреўди,
Таный алмады Зәриўди,
Оны бул ҳалда көриўди,
Олар ойламаған екен.

Сулыўлардың түси қашты,
Зәриўге кушағын ашты,
Қой қозыдай шуўласты,
Мәнисиә сораған екен.

Зәриү сонда есин жыйып,
Ғаулығып, көз жасын тыйып,
Басын көтерип қылтыйып,
Ғаялларға айтқан екен:

—Бараман деп мүйіз сорап,
Хан алдында қалды қулақ...
Отырмаңлар босқа жылап,
Жасырыңлар—деген екен.

Қалмайын деп қаныңызға,
Жеттим еплеп жаныңызға,
Берик болың Гүлимге, қызға,—
Деп Зәриү жылаған екен.

Қырқ перийзат тез жыйып ес,
Қас қабақтан қылды кенес,
„Қатын билгенди хан билмес“
Деген нақыл қалған екен.

Гүлимди тезден турғызып,
Қур менен белин буғызып,
Бети-қолларын жуғызып,
Дым билмеске салған екен.

Ғаяллар ақыл асырды,
Қызды биржерге жасырды,
Ғеш кимге билдирмей сырды,
Бир илажын көрген екен.

Сол жапсарға бақан құрды,
Оған бирин асылдырды,
Қасына жүен кердирди,
Бар ырымын еткен екен.

Зәриүди орап көрпеге,
Жасырды купия жерге,
Енди ғеш ким туұды дерге,
Бир белги болмаған екен.

Қатынлар сыңқылдап күлип,
Не болғанын иши биллип,
Сарайдын қапысын илип,
Ғағыр-шағыр болған екен.

Келди сол ўақыт жәлладлар,
Турды орнынан ҳаяллар,
Аузын буўған малдай олар,
Үнсиз саўлап кирген екен.

—Кызды туўған қайсы ҳаял?
Алдымызға салың дәрхал!
Асармыз дарға, итимал,—
Десип буйрық берген екен.

Сол ўақытта ҳәмме катын,
Биреўиниң айтты атын,
Дүзеп ырым салтанатын,
Жәлладларға күлген екен.

—Ҳей, жәлладлар, беги—беклер,
Куўыс геўдели еркеклер,
Көриң бул исти, геўеклер,—
Деп Ақбилек айтқан екен.

—Айтып барың ханымызға,
Ҳазар бермең жанымызға,
Сүйинши соратып жоқ қызға,
Сынап едик—деген екен.

—Инапбасаң қарап көриң,
Тапсаң бизге азап берин,
Қыз туўғанды алып жүриң,—
Деп қатынлар айтқан екен.

Сол ўақытта келген жәллад,
Калды мойында жаманат,
Таппай ҳәзилден қыянет,
Ғыра изге қайтқан екен.

Қысым етти шыбын жанға,
Жәллад барып айтты ханға,
Хан муртынан күлип сонда,
Кеўли инаныш тапқан екен.

—Бардық, таксыр, ҳаялларға,
Күлки, болдық биз оларға,
Шаҳымыз қапа боларға,
Ҳеш дәрек жоқ—деген екен.

Жаксы ырым қылмақ ушын,
Хәм өтирик толғақ ушын,
Сизден көп зат алмақ ушын,
Сүйинши соратқан екен.

Жәллад усы сөзди айтып,
Патшаның кеўлин байытып,
Хаяллар бетке тез кайтып,
Анлыұ ушын кеткен екен.

* * *

Жәлладлар келип кеткели,
Хаяллар тыным етпеди,
Арадан бир түн өткели,
Өз ғамларын жеген екен.

Сол күн түнде келип Зәриұ,
Исине киристи дәрриұ,
„Бул бәледен аман жүриұ,
Ғанийбет дур“—деген екен.

—Билдик ханның қылар исин,
Қыз туұғанға қайрар тисин,
Оның жазасын ҳақ берсин,
Қор болмайық—деген екен.

—Қоймайық қызды бесикте,
Өлтирер хаң еситсе,
Турайын өзим есикте,
Пинҳам етиң—деген екен.

—Жер астынан таярлаң жай,
Тар болса хәм ол—кең сарай,
Өзге жанға сыр алдырмай,
Қызды сақлаң,—деген екен.

—Аұзын қыялап ояйық,
Төбесин беккем қылайық,
Төрине гәұхар қояйық,
Жақты болсын,—деген екен.

—Ертели кеш барып Гүлим,
Емизип түрсын ақырын,

Қасында болайын өзим,—
Деп қул Зәриў айтқан екен.

—Атасына көринбестен,
Жаманлық исти билместен,
Ялған дүньяны көрместен,
Өссин шул қыз,—деген екен.

Сол ўақыттақырық бир хаял,
Мақул көрди буны дәрхал,
Бул ислерге жетеди ҳал,
Деп ўәдесин берген екен.

—Айтқаныңыз рас, Зәриў,
Соны ислејик биз дәрриў.
Бундай ҳалларда күн көриў,
Бизге мүшкил—деген екен.

Есик, айнасы бәнт болған,
Иши жемислерге толған,
Жер асгынан сәнлеп салған,
Бир жай барын билген екен.

Хәр жумада барып соған,
Ашық-машық бәзим курған,
Хаяллардан басқа адам,
Ол жайды билмеген екен.

Әне сол жайды жақсылап,
Төсегин ҳасыл паласлап,
Қырқ бир қатын кеўлин хошласп,
Алты гәўҳар қойған екен.

Қызды орады мамыққа,
Көрсетпей хасла халыққа
Салды бул жақты тамуққа,
Қыз күн көрмей өскен екен.

Жыйылды ҳақлар тағы,
Таймай бастан дәўлет-бағы,
Мәсләхәтлери сондағы,
Былайынша болған екен.

Орамал түйди, кой сойды,
Душпанлардың көзин ойды,
„Гүлзар“ деп қызға ат қойды,
Хәммеси жыйналған екен.

Жыйналғандағы хәммеси,
Усылай болды дәмеси,
„Гүлзар“ койуудың мәниси,
Ол мынадай болған екен.

Дүньяға келген таза гүл,
Шықбай атып байланды тил,
Гүлин излер зарлы бүлбил,
„Зары“ соннан болған екен.

Дүньяның жүзи тар болды,
Жаз күни—қыс хәм қар болды,
Кеўли хош емес, зар болды,
Десип „Гүлзар“ койған екен.

Атын усылай деп қойды,
Жуўыртты да ақыл ойды,
Өзлеринше пинхам тойды,
Сол жайда өткизген екен.

Хәмме қатын кушақ ашып,
Хошаметлер гүллер шашып,
Күндеслик арадан қашып,
Татыўлықта турған екен.

Сол күннен баслап сарайға,
Қараўыллап Гүлзар қызға,
Зәриў пақыр турды бәрха,
Қабағын шытпаған екен.

* * *

Қыз келбети мисли пери,
Айдан, күннен зыят түри.
Еки жыл өтти оннан бери,
Жүзи сарғыш тартқан екен.

Гүлзар екиге келгенде,
Арадан күнлер өткенде,

Мүддетли ўақты жеткенде,
Зийўар жүкли болған екен.

Ол Гүлимнен үш жас киши,
Ол ҳам көлдин аққуў қусы,
Күн сайын билинип иши,
Бул ис анык болған екен.

Буны сездирмей ҳеш кимге,
Жеттилер есаплы күнге,
Толғатты келип бир түнде,
Айы, күни толған екен.

Сарғыш ендирмей шырайға,
Апардылар пинҳам жайға,
Шүкир етисип кудайға,
Ҳәммеси жыйналған екен.

Бақан қурды, жүўен керди,
Түрме шалып белин буўды.
Зийўархан ҳам бир қыз туўды.
Мүшкил ислер болған екен.

Бундай сулыў жоқ дүньяда,
Бәлким Гүлзардан зыяда,
Жуп қуралай бир уяда,
Күнди көрмей өскен екен.

6

Жыллардан жыллар өткенде,
Ҳәр ким ығбалын күткенде,
Наўрыз әйямы жезкенде
Гүллер ҳам ашылған екен.

Гүлзар келди он бес жасқа,
Әнар келди он үш жасқа.
Зейин салып тумлы-тусқа,
Қапесин таныған екен.

Еки қыз келди Зәриўге,
—Не дейсең, ғажан, бизге,
Бир сөз бар айтарлық сизге,
Қулақ салын, — деген екен.

—Купыялап дүнья өзін,
Көрсөтпөстөн күнниң көзін,
Гүнайымыз недур бизиң?—
Десип сауал қойған екен.

—Туўыппыз бизлер анадан,
Жатырмыз қапес ханада,
Бизди бул аўыр жазаға,
Ким гириптар еткен екен?

Бул дүньяға келгенимиз,
Гүнамыз ба, айтыңыз сиз?
Не ушын бундай болдық биз,
Жуўабын бер?—деген екен.

—Келсе инсан бул дүньяға,
Қапесте өспек лазым ба?
Айып ислеп я жазымда,
Қойғанбыз ба? —деген екен.

Зәриў үндемей турады,
Басы төмен салбырады,
Жуўап таппай албырады,
Ғарры жаман сасқан екен.

Бир мәхәл ол тапты ойлап,
Бар ақылын мийге жыйнап,
Жуп сулыўдың басын сыйпап,
Бундай жуўап айтқан екен:

—Қапа болмаңлар, қызларым,
Сиз мениң қарар көзлерим,
Бийгүна жансыз өзлерин,
Бул тақыйық сөз деген екен.

Қапес емес бул жаныңыз.
Жәннет киби сарайыңыз,
Күн көрмек болса ойыңыз,
Хәўес етпең—деген екен.

Жер үстине жоллар узак,
Жолга қурылған көп дузак,
Жердиң үсти отлы дозак,
Асты-жәннет...—деген екен.

Жер үстінде кайғы ғам көп,
Еки аяқлы җайуан көп,
Җәуес етпең жер үстин көп,
Астл жақсы, деген екен.

Күн дегенин кибар¹ болар,
Көзиңизди қамастырар,
Туўра жолдан адастырар,
Қайт ырайдан,—деген екен.

Тымсаллап айтып сөзлерин,
Жубатты ғарры қызларын,
Ендиги гәптиң излери,
Жер үстине шыққан екен.

* * *

Қызлар қайтпады ырайдан,
Бул ислер, билсен, қудайдан.
Таң сәхәрде капес жайдан,
Қос перийзат кеткен екен.

Адасқанын аңламады,
Зәриў қартты тыңламады,
Тәуеллеге хәм турмады,
Жер үстине шыққан екен.

Гүлзар айтты: „Хан қызымыз,
Еки гәўҳар жулдызымыз,
Көринис берсек өзимиз,
Хан куўанар,—деген екен.

Әнар айтты: Жыламаңыз
Не болур бизиң гүнамыз?
Хан атамызға барамыз,
Көп еглемең,—деген екен.

Гүлзар айтты сонда турып:
„Атажаным бизди көрип,
Баўырына басар келип,
Перзентлерин“,—деген екен.

Кибар—мийримсиз, мәккар деген мәниде.

Әнар айтты: „Хан қызларын,
Капесте сақлап өзлерин,
Сонша қапылған көзлерин,
Не ҳаққың бар“ — деген екен.

Макул көрди хәммелери,
Усылай болды дәмелери,
Тилегинде қалды бәри,
Қызлар шығып кеткен екен.

Сарайдың қапысын ашты,
Жер үстине қадем басты,
Көзи дүньяға қамасты,
Есеңкиреп турған екен.

Бар еди әжайып бостан,
Ханға сейилгәх гүлистан,
Байтереклер сүзип аспан.
Бүлбил сайрап турған екен.

Таң атты десип сол заман,
Жатқанлар турды орнынан,
Еки сулыұдың нурынан,
Әлем жақты болған екен.

„Түнде хәм күн шыққаны ма?“
Деп журт хайран болды сонда.
Биразлар жығылып жолда,
Есинен айырылған екен.

Журт шуўлап изине ерди,
Екки гәўхары шам көрди,
Екки гөззал әлам көрди,
Сулыўлығын билген екен.

Еки перий бағқа келди,
Қуяш шығар ўақта келди,
Шашырап шыққан күнди көрди,
Көзи шағылысқан екен.

„Шықпаң опасыз дүньяға,
Кириңлер қайтып уяғал“
Деген яңлы күн хәм сонда,
Әлаўланып жанған екен.

Бағ ишинде қадем басып,
Күнге көзлери қамасып,
Туура жолынан адасып,
Қызлар жүріп кеткен екен.

Сонда кимдур берди сауал:
„Жуп ғайбана сағыбжамал,
Ушырды қайсындай самал,
Перисиз бе?“—деген екен.

Айтты Гүлзар: „Не сөзиниз,
Жоқ па маңлайда көзиниз?
Бизлер патшаның қызымыз,
Пери емеспиз“—деген екен.

Арадан аз пурса өтті,
Бул сөз патшаға хәм жетти,
Хан қулағы ербең етті,
„А әжеп!“,—деп турған екен.

—Мениң бостаныма келген,
Менсиз сейил етип жүрген,
Қай патшаның қызы екен?—
Деп куұанып турған екен.

Патша өзінше сүйинип,
Ғаррылығына күйинип,
Ұсыл липасын кийинип,
Бағ аралап шыққан екен.

Ғелди де патша бағына,
Көз жиберди жән-жағына,
Шығып бул гәплер қағына,
Екки пәрий жүрген екен.

Патша қызға жақын келди,
Қыз „ата“ деп сәлем берди,
Патшаның хәуеси келди,
„Қуда берди“,—деген екен.

—Қутлы болсын сайраныңыз,
Шықты көріп хайранымыз, „А
Қайда бдлур мәканыңыз,
Айтың қызлар?“—деген екен.

Гүлзар айтты: Есит ата,
Бағ сейлине келдик бунда,
Мәканымыз жер астында,
Билсең аны, —деген екен.

—Жаман сөз шықты тилиңнен,
Атаң айлансын гүлиннен,
Кушпаға нәзик белиңнен,
Меилим бардур, —деген екен.

Гүлзар айтты: не теңиң гүл,
Арпа берсең атка бергил,
Қызды берсең жаска бергил,
Көп алжыма, —деген екен.

Хан айтты, сөзден уттыңыз,
Перийден пәк саулатыңыз,
Ким болды қаслы-затыңыз,
Баян етиң?—деген екен.

Әнар айтты: Еситиң сиз,
Бизди жолдан еглемезиз,
Бизлер патшаиың қызымыз,
Билсең, атам, —деген екен.

—Гәпине қара, бәтшағар,
Жер үстінде бир патша бар,
Жер тейіндеги патшалар,...
Жайы жәннет, —деген екен.

—Болмасын қеш кеўил кири,
Ерси бул гәпиңнің түри,
Хан атамыз бизиң тири,
Өзиң өлиң, —деген екен.

—Тири болса хан атаңыз,
Жақсы көрген жан атаңыз,
Болды не гүна, хатаңыз,
Не сырың бар?—деген екен.

—Жолды босат, алжыған қарт!
Тергей бермей тилиңди тарт,
Атамыз әдил хәмде мәрт,
Гүнамыз жоқ, —деген екен.

—Алар едим атаң сатса,
Жуп пери қасымда жатса..
Мен билмеген қандай патша,
Не кәралы?—деген екен.

—Бул сөзиң, ата, әсидур,
Мәзи кеуіл намасыдур,
Усы елдің патшасыдур,
Бизиң атам,—деген екен...

—Тәәжүпдүр ғалет сөзин,
Жанымды алар шахла көзиң.
Бул елдің патшасы өзим,
Сандаламаң деген екен.

Еки сулыұ албырасты,
Қуғаннан аңы қашты,
„Атажан!“ деп қушақ ашты,
Өз атасын көрген екен.

Гүлзар айтты: Кешир, ата,
Билместен сөйледик хата,
Сен—нар болсаң, бизлер-бота,
Перзентиңбиз деген екен.

Әнар айтты: Болсаң аңлар,
Қызы атаға интизвр,
Бизди көрсетпей залымлар,
Қапесте сақлаған екен...

Еситкенде бұл сумлықты,
Патшаның үни туншықты,
Иштен ашыуға буулықты,
Жат қыялға кеткен екен.

Оралғандай еки жылан,
Хан сескенип кетти жаман,
Берген сертини сол заман,
Патша еске алған екен.

Қасарған жерден қан алмай,
Патша болғанбекен сондай!
Өз перзентлерин тән алмай,
Патша юз үгирген екен.

Кызлар кушып аягынан,
Асылганда шалгайынан,
Ол ийтерип маңлайынан,
Өз кызынан безген екен.

—Кыздан маған перзент болмас,
Тахтыма ийелик қылмас,
Патшалар екки сөйлемес,
Серт еткенмен,—деген екен.

Өсипти қапес уяда,
Болса хәм хүрден зыяда,
Сулыұлар аз ба дүньяда?
Қуртың көзин!—деген екен.

Апарынлар тез тоғайға,
Елден аұлақ пинхам жайға,
Еккисин бир торанғылға,
Дарға асың!—деген екен.

Бул исти ҳеш ким билмесин,
Изимде тири қалмасын,
Өлгенин көзим көрмесин,
Сертим бардур,—деген екен.

„Атажан!“—деп екки пери,
Зар ениресп турған жери.
Суп-сур болып ханның түри,
Мийирими келмеген екен.

Патша кетти, қызлар қалды,
Кеўиллерде музлар қалды...
Жәлладлар алдына салды,
Хан хәмири болған екен.

7

Жәйхун дәрья жағасында,
Қалың тоғай арасында,
Ор қазған айналасында,
Бир қорғанша турған екен.

Кек алыўға болып катыл¹,
Хәр бири Рустемге татыр,
Ханнан қашқан еки батыр,
Бунда мәкан тутқан екен.

Патшаның көзинен аўлак,
Үстине кийгени туўлақ,
Кийик атып, қулан аўлап,
Күн кеширип жүрген екен.

Күнлерден бир күн өткенде,
Қалың тоғайға жеткенде,
Сәккиз жәллад, еки бенде,
Киятканын көрген екен.

Бенде емес, еки хурди,
Еки батыр анык көрди,
Тораңғылға жәллад минди,
Дар жибин таслаған екен.

Қанлы жас қуйып қойнына,
Қараң қанқордын ойынына,
Жуп сулыўдын ақ мойнына,
Дар жыланын салған екен.

Егленбеди еки батыр,
Саўаш болды сатыр-сатыр,
Жәлладлар албырап атыр,
Саў қалғаны қашқан екен.

Жуп арыслан жаўға тийип,
Бул қорлықтан иши күйип,
Қылышлап дар жибин қыйып,
Қызларды қутқарған екен.

Еки сулыў жыйды есин..
Мен созбайын ендигисин.
Еки арыслан екисин
Ҳақ некалап алған екен.

¹Қатыл– қанлы кек алыўшы қандар мәнисиінде.

Хәммеси җақтың хошлады,
Нар тәүекел ис баслады,
Елден көп ләшкер топлады,
Даўыл киби турған екен.

Интимаклы бир ис қылды,
Хан үстине жүрис қылды,
Алпамысдек урыс қылды,
Хан ләшкерин қырған екен.

Қорыққаны қалаға қашты,
Ийт бығырлы, пышық басты,
Дәрўазаны бузып ашты,
Кола менен куйған екен.

Карсы шыққанын өлтирди,
Мәртин тәўбеге келтирди,
Хан сарайға басып кирди,
Патша жаман сасқан екен.

Кайыл болмай бул өлимге,
Жасырынып жатқан жеринде,
Патшаны ушлап төринде
Қарқыратып шалған екен..

* * *

Көп күн капесте олтурдум,
Хат етип қағаз толтырдым,
Мен хәм ошбу ис питирдим,
Алла рәхим қылған екен.

Шайыр хәм билгенин жазар,
Патшасы йетирсе ҳазар,
Пухарасы азып—тозар,
Дийинсаплық жаман екен.

Хүкимдары муртын таўлап,
Сум нәпсиниң кеўлин аўлап,
Ылақ маңырап, қозы шуўлап,
Журты ўайран болған екен.

Ел менен шалқып жүрмедим,
Дәўран атыны сүрмедим,

„Дүнья-дүнья“ деп жүргеним,
Бир беш күнлик ялған скен.

Күлфәт қасиринде қарыдым,
Султан Сүйин, Муралыдин,²
Шақыў—гәданың бәридин,
Дүнья изде қалған екен.

Жүним алып кәрўан кетти,
Енди бизге нәўбет жетти,
Бердимурат, сөзин питти,
Дәстан тамам болған екен.

¹ Күлфәт қасри—қайғы-ғам сарайы яғный жалғаншы дүнья, қайғы турмыс деген мәниде.

² Султан Сүйин, Муралы—Хусейин Байқара, Алишер Науайы.

МАЗМУНЫ

И. Юсупов. —Қарақалпақ халқының миллий мақтанышы.

5

ҚОСЫҚЛАР

Жаксырақ	14
Жаз келер ме?	16
Болған емес	18
Маған бер	23
Халық ушын	25
Балам	29
Бұлбил	32
Заманда	34
Теңиз балығын бермеді	37
Қашан рәхәтланадурсан	39
Излер едим	41
Көринди	45
Өмирим	47
Келин	52
Билмедим	54
Дәуран	56
Ойланба	58
Салық	60
Быйыл	62
Болмады	64
Мениң	66
Ақыбет	68
Екен	70
Айралық	72
Бир жигитке	73
Алты қыз	74
Надан болма	77
Билгейсиз	79
Қарамас	81
Кеткен келер ме?	83
Хожам	85
Қус	87
Уфик мәхрем	89
Қыйналма	91
Әдил қалмақ	93
Ким айтар	96
Пана бер	98
Мүйтен еллери	100
Муўса бақсыға	102
Жәметке	105
Тисгенем, саған ырзамам	106
Қален уста	107

219

Қара түптің қырманьында	109
Маған керек	110

ПОЭМАЛАР ҲӘМ ДӘСТАН

Амангелди	112
Айдос баба	115
Ерназар бий	119
Раўшан	123
Шежире	132
Хорезм	163
Ақмақ патша	171

Бердак

САЙЛАНДЫ ШЫҒАРМАЛАРЫ

Қарақалпақ тилинде

„Қарақалпақстан“

Нөкис—1997

Редакторы *Нигара Тилеўова*
 Қарап шығарған *Тилеўхан Даниярова*
 Художниги *Исмайыл Қыдыров*
 Тех редакторы *Кеңесбай Бекниязов*
 Корректоры *Арзыхан Аташева*

ИБ 2005

Теріўге берилген ўақты 7. 08. 1997 ж. Басыўға рух-
 сат етилген ўақты 27. 09. 97 Кағаз форматы 60x84¹/₁₆, Газе-
 талық кағаз, әдебий гарнитура. Кегль 10. Жокары баспа
 усылында басылды Көлеми 13 75 б. т. 12,79 шәртли б. т.
 9,1 есап б. т. Жәми 500 нускада. Буйыртпа №206
 Бақасы шәртнама бойынша.

„Қарақалпақстан“ баспасы. 742000. Нөкис қаласы, Қара-
 қалпақстан көшеси, 9.

Қарақалпақстан Республикасы Баспа сөз бойынша Мәм-
 лекетлик комитетиниң Нөкис полиграфкомбинаты. 742000.
 Нөкис қаласы, Қарақалпақстан көшеси, 9.